

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

СТРАТЕГІЯ УЧАСТІ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Монографія

За редакцією доктора економічних наук І. І. Кукурудзи

Черкаси – 2016

УДК 339.92
ББК 65.9(4укр)–31

Рецензенти:

Єфіменко Н.А. – доктор економічних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького);
Петкова Л.О. – доктор економічних наук, професор (Черкаський державний технологічний університет)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського
національного університету імені Богдана Хмельницького
(протокол №5 від 5 квітня 2016 р.)*

Колектив авторів:

д.е.н. Кукурудза І.І. (розділ 1), к.е.н. Опалько В.В. (розділ 2), д.е.н. Кирилюк Є.М., Кирилюк І.М. (розділ 3), к.е.н. Прощаликіна А.М. (розділ 4), к.е.н. Сотула О.В. (розділ 5), д.е.н. Кібальник Л.О. (розділ 6).

Стратегія участі України у процесах економічної глобалізації : монографія / Є. М. Кирилюк, Л. О. Кібальник, І. І. Кукурудза [та ін.] ; за ред. І. І. Кукурудзи. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – 168 с.

ISBN 978-966-353-420-6

Досліджено основні напрями стратегії участі України у процесах економічної глобалізації, зокрема в частині підходу до розуміння сутності процесів економічної глобалізації, взаємозалежності національного та всесвітнього ринків товарів і послуг, економічного розвитку і сталого продовольчого забезпечення країн в умовах глобалізації, місця України на глобалізованих ринках технологій та інформації, адаптації України до глобальних зрушень в економіці. Розглянуто широке коло чинників, які роблять як позитивний, так і негативний вплив на соціально-економічний розвиток країни.

Рекомендована для науковців, політиків, керівників та спеціалістів підприємств, науково-педагогічних працівників, аспірантів та студентів економічних та управлінських спеціальностей.

УДК 339.92
ББК 65.9(4укр)–31

ISBN 978-966-353-420-6

© ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2016
© Колектив авторів, 2016

ЗМІСТ

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
1.1. Сутність процесу економічної глобалізації	5
1.2. Чинники економічної глобалізації.....	12
1.3. Фази економічної глобалізації	18
Література до розділу 1	31
2. ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО І СВІТОВОГО РИНКІВ ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ	
2.1. Лібералізація національного ринку товарів і послуг, як передумова активізації участі України у процесах економічної глобалізації	33
2.2. Інтеграція національного ринку товарів і послуг у світовий ринок	42
2.3. Стратегія України на світовому ринку товарів і послуг	50
Література до розділу 2	58
3. ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І СТАЛОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРАЇН В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
3.1. Особливості сучасних глобальних та постіндустріальних трансформацій економічних систем.....	60
3.2. Продовольче забезпечення країн в умовах постіндустріалізації та глобалізації	67
Література до розділу 3	78

4. УКРАЇНА В ПРОЦЕСАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ РИНКУ ТЕХНОЛОГІЙ	
4.1. Способи включення України у всесвітній ринок технологій	80
4.2. Особливості участі України у процесах міжнародного трансферу технологій.....	85
4.3. Основні напрями активізації участі України у процесах глобалізації ринку технологій	91
Література до розділу 4	96
5. НАЦІОНАЛЬНИЙ РИНОК ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
5.1. Стан національного ринку інформації	98
5.2. Основні напрями взаємодії національного і світового ринків інформації	113
5.3. Стратегія України на глобалізованому ринку інформації	125
Література до розділу 5	132
6. ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН	
6.1. Об'єктивні передумови ефективної участі країн у процесах глобалізації.....	136
6.2. Регіональні механізми адаптації до глобальних змін.....	144
6.3. Національні інструменти реагування на глобальні зрушення та геоекономічна стратегія України	153
Література до розділу 6	164

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Сутність процесу економічної глобалізації

Процеси лібералізації та інтеграції ринків товарів, капіталу, робочої сили, технології та інформації в один взаємозалежний всесвітній ринок викликали до життя сплеск наукової літератури, в якій поряд із з'ясуванням сутності цього процесу, розгорнулися дискусії щодо чинників та фаз (етапів) його розвитку. Сьогодні практично всі науки намагаються знайти своє власне місце у висвітленні глобалізаційних процесів не тільки в галузі економіки, а й в галузі політики, культури, ідеології, екології тощо. І такий інтерес цілком виправданий, адже повсюди країни, регіони та вся світова спільнота стикаються сьогодні з такими процесами та явищами, яких скажімо, вчора не помічали, або які досі були поодинокими. Отже, в суспільствах виникли потреби знати більше про нові процеси та явища і наука повинна була ці потреби задовольняти.

Проблемам економічної глобалізації присвятили свої дослідження відомі вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема О. Білорус, О. Довгаль, Д. Лук'яненко, А. Чухно та деякі інші українські дослідники зробили аналіз загальних проявів глобалізації в сучасних умовах, звернули увагу на співвідношення між дефініціями "глобалізація", "інтернаціоналізація" та "інтеграція". Зарубіжні науковці О. Бабуріна, І. Валерстайн, В. Іноземцев, М. Інтрілігейтор, Гж. Колодко, В. Пантін, Дж. Сорос та інші звернули увагу на чинники глобалізації та деякі її наслідки. Проте ціла низка питань у їхніх працях не досліджена або їх тлумачення є дискусійним і потребує подальшої уваги з боку наукової громадськості. Тому є потреба проаналізувати окремі дискусійні підходи до визначення сутності, чинників та фаз процесу глобалізації економіки.

Термін "глобалізація" увійшов у науковий обіг в другій половині ХХ століття і за цей короткий період, як зазначає відомий польський економіст Г. Колодко, лише польською мовою був ужитий близько мільйона разів [1, с. 127]. Появу самого терміна одні науковці пов'язують з англійським тижневиком "Економіст" (1959 р.) [1, с. 126], інші – з журналом "Гарвард бізнес рев'ю" [2, с. 21], а дехто – з американським соціологом Р. Робертсоном [3].

Уведення в обіг терміна "глобалізація" одразу спричинило сплеск праць, в яких робиться спроба знайти йому гідне місце серед таких понять, як "інтернаціоналізація", "транснаціоналізація", "інтеграція" і ін. При цьому одні автори використовують всі ці дефініції як синоніми, оскільки в кожену із них вкладають практично один і той же зміст, в той час як інші в кожній із названих дефініцій намагаються знайти ті чи інші відмінності в розумінні предмета дослідження [4, с. 10; 5, с. 13].

На наш погляд, усі згадані підходи до названого нами понятійного ряду мають право на життя і водночас демонструють ті чи ті переваги. Проте ми

стоїмо на тому, що всі вони являють собою низку синонімів, які відображають взаємозалежність і взаємообумовленість окремих національних економік та процес формування однополюсного економічного світу. Справа в тому, що ті автори, котрі намагаються знайти специфіку і власну логіку розвитку інтернаціоналізації, інтеграції, глобалізації і ін., неминуче характеризують одні і ті ж процеси. Скажімо, О. А. Довгаль пише, що інтернаціоналізація – це "вихід процесу виробництва за національні межі... Це поняття дає комплексну характеристику світогосподарських зв'язків як взаємовідносин між державами". "Транснаціоналізація", – на думку цього автора, – "акцентує увагу на тому, що світова взаємодія стає не тільки інтернаціональною (між державами-націями), але й транснаціональною, тобто взаємодією неурядових суб'єктів і поза державними кордонами". Інтеграцію, пише він, можна визначити як особливу форму взаємодії суверенних держав, коли досягається узгодженість у здійсненні відтворювального процесу окремих країн [6, с.78-80]. Сьогодні не знайдено, не виявлено чітких ознак окремо інтернаціоналізації, транснаціоналізації, інтеграції, глобалізації і ін. Очевидно саме через це фахівці Світового банку в одній із доповідей вживають терміни "інтеграція" та "глобалізація" як синоніми [7, с.1].

Поряд з цим, незважаючи на достатньо широку розробку економістами терміна "глобалізація", поки що відсутні аргументовані докази того, що глобалізація, як твердять окремі дослідники, становить собою "етап процесу інтернаціоналізації господарського життя" [6, с. 78] і що вона є вищим ступенем міжнародної інтеграції [8]. Маємо на увазі той факт, що сьогодні не виявлені і не обґрунтовані ознаки зазначених нами понять настільки переконливо, як це було зроблено при визначенні сутності капіталізму вільної конкуренції, монополістичного капіталізму і державно-монополістичного капіталізму. Синонімічність дефініцій "інтернаціоналізація", "транснаціоналізація", "інтеграція", "глобалізація" виявляється і при розгляді дії системи економічних законів світового господарства і передусім відкритого та сформульованого нами закону тенденції національних економік до глобалізації [9] і, скажімо, закону інтернаціоналізації виробництва, сформульованого рядом українських вчених [10, с. 520-521].

Прагнучи якомога повніше відобразити нову якість світового господарства, економісти, і не тільки вони, перебувають у пошуках лаконічного, точного і в той же час достатньо повного тлумачення сутності глобалізації. З цього приводу точаться довготривалі та гострі дискусії в багатьох наукових центрах, університетах, наукових виданнях та на наукових семінарах і конференціях. Саме тому сьогодні існує безліч тлумачень сутності процесу глобалізації аж до прямо протилежних визначень. І це в той час, коли ще сто років тому воно було дане В. І. Леніним в цілому ряді праць, в яких він звернув увагу на сам зміст закону тенденції національних економік до глобалізації. Так, в Тезах до II Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу він писав про "тенденцію до створення єдиного, за загальним планом регульованого,.. всесвітнього

господарства як цілого, тенденцію яка цілком виразно виявлена вже при капіталізмі і безумовно має далі розвиватися... " [11, с.156].

Зрозуміло, що В.І.Ленін не використовував термін "глобалізація", і ми йому не приписуємо його започаткування. Його, як і нас, понад усе цікавила сутність процесу, який пізніше отримав назву "глобалізація економіки" ("економічна глобалізація"). Люди віками їли булку з маслом, знали як і з чого виробляється те і інше, але не вживали термін "бутерброд". Подібне можна сказати і про феодалізм. Люди тривалий час жили при цьому способі виробництва, вчені досліджували та описували його основні характерні риси, а саму дефініцію було введено в науковий обіг значно пізніше. Більше того, багато дослідників через свою жорстку ідеологічну зашореність чи, можливо, через недостатню обізнаність навіть не згадують про ці ленінські слова, хоча при створенні своїх власних концептуальних схем щодо глобалізації, як правило, пишуть про те саме.

Щоб не бути голослівним, наведемо хоча б окремі з тих, що найчастіше зустрічаємо у науковому обороті. В навчальному посібнику, написаному групою зарубіжних авторів, дізнаємося, що "глобалізація – процес формування глобальної соціально-економічної системи на основі поглиблення інтернаціоналізації світового господарства, інтенсифікації міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталу, робочої сили і технологій" [12, с. 462]. Майже це саме читаємо у Гж. Колодко, який зазначає, що "глобалізація – це історичний і спонтанний процес лібералізації і йдучої вслід за нею інтеграції ... ринків товарів, капіталу,.. робочої сили, технологій та інформації в один взаємозалежний всесвітній ринок" [1, с.132]. В підручнику "Економічна теорія: Політекономія" за редакцією В.Д.Базилевича вказується, що "глобалізація економіки – це новітній, складний, багатогранний та багаторівневий процес закономірних якісних перетворень світової економіки, що відбуваються на основі усупільнення виробництва та поглиблення інтеграційних процесів у результаті безпрецедентного зростання і прискорення міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталів, широкого розвитку новітніх інформаційних технологій, глобальних телекомунікаційних мереж тощо" [13, с. 598].

Із наведених нами визначень сутності глобалізації видно, що має місце тенденція до створення єдиного всесвітнього господарства як цілого і що цей процес далекий від завершеності, а отже, буде розвиватися і надалі. Неминучість такого розвитку обумовлена передусім тим, що сьогодні, незважаючи на відчутну лібералізацію міжнародних переміщень товарів, послуг, робочої сили, капіталу, технологій та інформації, все ще існують певні перешкоди на шляху їх вільного переміщення. Щоправда, потужність і кількість таких перешкод може змінюватися в часі і просторі в залежності від тих чи інших політичних рішень. Навіть в останні 15-20 років, коли так багато говориться про глобалізацію економіки, чимало країн, в тому числі і найбільш розвинених, з тих чи інших міркувань застосовує різноманітні адміністративні та економічні заходи з метою недопущення вільної міграції

капіталу, товарів, послуг, технології, інформації і робочої сили. Усунення цих перешкод обов'язково сприятиме поглибленню глобалізації, яка неминуче приведе до утворення єдиного всесвітнього господарства як цілого. На думку В.І.Леніна, це станеться при соціалізмі [11, с.156].

Перегукуються з ленінським визначенням сутності процесу формування єдиного всесвітнього господарства як цілого й інші, більш загальні визначення глобалізації, зокрема ті, за якими глобалізація – це єдина система в масштабі всієї планети [14], це форма переходу до новітньої інформаційної цивілізації [15], це надання всесвітнього характеру процесові інтернаціоналізації господарського життя [16] тощо. Тобто всі вони відзначають наявність тенденції до формування такого економічного порядку, при якому окремо взяті економіки не можуть нормально розвиватися без взаємодій з економіками світу.

Багато дослідників глобалізації економіки, особливо з числа тих, котрі досліджують процеси глобалізації на макрорівні і під економічною глобалізацією розуміють особливу довгострокову стратегію корпорацій щодо подолання будь-яких перешкод їхньому проникненню на національні ринки, говорять про корисність ленінської теорії імперіалізму для аналізу сучасності [1, с. 128; 17, с. 200]. При цьому вони мають на увазі передусім ленінське визначення економічних ознак імперіалізму, згідно з яким : 1) концентрація виробництва і капіталу дійшла до такого високого ступеня розвитку, що виникли монополії, які відіграють вирішальну роль в господарському житті; 2) відбувається злиття банківського капіталу з промисловим і створення на базі цього фінансового капіталу і фінансової олігархії; 3) вивіз капіталу, на відміну від вивозу товарів, набуває великого значення; 4) утворюються міжнародні монополістичні союзи капіталістів, що ділять світ; 5) закінчено територіальний поділ землі найбільшими капіталістичними державами [18,с. 363]. Якщо пильно придивитися до цього аналізу тодішньої дійсності і до того, що ми маємо сьогодні, то, безумовно, дійдемо висновку, що в наш час відбуваються ті ж самі процеси, тільки ще з більшою силою і у модифікованих формах.

В цьому зв'язку ми не можемо не погодитись з відомим українським дослідником проблем глобалізації О.Білорусом, який докладно аргументує, що сучасний глобалізм є специфічною формою політичного та економічного імперіалізму ХХІ століття.

Новий глобальний імперіалізм являє собою сімбіоз модернового державного імперіалізму з імперіалізмом глобальних корпорацій і міжнародних організацій. Імперські держави, наголошує вчений, діють спільно з транснаціональними глобальними корпораціями, які посилюють свій вплив на держави і використовують їх як механізм своєї експансії і впливу на міжнародні організації, такі як СОТ, МВФ, СБ та ін. [2, с. 149].

Говорячи про ленінське бачення сутності тих процесів, які нині отримали назву "глобалізація", ми не маємо наміру приписувати його автору пальму першості, оскільки і до нього були наукові оцінки тенденцій розвитку

світового господарства. Скажімо, понад 160 років тому К.Маркс і Ф.Енгельс у "Маніфесті Комуністичної партії" писали про те, що процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання все більш і більш виходять за національні рамки; "замість старої місцевої і національної замкнутості та існування за рахунок власного виробництва приходить всебічний зв'язок і всебічна залежність націй однієї від одної" [19, с. 413]. Цікаві думки щодо розвитку окремих форм прояву тих процесів, які нині названо "глобалізацією", можна знайти в працях А.Сміта, Д.Рікардо, а то й в мислителів більш ранньої економічної думки. Про них доцільно вести мову при аналізі розвитку переміщень товарів, послуг, капіталів тощо.

Чимало авторів акцентують увагу на політичній складовій процесу глобалізації. На думку В.Іноземцева, глобалізація становить собою процес консолідації найбільш розвинених країн у їх протистоянні решті світу [19]. Цю думку поділяє і відомий дослідник проблем глобалізації У.Хаттон. Він зокрема зазначає, що "неправильно характеризувати глобалізацію як політично нейтральну реальність, яка бере початок в інформаційно-комунікаційних технологіях і безіменних силах, що виступають на користь лібералізації торгівлі та фінансів". Вчений наводить переконливі аргументи на користь тези, що лібералізація була інсценована Сполученими Штатами Америки на основі використання низки принципів, серед яких і ринкові засоби регулювання економічних проблем, що відповідає американським інтересам [21, с. 225-226]. Характерно, що цей факт практично визнає відомий американський політик Зб.Бжезинський, коли пише, що американська могутність виявляється через глобальну систему явно американського крою [22]. Не менш чітко в цьому ж ключі висловився й інший американський політик (Г.Кіссінджер): "Те, що зазвичай називають глобалізацією, насправді лише інша назва панівної ролі Сполучених Штатів" [23, с.13].

Якщо про повноту подібних визначень суті глобалізації можна дискутувати, то цього неможливо зробити щодо вигод від неї для розвинених країн і передусім США. Сьогодні практично всі дослідники сходяться на тому, що найбільшу користь від транснаціональних переміщень товарів, послуг, капіталу, робочої сили, інформації і технології мають найбільш багаті країни, а серед населення – найбільш багаті верстви.

Скажімо, директор Центру міжнародних досліджень Каліфорнійського університету М.Інтрілігейтор пише, що глобалізація несе не тільки переваги, а й негативні наслідки та потенційні проблеми. До таких він відносить те, що фактично основну частку переваг від глобалізації отримують багаті країни або індивіди. Несправедливий розподіл благ від глобалізації породжує загрозу конфліктів на регіональному, національному та інтернаціональному рівні і призводить до поляризації на всіх рівнях. Щоб їх уникнути, потрібно проводити розумну державну політику шляхом розвитку глобального співробітництва і створення нових міжнародних інститутів [24, с. 12]. Як зазначає Дж.Сорос, негативний бік глобалізації полягає в тому, що велика

кількість людей, особливо у менше розвинутих країнах, постраждала від глобалізації, не діставши соціального захисту, багатьох глобальні ринки поставили у становище маргіналів [25, с. 19]. На думку Гж. Колодко, більше всіх від глобалізації виграють найсильніші в економічному та політичному відношенні держави [26, с. 42]. "Адаптація США до глобалізації, – пише О. Білорус, – зводиться до того, щоб домогтися лібералізації ринків інших країн, захищаючи при цьому власні внутрішні ринки і підтримуючи стабільний (сталий) економічний розвиток" [2, с.169].

Більш того, багаті країни, об'єднуючись у різноманітні закриті союзи "за інтересами" (Європейський Союз), в певній мірі перешкоджають вільному проникненню на замкнений економічний простір товарів, капіталів, робочої сили з країн, менш розвинених.

Розмаїтість визначень сутності глобалізації зумовлена передусім тим, що вона зачіпає не тільки економічні, а й соціальні, політичні, культурні відносини на національному, регіональному та світовому рівнях, а отже дослідженням цього феномена займаються представники різних наук. Зрозуміло, що вони намагаються виокремити передусім ті аспекти глобалізаційних процесів, які вписуються в об'єкт і предмет дослідження відповідної науки. Сказане зовсім не означає, що немає розходжень при визначенні сутності глобалізації між самими представниками економічної науки. Про їх наявність можна судити хоча б по тих визначеннях, які наводились вище. Різні інтерпретації сутності глобалізації представниками економічної науки, на наш погляд, обумовлені розбіжностями в тлумаченнях причин (факторів, джерел) глобалізації, часу її зародження та особливостей розвитку.

Ми позитивно ставимось до багатоманітності визначень сутності глобалізації, проте не можемо не привернути увагу наукової громадськості до окремих дискусійних моментів. Як вже зазначалося, Г. Колодко під глобалізацією економіки розуміє історичний і спонтанний процес лібералізації і йдучої вслід за нею інтеграції ринків товарів, капіталу і робочої сили, технології та інформації в один взаємозалежний всесвітній ринок [10, с.132]. Важко відмовити в точності формулювання сутнісних рис нинішнього етапу процесу глобалізації, таких, наприклад, як інтеграція ринків товарів, капіталу, робочої сили, технології та інформації в один взаємозалежний всесвітній ринок. В цій частині формулювання перегукуються з тими, які дають практично всі сучасні дослідники, в тому числі й ті, котрі представляють такі авторитетні світові інститути, як Організація Об'єднаних Націй, Світовий банк, Міжнародний форум глобалізації тощо. Не викликає заперечень і те, що цей процес є історичним, адже він дійсно залежить від рівня розвитку продуктивних сил і суспільного поділу праці, який (рівень) в кожену епоху різний. Саме виходячи з рівня розвитку продуктивних сил, В.Ленін звернув увагу на те, що тенденція до створення єдиного всесвітнього господарства досить виразно проявилася вже при капіталізмі і що вона підлягає подальшому розвитку та завершенню [11, с.156].

Проте ми вважаємо, доволі дискусійним твердження, що процеси глобалізації та інтеграції є спонтанними. Проводячи аналогію між рівнем інтеграції п'ятдесяти досить різних територій, на базі яких склалися Сполучені Штати Америки, і майбутнім світоустроєм, Г.Колодко мовби не бачить того, що лібералізація в межах нинішніх США не тільки регулювалася, а й здійснювалася із застосуванням найгрубішої військової сили. Лібералізація та інтеграція в Євросоюзі здійснювалася і здійснюється сьогодні також далеко не спонтанно. Чи, можливо, в Радянському Союзі, в тій же Польській Народній Республіці на межі 80-х – 90-х років минулого століття лібералізація носила спонтанний характер?

Але якщо про спонтанність процесу глобалізації можна дискутувати, маючи на увазі ту обставину, що ступінь втягнення національних економік у світогосподарські зв'язки залежить від рівня розвитку продуктивних сил і поділу праці, то цього неможливо сказати про такий атрибут глобалізації, як лібералізація. Невже насправді розвинуті країни настільки лібералізовані, що будь-який господарюючий суб'єкт будь-якої держави може вільно входити у виробничі, торгівельні, фінансові, інвестиційні, технологічні, організаційні та інші зв'язки з господарюючими суб'єктами згаданих країн? Щоправда, сказавши про лібералізацію як один із небагатьох атрибутів глобалізації, Г.Колодко, мовби згадавши про реальний стан в еталонних, на його погляд, країнах, роз'яснює, що лібералізацію необхідно розглядати передусім як свободу в сфері ціноутворення, свободу входження у взаємні відносини з партнерами, але не як нерегульований вхід і вихід з бізнесу [1, с. 36].

Таким чином, стає очевидним, що лібералізація – процес неспонтанний. А раз так, то і глобалізацію навряд чи правомірно називати спонтанною. На наш погляд, діє об'єктивний закон тенденції національних господарств до інтернаціоналізації та глобалізації, але, як і всі інші економічні закони, проявляється через діяльність суб'єктів господарювання. І ці останні відповідно до своїх інтересів можуть діяти або в напрямі прискорення та поглиблення інтернаціоналізації і глобалізації, або ж гальмувати їх.

Припустимо, що ми все-таки погоджуємось з твердженням Г.Колодко про спонтанність лібералізації і відповідно інтеграції і глобалізації. Поступивши таким чином, ми були б вимушені шукати пояснення протиріччю між твердженням про спонтанність лібералізації, інтеграції та глобалізації, з одного боку, і баченням автором (Г.Колодко) тих факторів, які просували або гальмували згадані процеси. Так, виокремлюючи фази (хвилі) процесу глобалізації, Г.Колодко пов'язує становлення і розвиток кожної фази з процесами, далеко неспонтанними. Перша фаза глобалізації, на його думку, виникла в результаті великих географічних відкриттів на рубежі XV-XVI століть; друга, що тривала до 1913 року, пов'язана з епохою науково-технічних відкриттів та винаходів. "Ці фази глобалізації, – цілком правильно пише Г.Колодко, – увінчалися формуванням світової системи капіталізму та колоніалізму" [1, с.50]. Невже і колоніальна система формувалася спонтанно?

З огляду на сказане, ми не можемо не погодитися з думкою, згідно з якою "глобалізація – це не тільки об'єктивно обумовлений але і свідомо регульований процес" [6, с.87]. Характерно, що сам Г. Колодко після багатьох висловлювань про спонтанність процесів глобалізації закликає і в нинішньому, і в ХХІІ століттях, і в більш далекій перспективі зробити все, щоб глобалізація ставала "все менш спонтанною та хаотичною і все більше скоординованою та керованою" [1, с. 160]. При цьому навіть звучить заклик "взяти свою долю у свої руки. Не варто залишати особливо горезвісній невідомій руці" [1, с. 160]. Суперечливість в тлумаченні Г.Колодко окремих аспектів глобалізації очевидно обумовлена тим, що сам процес глобалізації протікає на економічному, політичному, культурному, ідеологічному рівнях і зазнає впливу як формальних, так і неформальних інститутів, що ускладнює процес пізнання. Подібні суперечності не виникатимуть, якщо до визначення сутності процесу глобалізації підходити з врахуванням дії закону тенденції національних економік до глобалізації. Хоча цей закон, як і всі інші економічні закони, носить об'єктивний характер, він виник, розвинувся і функціонує лише в процесі економічної діяльності людей (у виробництві, розподілі, обміні та споживанні). А це означає, що окремі держави, національні підприємства та об'єднання, виходячи із власних економічних інтересів, в той чи інший проміжок часу можуть свідомо діяти з метою домінування однієї із сторін діалектичної єдності національного та інтернаціонального. Тобто вони можуть діяти або в напрямі прискорення та поглиблення глобалізації, або ж гальмувати її.

1.2 Чинники економічної глобалізації

Суперечності в тлумаченні тих чи тих аспектів глобалізації, як на нашу думку, виникають передусім тому, що, незважаючи на велику увагу наукової громадськості цьому феномену, поки що відсутнє чітке причинно-наслідкове пояснення щодо його виникнення. Сьогодні є чимало праць, в яких йдеться про джерела (чинники, фактори), під впливом яких розвивається глобалізація, але, на наш погляд, жодна з них не дає однозначної відповіді на питання, чим саме вона обумовлена. Скажімо, директор центру міжнародних досліджень Каліфорнійського університету професор М. Інтрілігейтор вважає, що джерелами глобалізації є, по-перше, технологічний прогрес, що привів до різкого скорочення транспортних і комунікаційних затрат на обробку, зберігання та використання інформації; по-друге, лібералізація торгівлі та інші форми лібералізації, що викликали обмеження політики протекціонізму і зробили світову торгівлю більш вільною; по-третє, значне розширення сфери діяльності організацій (мається на увазі національний, багатонаціональний, міжнародний і глобальний рівні); по-четверте, глобальна одностайність щодо оцінки ринкової економіки та системи вільної торгівлі [24, с.12]. Те, що цитований нами автор називає "джерелами глобалізації", безумовно, проливає

світло на питання, чому інтенсивність економічної глобалізації в одні періоди більш висока, в той час як в інші вона низька або навіть розвивається в протилежному напрямі. Однак як би ми не приглядалися до цих джерел, як би ми їх не тасували, вони нічого нам не скажуть про те, коли саме і чому розпочався процес глобалізації.

Більше того, бачення "джерел глобалізації" М. Інтрілігейтером в багатьох моментах вразливе. Скажімо, якщо вважати джерелом глобалізації лібералізацію торгівлі, що викликала обмеження протекціонізму і зробила світову торгівлю більш вільною, то логічно було б припустити, що за часів, коли не існувало жодних обмежень на торгівлю, рівень глобалізації мав би бути дещо вищим, ніж за часів втручання держави у процеси купівлі-продажу. Це саме треба було б визнати, коли, за словами дослідника, існувала глобальна однострумковість щодо оцінки ринкової економіки та системи вільної торгівлі. До розколу світу на дві системи така однострумковість мала місце, проте рівень глобалізації не характеризувався особливою висотою.

Це саме можна сказати і про сукупність техніко-технологічних, соціально-економічних, політичних, морально-етичних і культурних факторів розвитку процесу глобалізації, про які йдеться в підручнику "Економічна теорія: Політекономія". Автори доволі повно розкрили складові кожного із згрупованих факторів, які беззаперечно, впливають на розвиток процесу глобалізації. Серед техніко-технологічних факторів глобалізації названі: науково-технічний прогрес, розвиток нових поколінь транспорту і зв'язку; революція в галузі інформаційних і телекомунікаційних технологій; виникнення єдиного інформаційного простору і створення можливостей для здійснення операцій в режимі реального часу. До групи соціально-економічних факторів віднесено: поглиблення інтернаціоналізації економіки на основі її транснаціоналізації та регіоналізації; лібералізацію сфери руху товарів і капіталів, розвиток нових фінансових технологій; становлення нового гео економічного простору, заснованого на міжкультурному (міжкорпоративному) поділі праці, індивідуалізацію, деконцентрацію та диверсифікацію виробництва, що базуються на новітніх технологічних укладах; гео економічні трансформації, пов'язані з розпадом командно-адміністративної системи господарювання та посилення ринкової уніфікації сучасного світу. При виокремленні політичних факторів глобалізації звернуто увагу на: взаємопроникнення макроекономічної політики уряду та центробанку; зростаючу орієнтацію національних держав на зовнішні зв'язки; геополітичні зрушення, пов'язані з розпадом світової соціалістичної системи. До культурних та морально-етичних факторів віднесено: послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків і звичаїв; зростання мобільності духовно-емоційного спілкування; інтернаціоналізація освіти, культурного простору тощо [13, с.588].

На динаміку і характер процесів глобалізації може впливати і такий чинник, як чисельність сильних в економічному та військово-політичному відношенні держав. Скажімо, при існуванні декількох сильних держав блага від глобалізації, безумовно, будуть розподілятися між ними, що

спостерігалось в умовах існування могутніх колоніальних імперій. В цих умовах кожна метрополія діяла в напрямі активізації процесів глобалізації доти і настільки інтенсивно, поки і наскільки це узгоджувалося з її інтересами. За наявності двох супердержав або двох економічних систем процес глобалізації буде зорієнтований на інтереси цих держав (систем), а рівень глобалізації буде вищий, ніж при наявності багатьох сильних і впливових держав. За існування однієї сильної держави, як це має місце сьогодні, глобалізація буде зорієнтована на економічні та політичні інтереси саме однієї країни, а отже рівень її буде наростати, хоча й зустрічатиме спротив менш сильних держав. Ідеальні умови для розвитку процесів глобалізації і докорінної зміни її характеру могли б мати місце тоді, коли б існувало об'єднання держав (федерація), яке передбачало забезпечення конституційних прав і свобод всьому населенню, високий рівень демократії, справедливий розподіл благ і т. ін. Але це був би новий світовий порядок. Сьогодні його нема, але до нього треба прагнути.

Своє бачення чинників, які роблять вагомий вплив на глобалізацію, доволі переконливо аргументує Гж. Колодко. Першим з них він називає формування колоніальної системи. Саме колоніалізм, уважає вчений, започаткував першу велику фазу (епоху) глобалізації [27, с.39]. Проте колоніалізм – це дітище капіталізму періоду так званого первісного нагромадження капіталу, тому його, як на нашу думку, не можна витлумачувати як результат глобалізації, так само як не можна витлумачувати глобалізацію як результат колоніалізму. У Гж. Колодко, на наш погляд, має місце деяка неточність. В одному випадку він пише "що розпочалася перша велика фаза , навіть епоха глобалізації – колоніалізм", [27, с.39], а в іншому – "ці фази глобалізації увінчалися формуванням світової системи капіталізму та колоніалізму" [1, с.150]. Другим великим переломом у глобалізації економіки, продовжує Гж. Колодко, був технолого-економічний переворот у ХІХ сторіччі, коли розвинулося мореплавство і залізниця, народилися радіо і телеграф, розквітло багатосерійне виробництво і промислова переробка сільськогосподарської продукції, швидко розвивалася міжнародна торгівля. Надалі вчений виокремлює третій великий перелом у глобалізації, пов'язаний з електронно-інтернетівською революцією. яка "додає... відносно більше нового економічного простору, в якому можна досліджувати і впроваджувати, інвестувати і черпати прибутки, виробляти й надавати послуги, продавати й купувати, нагромаджувати й споживати, викладати й навчатися, писати й читати" [27, с.40-43]. І в кінцевому плані робить висновок, що динаміка глобалізації залежить від трьох чинників: характеру технічного прогресу, зрілості політичних відносин, стану теоретичних знань і практичних економічних умінь [27, с.45].

Важко відмовити авторам у правильності відображення низки факторів, які, безумовно, роблять вплив на розвиток процесу глобалізації. Тим більше, що вони перегукуються з тими , які дають практично всі сучасні дослідники. Їхня теоретична модель вибудовується на базі закону переходу кількісних

змін в якісні. На їх думку, саме кількісні зміни в процесах лібералізації та інтеграції ринків товарів, капіталу, робочої сили, технології та інформації обумовили такий рівень взаємозалежності і взаємодії національних економік, що склалася нова якість світогосподарських зв'язків, які й отримали назву "глобалізація". Проте які б кількісні і йдучі вслід за ними якісні зміни ми б не виокремлювали, вони не замінять необхідність вибудови причинно-наслідкового ланцюжка, який переконливо демонстрував би об'єктивну неминучість тяжіння частин до цілого, національних економік до всесвітнього господарства навіть тоді, коли і національні економіки як частини, і світове господарство як ціле зазнають дії безлічі відцентрових сил.

Пояснення цьому тяжінню, на нашу думку, можна дати лише тоді, коли буде висунуто хоча б робочу гіпотезу про те, що всі відомі нам процеси інтернаціоналізації, інтеграції, глобалізації це не рух до цілого, а повернення до цілого. Виходячи з тези, що світ єдиний і неподільний, і навіть знаючи, що інституціональними формами буття наших далеких предків були община, плем'я, рід, які ні в яке порівняння не йшли з таким інститутом як держава, ми все ж таки зробимо припущення, що і в ті далекі часи існувала всесвітня спільнота, яка хай і за допомогою примітивних засобів виробництва, вела своє всесвітнє господарство як єдине ціле. Таке припущення є цілком прийнятним хоча б тому, що общини та племена мешкали і господарювали не десь там на чужій планеті, а на Землі. Окремі племена, а пізніше – держави, навіть тоді, коли не були втягнуті у взаємовідносини і нічого не знали про існування їм подібних, навряд чи повинні виключатися із світового господарства. Скажімо, навряд чи було б правомірним виключення Індії чи Америки із системи світового господарства як цілого в період, коли про їхнє існування Європа нічого не знала. Ми можемо припустити, що й сьогодні є люди, а можливо і держави, які нічого не знають про якісь невеликі острівні держави, але це зовсім не означає, що ці останні не є складовою всесвітнього господарства.

Отже, спочатку було ціле – первісне світове господарство, тобто господарство первісно-общинної суспільно-економічної формації з певною системою взаємозв'язків і взаємозалежностей, які на певному етапі розвитку продуктивних сил були замінені на інші внаслідок першого великого суспільного поділу праці – відокремлення скотарства від землеробства. Саме з цього моменту, на наш погляд, і розпочався процес тяжіння частин до цілого. Ослаблені економічні зв'язки всередині цілого відновлюються внаслідок формування обміну виробленими товарами через ринок. Але на певному етапі розвитку продуктивних сил відбувся другий великий суспільний поділ праці, коли ремесло відокремелось від землеробства, що означало виникнення товарного виробництва, спеціально спрямованого на обмін із суб'єктами землеробства і скотарства. І знову за тією ж логікою, як при першому великому суспільному поділі праці, відбувалося, з одного боку, руйнування економічних зв'язків в результаті економічної відособленості, а з другого, – їх відновлення через ринок. Цей поділ, давши поштовх розвитку обміну і виникненню металевих грошей, обумовив третій великий суспільний

поділ праці, в результаті якого сформувався клас купців, появилися торговий і позичковий (лифарський) капітали, відбувся подальший розвиток товарного виробництва. Певні відцентрові сили діяли при четвертому великому суспільному поділі праці, коли від матеріального виробництва відокремилось нематеріальне виробництво (наука, освіта, індустрія відпочинку тощо). І знову зруйновані економічні зв'язки відновлювалися внаслідок обміну товарами через ринок. За такою ж логікою процеси глобалізації розвиваються і в умовах п'ятого великого суспільного поділу праці, який характеризується відокремленням інформаційної діяльності та інформаційної сфери від інших. Ми переконані, що і майбутні великі суспільні поділи праці будуть розвиватися за означеною вище логікою, оскільки вже чітко проявилася наступна закономірність: з кожним наступним поглибленням суспільного поділу праці тяжіння національних економік до єдиного цілого не тільки зростає, а й набуває все нових і нових форм прояву. Серед них в наш час це глобалізація ринків товарів, капіталу, робочої сили, технології, інформації тощо. В такому разі вимальовується причинно-наслідковий ланцюжок глобалізації – "рівень розвитку всесвітніх продуктивних сил – всесвітній суспільний поділ праці – всесвітні ринки товарів, капіталу, робочої сили, технології, інформації". Очевидно якраз наявність цього ланцюжка дало підстави окремим дослідникам говорити про те, що проявлення глобалізації "зумовлено законами природи"[22, с.35].

Якраз це зумовлює дію закону тенденції національних економік до глобалізації. Економічний зміст закону тенденції національних економік до глобалізації проявляється в тому, що він виражає внутрішньо необхідні, істотні та стійкі взаємозв'язки і взаємозалежності між національним виробництвом, національними ринками товарів, капіталу, робочої сили, технології та інформації, які (взаємозв'язки і взаємозалежності) обумовлюють процеси лібералізації, інтеграції та формування єдиного взаємозалежного всесвітнього господарства і ринку. Дія цього закону приводить до того, що світова економіка перестає бути простою сукупністю національних економік: вона поступово перетворюється на єдиний загальносвітовий народногосподарський комплекс з національними та регіональними секторами.

Дія закону тенденції національних економік до глобалізації відображає кількісні та якісні зміни в розвитку не тільки продуктивних сил світового господарства, а й всієї системи виробничих відносин. На рівні продуктивних сил формами прояву цього закону є глобалізація процесів техніко-економічного поєднання речових та особистих факторів виробництва. Форми прояву закону тенденції національних економік до глобалізації на рівні виробничих відносин є різними на рівні кожної складової цих відносин – техніко-економічних відносин, організаційно-економічних відносин і соціально-економічних відносин. Так, на рівні техніко-економічних відносин дія згаданого нами закону проявляється у формі міжнародної подетальної, технологічної та коопераційної спеціалізації, поділу праці тощо. На рівні організаційно-економічних відносин формами прояву закону тенденції

національних економік до глобалізації виступають міжнародні фінанси, відносини у сфері обігу, міжнародне ціноутворення, міжнародне підприємництво і ін. Особливих змін, а отже, і уваги зазнали форми прояву закону тенденції національних економік до глобалізації на рівні соціально-економічних відносин, і передусім відносин економічної власності, що обумовлюють глобальний процес привласнення. Скажімо, на рівні індивідуальних і колективних власників засобів виробництва це проявляється через вирівнювання середньої норми прибутку на рівновеликий капітал. На рівні найманих працівників глобальний процес привласнення здійснюється через вирівнювання заробітної плати як форми вартості і відповідно ціни товару робоча сила, через уніфікацію податків на заробітну плату, уніфікацію соціальних виплат населенню тощо. Оскільки суб'єктами привласнення в умовах економічної глобалізації виступають також держави та наднаціональні органи, то і вони через відповідні форми беруть участь у глобальному привласненні. Причому загальна закономірність поки що наступна: найбільший вигаш від глобального привласнення мають багаті верстви населення і багаті держави та наднаціональні органи.

В ієрархії законів розвитку світового господарства закон тенденції національних економік до глобалізації, виражаючи найбільш глибокі взаємозв'язки і взаємозалежності між глобальними продуктивними силами і глобальними виробничими відносинами і визначаючи мету виробництва та засоби їх досягнення в умовах глобалізації, практично виступає в ролі основного економічного закону глобальної економіки. Мета кожного суб'єкта глобального привласнення – привласнити якомога більшу частку валового внутрішнього продукту (ВВП); засоби досягнення у кожного суб'єкта свої: у найманих робітників – більш вигідний продаж робочої сили, в індивідуальних і колективних капіталістів – збільшення виробництва додаткової вартості шляхом посилення експлуатації найманих працівників, у держав і наднаціональних органів – шляхом перерозподілу доходів на користь більш сильних. Відслідкувати особливості такого перерозподілу можна при аналізі глобалізаційних процесів та їх соціально-економічних наслідків на будь-якому етапі розвитку процесів економічної глобалізації. Про окремі з них ми будемо говорити дещо нижче, хоча всі вони варті окремого глибокого аналізу з боку не лише економічної науки.

Визнаючи наявність згаданого нами причинно – наслідкового ланцюжка, ми ніскільки не заперечуємо той факт, що на певних етапах історичного розвитку він може доповнюватися багатьма чинниками, які можуть зумовлювати різну динаміку процесів глобалізації. Скажімо, із середини 50-х років XX століття це було розгортання науково-технічної революції, необхідність об'єднання зусиль багатьох країн з метою вирішення глобальних проблем, потреба у міжнародній спеціалізації та кооперації виробництва заради розвитку і підвищення ефективності національних економік тощо. Виражаючи внутрішньо необхідні, стійкі та істотні зв'язки між національними продуктивними силами як цілого, закон тенденції

національних економік до глобалізації усуває бар'єри між національним і світовим ринками товарів, капіталу, робочої сили, технології, інформації і цим дає кожній із сторін відчутні конкурентні переваги, сприяючи при цьому посиленню та поглибленню процесів глобалізації. Такий висновок впливає з того, що не тільки глобалізація світового розвитку посприяла "відкриттю" національних ринків, а й "відкриття" останніх зробило і продовжує робити зворотній вплив на розвиток економічної глобалізації.

1.3. Фази економічної глобалізації

Відсутність єдності вчених щодо причин глобалізації неминуче веде до ще більшого різноголосся щодо дати зародження процесу глобалізації економіки. Із викладеного вище видно, що ми поділяємо ту точку зору, за якою початок економічної глобалізації датується першим великим суспільним поділом праці, який обумовив виникнення товарного виробництва і товарного обміну, без яких не було б і тих процесів товарообміну, на які посилаються буквально всі автори, незалежно від їхнього розуміння дати виникнення глобалізації. Взявши свій початок від відокремлення скотарства від землеробства і відповідно найелементарнішого продуктообміну на ранньому етапі розвитку людської цивілізації, і пройшовши через декілька етапів (циклів, хвиль) розвитку, товарообмін став практично ключовою сферою економічної глобалізації. Таким чином, ми, солідарні з думкою С.Г. Кара-Мурзи про те, що глобалізація – це процес, що відбувається з ранніх стадій розвитку цивілізацій, коли було започатковано обмін рослинами і тваринами та продуктами культури, але до періоду великих географічних відкриттів глобалізація мала млявий характер [28, с. 67]. До речі, в одній із праць таку думку висунув і цитований нами Гж. Колодко. "Глобалізація, – пише він, – триває протягом усієї історії цивілізації, оскільки товарно-грошові відносини без упину розвивалися не тільки вглиб, але і вшир. Від часу, коли людина вийшла зі своєї печери, а потім зі свого села, щоб тепер, не виходячи з приміщення своєї фірми весь час перебувати на ринку, мусив розширитися простір, в якому пульсує економічне життя" [27, с. 38].

Чимало вітчизняних і зарубіжних вчених вважає, що глобалізація економіки розпочалася в останні тридцять років XIX століття внаслідок появи нових транспортних технологій, які значно зменшили транспортні витрати і тарифи, що привело до істотного зростання обсягів торгівлі, активізації, міграції робочої сили та зростання обсягів транскордонних переміщень капіталу [17, с. 177]. Натомість О. А. Довгаль кінець XIX-початок XX століття називає "підготовчим періодом" (протоглобалізацією), а реальний процес глобалізації економіки датує 80-90-и роками XX століття [6, с. 88-89]. Зрозуміло, що і ці точки зору мають право на життя, оскільки кожна з них робить добру справу, коли характеризує (нерідко дуже глибоко) якусь із граней процесу економічної глобалізації або ж один із її етапів, сприймаючи його за початок.

Щоправда в питанні про етапи (фази, хвилі) глобалізації також немає єдності поглядів дослідників. Сказане не стосується тих авторів, котрі розглядають глобалізацію економіки як новітній процес, що бере свій початок у кінці XX століття. За декілька десятиріч не відбулося нічого такого, що дало б підстави прихильникам цієї точки зору, виокремити окремі етапи, хвилі тощо. Зовсім інші можливості щодо виокремлення етапів і хвиль у тих авторів, котрі зародження процесу глобалізації істотно віддаляють від сьогодення. Скажімо, фахівці Світового банку, взявши в якості критерію класифікації хвиль обсяг світової торгівлі у світовому ВВП, кумулятивний обсяг інвестицій у менш розвинені країни і міграцію населення, виокремлюють три хвилі глобалізації, а саме: в 1870–1914 рр., 1950–1970 рр. і починаючи з 1970 року [13, с. 592]. Такі ж критерії класифікації хвиль глобалізації економіки використовують й інші автори, тільки при цьому дещо зсувають рамки другої і третьої хвилі. На їх думку, другу хвилю необхідно датувати 1950–1980 рр., а початок третьої 80-и роками XX століття, на яку істотний вплив зробив розпад Радянського Союзу [17, 178-179].

На наш погляд, першу фазу глобалізації доцільно датувати від першого великого суспільного поділу праці і до початку великих географічних відкриттів на рубежі XV-XVI століть. Саме суспільний поділ праці, будь це той перший, що характеризувався відокремленням скотарства від землеробства, чи наступні, коли від землеробства відокремлювалися один за одним різні види обробки сировини і утворювалися різні галузі промисловості був і залишається тим основним процесом, що забезпечує виникнення та розвиток товарного виробництва, а отже і обміну. Якраз на ньому концентрують увагу дослідники незалежно від того, як вони датують виникнення глобалізації та її етапів. Хоча в рамках цієї фази глобалізації господарські одиниці, як правило, не виходили за межі общини в умовах первісно-общинного способу виробництва, а надалі – рабовласницької та поміщицької вотчини, проте вже тоді спостерігалася тенденція до формування місцевих, національних і світового ринків товарів, робочої сили (торгівля полоненими, рабами, кріпаками), капіталу і навіть технології та інформації. В Константинополі, Лондоні, Брюгге та деяких інших містах, які були містами світового ринку, оскільки в них стікала продукція для обміну з інших частин світу, за певну винагороду можна було отримати і "секрети" щодо особливостей виробництва цієї продукції. В такій формі світовий ринок існував переважно до відкриття Америки. Ця фаза глобалізації, як вже зазначалося, мала млявий характер і тривала достатньо довго. Вона створила передумови (джерела, фактори) для більш інтенсивного прояву глобалізації шляхом розвитку глобалізації вглиб, тобто втягнення все нових галузей у взаємодію і взаємозалежність, і шляхом розвитку вшир, тобто втягнення в цей процес все нових територій – країн і їх об'єднань.

Друга фаза глобалізації зв'язана з епохами великих географічних відкриттів, становлення капіталізму і появи машинного виробництва (від кінця XV до останньої третини XIX століття). Географічні відкриття, як і

будь – які інші історичні події, внаслідок яких народи встановлюють між собою зв'язки, були важливим чинником формування світового ринку, а отже і проявом дії закону тенденції національних економік до глобалізації. Особливо це стосується відкриття Америки і нового шляху у Вест-Індію. Як зазначав Ф. Енгельс, після того, як було знайдено новий шлях у Вест-Індію і в Америці відкрилося широке поле вигідної діяльності для європейських торгових націй, європейські країни все тісніше зближались одна з одною і це привело до виникнення великої торгівлі і світового ринку [29, с. 445]. З виникненням цього останнього відбувся колосальний розвиток торгівлі, мореплавства, засобів сухопутного сполучення, і все це разом вплинуло на розширення промисловості.

Великі географічні відкриття дали поштовх активізації переміщень не лише товарів, а й капіталу і робочої сили. Більш розвинені європейські країни почали вкладати свої капітали у видобувні галузі з метою одержання дешевої сировини, яка перероблялася на готові вироби в розвинених націях. Поряд з цим населення нових територій залучалося для роботи в країнах першовідкривачів. Водночас доволі масовим ставало переміщення населення з цих останніх у нові території в надії на збагачення. Причому всі ці переміщення здійснювались таким чином, що найбільшу користь отримували більш розвинені нації, а в них – більш заможні верстви населення. Нові території ставали джерелом сировини, ринком збуту, сферою прикладення капіталу і військовим плацдармом для політичної, економічної та військової експансії, були перетворені у колонії. Саме таким способом європейським країнам було прокладено шлях до територій в Америці, Австралії, Океанії, Африці та Азії.

Сказане зовсім не означає, що географічні відкриття, які були потужним джерелом другої фази глобалізації, обов'язково повинні були привести до виникнення колоніальної системи. Адже міг бути й інший сценарій розвитку. При бажанні, країни Старого світу могли б порозумітися з новими націями і на взаємовигідних умовах вибудовувати свої відносини з ними. Від цього світова економіка мала б значно вищий результат, ніж вона отримала внаслідок появи колоніальної системи. Тоді б і сам процес глобалізації розвивався б більш інтенсивно і вглиб, і вшир, як цього вимагає дія закону тенденції національних економік до глобалізації. Цього не сталося тільки тому, що більш розвинені країни виявилися ненаситними в своєму прагненні до збагачення за рахунок жорстокої експлуатації менш розвинених націй.

Так сталося, що епоха великих географічних відкриттів співпала з епохою первісного нагромадження капіталу, тобто з початком формування капіталістичних виробничих відносин у найбільш розвинених націях. Ці останні не могли не скористатися можливостями подальшого розвитку світогосподарських зв'язків з метою нагромадження капіталу. Більше того, розвинені нації заради прискореного нагромадження капіталу вдавалися до колоніальних захоплень уже відомих територій і націй. Причому окремі, найбільш розвинені країни практично не переставали вести колоніальні війни або війни за колонії інших країн. Саме на цей період припадають Англо-

голландська війна 1665–1667 рр., Англо-іспанська війна 1739–1748 рр., Англо-афганська війна 1838–1842 рр., Англо-іранська війна 1856–1857 рр., Англо-франко-китайська війна 1856–1860 рр. Якщо географічні відкриття сприяли розвитку глобалізації вшир, то формування капіталістичних відносин було відчутним поштовхом до активізації економічної глобалізації і вглиб. Як зазначав В. Ленін, капіталізм стягує до купи дрібні місцеві ринки, об'єднує їх у великий національний ринок, а потім і всесвітній ринок [30, с. 363]. "Капіталізм неминуче створює рухливість населення, якої не потребували попередні системи суспільного господарства" [30, с. 567].

Третя фаза глобалізації, на наш погляд, хронологічно вписується в 1870–1914 рр. Вона характеризувалася переростанням капіталізму вільної конкуренції у монополітичний капіталізм і початком формування державно-монополістичного капіталізму. Саме завдяки виникненню і поширенню монополій в цей період стрімко розвивався морський і залізничний транспорт, що в свою чергу сприяло розвитку міжнародної торгівлі, оскільки відбулося значне зменшення транспортних витрат. Крім того, мало місце відчутне зменшення тарифних бар'єрів між країнами. За цей період частка міжнародної торгівлі у валовому світовому доході зросла удвічі [13, с.592].

Проте в умовах монополістичного капіталізму поряд з вивозом товарів все більшого значення набуває вивіз капіталу. Необхідність і можливість вивозу капіталу були зумовлені тим, що, з одного боку, в багатьох відсталих країнах на той час були прокладені або прокладалися залізниці, забезпечено елементарні умови розвитку промисловості, тобто ці країни були втягнуті в оборот світового капіталізму. З іншого боку, у найбільш розвинених країнах виник величезний "відносний надлишок капіталу", який шукав прибуткового застосування. Найбільш привабливими у цьому відношенні і були відсталі країни, оскільки в них капіталів мало, ціна землі невелика, заробітна плата низька, сировина дешева. Все це сприяло тому, що протягом зазначеного періоду частка іноземного капіталу у відсталих країнах виросла з 9% у 1870 році до 32% у 1914 році. При цьому Англія і Франція у шість разів збільшили обсяги своїх капіталів, вміщених за кордоном [18, с.339]. На зазначеній нами фазі глобалізації істотно інтенсифікувалися міграційні процеси. Приблизно 60 млн. осіб емігрували з Європи в Америку та Австралію, оскільки саме там були великі площі незалежних територій, міграція охопила 10 % населення світу. Характерною особливістю цієї фази глобалізації було деяке зменшення еміграції з розвинутих країн (наприклад, з Англії, Німеччини) і збільшення імміграції в ці країни з відсталих країн, в яких нижча заробітна плата. Так, в Німеччині, за переписом, на початку ХХ століття нараховувалося понад 1,3 млн. іноземних працівників. У Франції серед робітників гірничої промисловості значну частку становили поляки, італійці, іспанці. У США низькооплачувані місця займали іммігранти із Східної та Південної Європи [18, с. 379–380]. Відчутною була трудова еміграція і з України, особливо з її Західних регіонів, які на той час входили до Австро-Угорської імперії. За підрахунками вчених, тільки з Галичини та

Крпатської України переселилося майже 2,5 млн. осіб у США, Канаду, Бразилію та деякі інші країни Західної півкулі [31, с.88].

Наше бачення характерних рис фази глобалізації 1870-1914рр. зовсім не означає, що ми применшуємо роль науково-технічних відкриттів та винаходів у посиленні інтенсивності процесу глобалізації. Тогочасний технічний переворот зробив помітний вплив на подальше формування світового ринку товарів, капіталу, робочої сили, технології та інформації, проте вирішальну роль, на наш погляд, зіграло утворення монополій і започаткування розвитку державно-монополістичного капіталізму, тобто злиття, зрощення сили монополій з силою держави в єдиний механізм з метою створення кращих можливостей монополіям для одержання високих прибутків за рахунок жорстокої експлуатації робітничого населення світу. Як зазначав В. І. Ленін, "капітал став інтернаціональним і монополістичним. Світ поділений між жменькою держав, що досягли великих успіхів у великому грабежі і гнобленні націй. Чотири великі держави Європи. мають колонії з населенням майже в півмільярда, з площею майже в половину земної кулі [32, с. 332].

Четверта фаза глобалізації, на нашу думку, мала місце в 1914–1990 рр. Виокремлюючи цю фазу глобалізації економіки, ми тим самим стаємо опонентом тих дослідників, котрі вважають, що в згаданий період стався розрив процесу економічної глобалізації. При цьому одні автори про це відкрито заявляють і навіть дають своє обґрунтування чому саме так сталося, в той час як інші просто замовчують цей період. Згадана фаза економічної глобалізації, як і всі попередні, мала свої власні характерні особливості, породжені цілою низкою чинників. Причому серед цих останніх одні працювали на прискорення та поглиблення процесу економічної глобалізації, інші – на уповільнення. До них належить:

- 1) Перша і Друга світові війни;
- 2) переростання монополістичного капіталізму у державно-монополістичний (ДМК);
- 3) почастищення та поглиблення економічних криз;
- 4) розкол світу на дві системи;
- 6) криза, розпад і крах колоніальної системи імперіалізму;
- 7) створення міжнародних економічних організацій;
- 8) створення регіональних інтеграційних об'єднань.

До названих можна було б додати й інші чинники, які зробили вплив на процес глобалізації у визначений нами період. Проте, як нам думається, і згаданих тут, при їх розгляді в контексті впливу на економічну глобалізацію, цілком достатньо для висновку про те, що насправді перериву процесу глобалізації не було і не могло бути. Ми солідарні з думкою тих авторів, котрі вважають, що Перша і Друга світові війни уповільнили процес економічної глобалізації в частині взаємодії на світових ринках товарів, капіталу, робочої сили, технології та інформації. Це з одного боку. З іншого боку, війни, як і подорожі з метою відкриття нових територій, створюють умови для розширення попиту, а отже і умови для формування світового ринку. Як

зазначав К. Маркс, хрестові походи зробили більш відомою продукцію Сходу і відповідно збільшили попит на неї в Західній Європі. Пункти, в які стікала ця продукція для обміну, перетворювалися у міста світового ринку [33, с. 363].

Але найбільше згадані війни вплинули на розвиток економічної глобалізації внаслідок прискорення формування державно-монополістичного капіталізму, адже держава ставала активним суб'єктом формування ринку товарів, капіталу, робочої сили, технології та інформації. Державно-монополістичний капіталізм виник як природній, закономірний розвиток капіталізму на його монополістичній стадії. Це було пов'язано з істотним загостренням суперечностей між суспільним характером виробництва приватнокапіталістичною формою присвоєння. Перша світова війна пришвидшила переростання монополістичного капіталізму в державно-монополістичний і створила військовий варіант його механізму, посилила процес концентрації фінансового капіталу та роль державних монополій. Друга світова війна стимулювала новий сплеск розвитку ДМК, оскільки держава збільшувала капіталовкладення в промисловість і будівництво військових підприємств, надавала пільги монополіям, ставала замовником військової продукції як внутрі країни, так і за кордоном. Практично склалися два великих регіональних ринки: країни антигітлерівської коаліції та Німеччина з її сателітами. З розширенням втручання буржуазної держави в економіку виникли міждержавні монополістичні угоди, які з часом послужили базою для розвитку імперіалістичної інтеграції, зокрема створення у 1957 році "Спільного ринку" (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Голландія і Люксембург), а дещо пізніше "Європейської асоціації вільної торгівлі" (Англія, Швеція, Норвегія, Данія, Австрія, Швейцарія і Португалія). Тенденція до економічної інтеграції, як і формування монополістичного та державно-монополістичного капіталізму, закладена в самому характері продуктивних сил.

На розвиток процесів глобалізації на четвертій фазі істотний вплив зробило почастищення та поглиблення економічних криз. У 1920-1990 роках світова економіка понад 10 разів піддавалася руйнівним діям економічних криз. Навіть тоді, коли економічні кризи розгорталися в одній чи в кількох країнах, їхні руйнівні наслідки давали про себе знати всьому світовому господарству, особливо якщо ці кризи в найбільш розвинених і найбільш інтегрованих у світове господарство країнах. Скажімо, якщо під час світової економічної кризи 1928–1933 рр. промислове виробництво скоротилося на 44%, то це не могло не привести до скорочення світового ринку товарів, капіталів і робочої сили. І тільки згодом, коли почалось пожвавлення та піднесення економіки внаслідок оновлення основного капіталу світовий ринок капіталу товару і робочої сили не тільки досягає попередніх розмірів та інтенсивності, а й перевершує їх. Не слід залишати поза увагою і той факт, що економічні кризи сприяють посиленню централізації капіталу і державного втручання в економіку, що, як вже зазначалося, робить певний позитивний вплив на процес глобалізації. В США, наприклад, завдяки так званому

"Новому курсу" президента Ф. Рузвельта, були великі приватні банки, промислові концерни, залізничні компанії, які виступали і сьогодні виступають активними гравцями процесу глобалізації.

Ті, хто заперечує розвиток процесів економічної глобалізації в період з 1914 р. по 1990 рік, в ролі аргумента, який, на їх думку, засвідчує неможливість продовження процесу економічної глобалізації, є розкол світу на дві системи. Так, Гж. Колдко пише, що в період між 1914-м і кінцем 80-х років були "безчасся", "літаргічний сон", "замороженість", "розрив" процесу глобалізації, оскільки соціалістичні економіки не відкривалися для ліберальних контактів з "першим світом", тобто з розвинутими капіталістичними країнами, а також тому, що "так званий третій світ виступав за некапіталістичний шлях розвитку, в ряді випадків зв'язуючись – не тільки в політичному та військовому відношенні, а й економічно – з блоком соціалістичних країн" [1, с.151-152]. Як бачимо, вчений відмовляє глобалізації тільки тому, що на політичній карті світу появилися Радянський Союз та інші соціалістичні країни, а пізніше – і держави соціалістичної орієнтації.

Ми ніскільки не заперечуємо право на існування думки про те, що розкол світу на дві системи в якійсь мірі пригальмував розвиток ліберальних контактів між цими системами. І ми поважаємо цю думку так само, як і будь-яку іншу. Але ми не можемо погодитись з тим, що не було об'єктивного тяготіння економік різних країн, а отже і різних світів до зближення і що не вживалося жодних дій з боку керівників цих країн з метою посилення та поглиблення процесів інтернаціоналізації, а отже, і глобалізації. Таке тяготіння, як відомо, обумовлене суспільним поділом праці, а цей останній протягом зазначеного нами періоду не тільки не занепав, а й істотно поглибився. Це по-перше. По-друге, історія засвідчує, що соціалістична Росія неодноразово виявляла готовність до розвитку взаємовигідного співробітництва з усім капіталістичним світом.

Про відкритість соціалістичної економіки для ліберальних контактів з "першим світом", в тому числі і з США, свідчить надання Радянською Росією концесій на Великий північний залізничний шлях, на орні землі, на ліси, на нафту, на вугілля. І про це писали західні газети за результатами зустрічей їхніх кореспондентів з російським лідером. І хто хотів скористатися цією відкритістю, той скористався, причому не тільки в 20-х роках і не тільки в справі отримання концесій. Чимало представників ділових кіл Заходу мали тісні партнерські стосунки з Радянським Союзом в 30-х роках і навіть в період так званої "холодної війни", започаткованої, як відомо, Заходом, і передусім Директивою Даллеса. До речі, задля об'єктивності, варто було б сказати і про те, який із світів оголосив у 20-х роках минулого століття блокаду нового світу, що тільки народжувався, і який навіть сьогодні продовжує здійснювати блокаду КНДР і деяких інших країн.

Той, хто пише про "розрив" чи "неможливість" розвитку процесу глобалізації в умовах існування двох систем, мав би прояснити свою позицію щодо Китаю, В'єтнаму, КНДР і Куби з точки зору віднесення їх до тієї чи

іншої системи, без цього їхні твердження видаються політично заангажованими. В згаданих нами країнах має місце типовий перехідний період від капіталізму до соціалізму, якщо хочете, друге видання ленінської нової економічної політики (НЕПу). І про це заявляють тамтешні науковці та політики, з думкою та аргументацією яких не можна не рахуватися. Іншими словами, якщо бути об'єктивним і послідовним, то треба було визнати, що і в останнє десятиріччя XX століття, і в XXI столітті світ продовжує бути розколотим на дві системи. А це означає, що пов'язувати можливість чи неможливість розвитку процесу глобалізації з розколом світу, як мінімум, некоректно. Характерно, що Гж. Колодко дуже боляче сприймає висловлювання тих західних вчених, котрі в умовах розколу світу на дві системи не бачать ні "безчасся", ні "замороженості" в розвитку процесу глобалізації. Так, він вигукує: "Як же можна в таких умовах говорити про глобалізацію?" [1, с.152].

Гж. Колодко неодиноким в баченні "розриву" процесу глобалізації. З ним солідаризується Ю. Шамрай, котрий пише, що Перша світова війна і Жовтнева революція, розколовши світ на дві системи, перервали процес глобалізації [34, с.23]. Проте якщо у Гж. Колодко чітко та однозначно визначені причини і хронологічні межі "розриву", то у Ю. Шамрая така чіткість відсутня. Так, заявивши, що процес глобалізації був перерваний розколом світу на дві системи, він далі пише про те, що друга хвиля глобалізації почалася в кінці 70-х років. А хіба на той період вже не було розколу світу на дві системи?

Неможливість розвитку процесу глобалізації пов'язує з розколом світу на дві системи і С. Карпов. Він вважає, що глобалізація економіки розпочалася з моменту краху СРСР і реального соціалізму, що привів до подолання розколу світу на дві системи на початку останнього десятиріччя XX століття. Раніше надання інтернаціоналізації господарського життя глобального характеру, наголошує вчений, було неможливим [35, с. 6]. Схожих поглядів дотримуються і деякі інші автори.

Серед чинників, які вплинули на характер розвитку економічної глобалізації на четвертій фазі, були криза, розпад і крах колоніальної системи імперіалізму, що стали можливими завдяки існуванню соціалістичних країн, за висловом західних вчених, і того ж таки Гж. Колодко, "другого світу". Під безпосереднім впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції посилилась боротьба народів колоніальних і залежних країн за своє визволення. Вже в період між двома світовими війнами перемогла революція в Монголії, відбулися прогресивні виступи в Індії, Кореї, Марокко, Сирії, Індонезії, розпочалася революція в Китаї. Ці країни прагнули стати самостійними гравцями на світових ринках товарів, капіталу, робочої сили і технологій. Після Другої світової війни криза колоніальної системи імперіалізму почала переростати спочатку в розпад, а потім і крах цієї системи. Ці процеси охопили практично всі країни світу і суттєво змінили сам характер включення їх у процеси економічної глобалізації. Якщо в умовах колоніальної

залежності вони могли виступати суб'єктами економічної глобалізації лише в тій мірі і в тих сферах, які визначали метрополії, то, здобувши політичну незалежність, почали все активніше претендувати на самостійну роль в процесах економічної глобалізації. Як пише цитований нами Гж. Колодко, в "60-і роки на нових принципах включались у більш широкий оборот економіки незалежних країн, що виходили з тіні колоніалізму" [1, с. 151]. Тобто включення згаданих країн у процеси глобалізації стає більш природним. Сказане зовсім не означає, що колишні метрополії і їхні монополії, які в сучасних умовах стали, як правило, транснаціональними, випустили їх з-під свого впливу. Цей вплив спирається головним чином на панівні позиції колишніх метрополій на міжнародних ринках товарів, капіталів, робочої сили, технології та інформації. Через згадані нами ринки і пануючі на них монопольні ціни відтворюються відносини залежності та експлуатації багатьох молодих країн внаслідок нееквівалентного обміну. А це, безумовно, гальмує втягнення молодих країн у процеси економічної глобалізації.

Висуваючи тезу про "замороженість" розвитку економічної глобалізації в 1914–1990 рр., наші опоненти вступають у протиріччя не тільки з реальністю, а й з інструментами економічної глобалізації, формування яких припадає саме на згаданий нами період. Невже Міжнародний валютний фонд, Група світового банку, Генеральна угода про тарифи і торгівлю, Конференція ООН по торгівлі і розвитку, Організація ООН по промисловому розвитку та інші ніскільки не просунули розвиток економічної глобалізації, не посприяли формуванню світового ринку товарів, капіталу, робочої сили, технології, інформації? Якщо вони нічого в цьому плані не зробили чи не повинні були робити, то навіщо вони створювалися? Як можна не бачити, а швидше, не хотіти бачити, що існування згаданих нами міжнародних інструментів зробило помітний вплив на інтеграцію ринків товарів, капіталу, робочої сили, технології та інформації в один взаємозалежний світовий ринок. Той, хто цього не визнає, прямо чи опосередковано заперечує будь-яку користь від існування згаданих міжнародних інститутів. Звичайно, можна дискутувати з приводу того, які країни отримали найбільшу користь від існування цих організацій, але те, що вони значно просунули процес економічної глобалізації, дискусії, на наш погляд, не підлягає.

Нарешті, ми не можемо не сказати про роль регіональних інтеграційних об'єднань в розвитку процесу економічної глобалізації в період, протягом якого, на думку наших опонентів, мала місце "замороженість" розвитку економічної глобалізації. Сьогодні одним з найбільш розвинених щодо глибини інтеграційного процесу є Європейський Союз, шлях до якого проклали Європейське об'єднання вугілля та сталі (1952 р.), Європейське економічне співтовариство (1957 р.) і Європейське співтовариство по атомній енергії (1958 р.). Іншими словами, західноєвропейська інтеграція в процесі свого розвитку пройшла через етап зони вільної торгівлі, етап митного союзу, етап спільного ринку і етап економічного союзу, який розпочався в 1993 році. Як бачимо, три етапи розвитку західноєвропейської економічної інтеграції як

складової економічної глобалізації відбувалися в період так званого "замороження" цього процесу.

Скажімо, вже в умовах Європейського економічного співтовариства ("Спільного ринку") відбулося зняття торгових обмежень між країнами – членами, встановлення єдиного спільного тарифу в торгівлі з третіми країнами, забезпечення вільного переміщення капіталів і робочої сили, узгодження і проведення єдиної політики в галузі сільського господарства та енергетики, запровадження уніфікованого оподаткування тощо. Все це не могло не сприяти розвитку процесу глобалізації, тобто формуванню світового ринку товарів, капіталу, робочої сили, технології, інформації як цілого.

Близькою до західноєвропейського інтеграційного об'єднання по формі, глибині і масштабах інтеграційного процесу в зазначений період була Рада Економічної Взаємодопомоги (1949 р.), до складу якої входило десять країн (Болгарія, Угорщина, В'єтнам, Німецька Демократична Республіка, Куба, Монголія, Польща, Румунія, СРСР і Чехословаччина). Характерно, що інтеграційні процеси світової соціалістичної системи господарства не тільки виключали, а й припускали економічне співробітництво країн соціалізму та капіталізму в рамках світогосподарських економічних зв'язків. Справа в тому, що відносини між різними суспільними системами визначаються передусім не намірами політиків, а об'єктивним процесом інтернаціоналізації, глобалізації економічного життя. В кінці 80-х років минулого століття СРСР мав активні торгові зв'язки з 145 країнами, в тому числі з такими, як ФРН, Фінляндія, Франція, Японія, Італія.

Говорячи, про економічну глобалізацію періоду 1914–1990 рр., не можна не брати до уваги і той факт, що саме в рамках цієї фази значно посилились інтеграційні процеси й на інших континентах. В 1961 році була створена Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі, яка в 1981 році трансформувалася у Латиноамериканську асоціацію інтеграції, до складу якої входить понад десять країн та майже два десятки країн різних континентів є спостерігачами. В 1965 році розпочала свою діяльність Карибська асоціація вільної торгівлі, на базі якої в 1973 році було створено Карибське співтовариство і Карибський спільний ринок. На цю фазу припадає і створення інтеграційних об'єднань в Азії та Африці. Всі ці об'єднання спрямовують свою діяльність на вироблення єдиної стратегії економічного співробітництва в галузі промисловості, торгівлі, митних тарифів, фінансів, сільського господарства, транспорту тощо. Нам видається дуже дивною позиція тих авторів, котрі намагаються не бачити усіх цих зрушень в процесі економічної глобалізації.

П'ята фаза економічної глобалізації розпочалася в 1991 році і триває сьогодні. Визнаючи цю фазу глобалізації економіки, ми не можемо не відзначити двох найважливіших чинників, які зробили і продовжують робити вплив на стан глобалізаційних процесів. Одним із них є розвиток інтернетівської економіки і сучасних інформаційних технологій. Для поглиблення та поширення економічної глобалізації цей чинник є таким же важливим, як в свій час великі географічні відкриття, промислова революція, переростання

капіталізму вільної конкуренції у монополістичний капіталізм, а пізніше переростання монополістичного у державно-монополістичний, науково-технічні відкриття та винаходи тощо. Як зазначає Г.ж. Колодко, сьогодні у віртуальному просторі "можна досліджувати і впроваджувати, інвестувати і черпати прибутки, виробляти і надавати послуги, продавати й купувати, нагромаджувати й споживати, викладати й навчатися, писати й читати" [26, с. 43].

Інший чинник, який накладає на п'яту фазу економічної глобалізації ознаку особливості і великого значення, є розвал СРСР та Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Якщо перший чинник, тобто розвиток інтернетівської економіки та новітніх інформаційних технологій, працює в напрямі розвитку економічної глобалізації вшир і вглиб, то другий, тобто розвал СРСР і РЕВ, спрацював на уповільнення та зниження інтенсивності процесу глобалізації. Навіть той, хто не розглядає інтернаціоналізацію, інтеграцію та глобалізацію як синоніми, не може не визнати, що на теренах СРСР сталася деінтеграція економіки, а точніше демонтування єдиного народногосподарського комплексу. Це по-перше. По-друге, ЄС і РЕВ могли швидше і більш глибоко інтегруватися, а це означало б помітний крок на шляху посилення процесу глобалізації. Причому сам процес інтеграції ЄС і РЕВ відбувався б більш природньо і менш болісно в порівнянні з тим, як до ЄС долучаються окремі країни. По-третє, об'єднання цих двох структур в мегаоб'єднання дало б приклад іншим робити це саме і таким чином світове господарство не тільки поглиблювало взаємозв'язки, а й формувало механізми управління ними. Невизнання цих речей рівнозначне твердженню про те, що рівень глобалізації та інтеграції був би більш високим, якби кожний штат Солучених Штатів Америки був самостійною державою. В умовах нинішньої фази економічної глобалізації, як нам думається, треба діяти не на послаблення регіональних інтеграційних об'єднань, а на їх поглиблення і розширення. Скажімо, континентальні союзи (європейські, африканські, азійські тощо) могли б позитивно впливати на більш справедливий розподіл благ, виробництву яких сприяє глобалізація. Водночас континентальні союзи могли б стати головною силою і каталізатором глобалізації нового типу, виступаючи захисником соціально-економічних, політичних, культурних та інших інтересів континенту в цілому і кожної країни та людини зокрема. Вони могли б протистояти тій глобалізації, блага від якої отримують, як правило, найбільш розвинені країни. Тобто нинішній глобальній економіці все ще бракує тих механізмів та інструментів, за допомогою яких світова спільнота могла б регулювати економічний розвиток і розподіляти вироблені блага більш-менш справедливо, в інтересах всіх сущих на планеті. Адже не є секретом той факт, що ТНК одержують свої доходи не тільки на національному (внутрідержавному) ринку, а й на інтернаціональному (міждержавному). А тому й ділитися цими доходами вони, як на нашу думку, просто зобов'язані.

І тут ми не можемо не погодитись із Дж.Соросом, який зазначає, що додаткове багатство, створене глобалізацією, можна використати для піднесення добробуту населення менш розвинених країн, і після цього ще залишиться

певний обсяг додаткового багатства. Але проблема в тому, що ті, хто має вигоди від глобалізації, не діляться ними з тими, хто їх потребує [25, с. 22]. Щоб не бути голослівним, він говорить про те, що внаслідок недостатнього коригування вад глобалізації, розрив між багатими і бідними продовжує зростати. Найбагатший один відсоток земної кулі одержує стільки ж, скільки мають 57 відсотків найбідніших. Більш ніж один мільярд людей використовують менше одного долара на день; майже мільярд не має доступу до чистої води; 10 мільйонів вмирає щороку через відсутність елементарної медичної допомоги [25, с. 23].

Дехто може сказати, що ті, хто заробляє на глобалізації, все ж таки діляться з бідними країнами, надаючи їм ту чи іншу допомогу. Ми не заперечуємо цього. Але розміри допомоги незначні. Понад 40 років тому Організація Об'єднаних Націй ухвалила рішення про те, що розвинені країни повинні щороку 0,7 відсотка від ВВП виділяти на допомогу менш розвиненим країнам (країнам-реципієнтам). Проте лише п'ять країн (Данія, Норвегія, Нідерланди, Швеція, та Люксембург) дотримуються цього рішення. Навіть США, будучи найбагатшою країною світу і отримуючи найбільшу вигоду від економічної глобалізації, за весь період дії згаданого рішення жодного разу не виділили 0,7 відсотка ВВП на допомогу. Це, по-перше.

По-друге, багато експертів і самі суб'єкти – донори допомоги вказують на істотні недоліки щодо її організації. Згадуваний нами Г.ж. Сорос, будучи активним донором фінансової допомоги, виокремлює декілька основних вад в нинішніх формах надання допомоги. По-перше, допомога зарубіжним країнам сприяє скоріше інтересам донорів, аніж інтересам реципієнтів, оскільки вона часто визначається інтересами національної безпеки, що ґрунтуються на геополітичних міркуваннях. Сьогодні головним утриманцем Заходу, вказує Дж. Сорос, стала Україна. По-друге, реципієнти, як правило, не володіють "правами власності" на проекти розвитку, що їх розробляють та реалізують іноземці. По-третє, уряди країн реципієнтів дуже часто спрямовують кошти на досягнення власних цілей [25, с. 32-33].

За фактами, які б підтверджували думку професора, далеко йти не треба. Їх в достатній кількості дає нинішня українська дійсність. Кожний із часто змінюваних урядів спрямовував отримані кошти на досягнення свої власних цілей, а якщо говорити без дипломатії, на своє власне збагачення. Про те, хто, яким способом і наскільки збагатився за кошти допомоги, суспільство дізнається вже від наступного уряду. Щоб допомога використовувалась за призначенням, необхідно запровадити, як мінімум, наступне:

- поряд з контролем з боку урядів-донорів, зробити обов'язковим контроль опозиції за витрачанням допомоги урядом-реципієнтом. Такий контроль, на нашу думку, дав би можливість завчасно виявляти факти використання коштів не за призначенням і вживати відповідних рішень;
- допомогу, що надходить від неурядових донорів, передавати в розпорядження створюваних в країнах-реципієнтах фундаціям (радам, комітетам), які б самі визначали пріоритети, співробітничали з урядом (при можливості) і несли відповідальність і перед донором, і перед суспільством;

- необхідно спростити умови надання допомоги на міжурядовій основі, оскільки надмірна обумовленість дає можливість урядам-реципієнтам своє невміння ефективно розпорядитися допомогою пояснювати надмірною регламентацією з боку донора;
- відмовитись від практики, коли надання допомоги визначається не інтересами реципієнта, а інтересами донора, оскільки, як переконує світовий і вітчизняний досвід, це призводить до щедрої фінансової підтримки, а отже, і перебування при владі політичних сил, менш професійних і більш корумпованих за попередні.

Якщо виходити з того, що світ єдиний і неподільний, а глобалізація є процесом повернення роздіреної в ході виникнення національних утворень світової економіки до свого початкового стану, то необхідно визнати, що управління цим процесом і світовим господарством як цілим повинне здійснюватися з єдиного центра. І рух в цьому напрямі відбувається, хочемо ми цього чи ні. Про це свідчить наявність різноманітних організаційних структур таких, як: міжнародні об'єднання, урядові та неурядові організації, інтеграційні угруповання, транснаціональні корпорації тощо. А це означає, що вже в сучасних умовах в управлінні світовим соціально-економічним розвитком мають місце взаємодії національних, міжнаціональних і наднаціональних форм та методів, які покликані з розділених складових (національних господарств) сформувати єдине ціле – справжнє світове господарство – господарство без кордонів, - управління яким здійснювалося б світовим урядом. Такий уряд повинен забезпечити справедливий розподіл матеріальних і нематеріальних благ між населенням земної кулі, подолавши поділ країн на розвинутих і нерозвинутих, багатих і бідних. На думку окремих дослідників, на перших порах має бути сформовано "Всесвітню федеративну республіку", яка повинна будуватися по висхідному ланцюжку: громадяни та окремі держави – континентальні союзи (європейський, африканський тощо) – федеративна кластерна всесвітня держава, яка не відмінятиме окремі держави, а доповнюватиме їх, захищаючи їхню територіальну цілісність, політичну і культурну самостійність [17, с.117].

Як було показано в нашому дослідженні, не існує єдиної думки, щодо сутності процесів глобалізації, інтеграції, інтернаціоналізації економіки. Одні автори вважають ці процеси однаковими за характером, а різні назви – лише синонімами одного і того ж процесу. Інші дослідники роблять спроби аргументувати різність, відмінність згаданих процесів. Ми далекі від думки, що наше бачення істотно змінить погляди наших опонентів, але воно обов'язково зорієнтує наших читачів на роздуми і дискусію.

Литература до розділу 1

1. Колодко Г. Мир в движении (пер. с пол. Ю.Чайникова) Гжегож Колодко. – М. : Магістр, 2009. – 575 с.

2. Білорус О.Г., Власов В.І. Глобальні трансформації торгівлі: Монографія / О.Г. Білорус, В.І.Власов. – К. –2008. – 228 с.
3. Robertson R. Relativization Societies: Modern Religion and globalization / R.Robertson; Eds: Robbins T., Shepherd W., Mc. Bride, J.-Chicago, 1985. – 408 p.; Robertson R. Globalization- London, 1992 – 613p.
4. Черковец О.В. Региональная интеграция и становление единого экономического пространства / О.В.Черковец – М. : Экономика, 1998 – 159 с.
5. Смитиенко Б.М. Внешнеэкономическая деятельность / Б.М.Смитиенко; Под. ред. Б.М.Смитиенко, В.К. Поспелова. – М.: Мастерство, 202-280с.
6. Довгаль О.А. Протекціонізм і лібералізм у процесі глобалізації світової економіки (Питання теорії і методології). – Харків : Вид-во НУА, 2004. – 320 с.
7. Globalization, Growth and Poverty. – Washington (Д.С.) : World Bank, 2002. – 273 p.
8. Гузев М.М. Развитие капитализма в России в конце XIX и в конце XX вв. в аспекте общемировых трансформационных процессов / М.М.Гузев // Философия хозяйства, 1999. – №4. – С.139–145.
9. Кукурудза І.І. Закон тенденції національних економік до глобалізації / І.І.Кукурудза // Вісник економічної науки України, 2012. – №2. – С.52-57.
10. Мочерный С.В., Симоненко В.К., Секретарюк В.В., Устенко А.А. Основы экономической теории / С.В. Мочерный, В.К. Симоненко, В.В. Секретарюк, А.А. Устенко. – К.: О-во "Знання", 2000. – 607 с.
11. Ленін В.І. Тези до II Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу / В.І. Ленін. – Повне зібр.тв., т.41. – 670 с.
12. Глобалізація: навчальний посібник / Пер. з англ. В.Алексашина. – К. : Амадей, 2007. – 480 с.
13. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За редакцією В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 631 с.
14. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура/ М.Кастельс; Пер.с англ. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
15. Долгов С. И. Глобализация экономики: новое слово или новое явление? / С.И.Долгов. – М. : Экономика, 1998. – 112 с.
16. Паньков В.С. Глобализация экономики: сущность, реалии, виды на будущее / В.С.Паньков // Международная экономыка. – 2009. – №6. – С.5-9.
17. Глобальное конкурентное пространство. Монография / О.Г. Белорус и др. – К.:КНЕУ, 2008. – 720 с.
18. Ленін В.І. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму / В.І. Ленін. – Повне зібрання творів, – С. 221-481.
19. Маркс К. і Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії / К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.4. – С.405-441.
20. Иноземцев В. Открытое общество с закрытыми границами / В. Иноземцев // НГ – Сценарии. – 2001. – 10 июня (№248). – С.14-19.
21. Хаттон У. Мир, в котором мы живем (пер. с англ.под. ред. В.Л. Иноземцева / У.Хаттон. – М. : Ладомир. – 2004. – 556 с.

22. Божезинский Зб. Великая шахматная доска. – М. : Международные отношения, 1999. – 256 с.
23. Бабурина О.Н. новая парадигма мирового экономического порядка в системе глобального капитализма / О.Н.Бабурина // Международная экономика, 2011. – №7. – С.11-12.
24. Интрилигейтор М.Ф. Сущность наших текущих экономических проблем в глобальном мире / Майкл Д.Интрилигейтор // Международная экономика. – 2011. – №9. – С.11-12
25. Сорос Дж. Про глобалізацію (Переклад з англ.). – К. : Вид-во "Основи". 2002. – 173с.
26. Колодко Гж. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше?/ Гж. В. Колодко. – М. : Магистр, 2012. – 176.
27. Гжегож Колодко. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. – К. : "Основні цінності". – 2002. – 248 с.
28. Кара-Мурза С.Г. Россия в "глобализирующемся" мире //Актуальное обществоведение / С.Г.Кара-Мурза; Под ред. Ю.М.Осипова и др. – Т.1. Концептуальный поиск. – М. : Кострома. – 2001. – 375 с.
29. Энгельс Ф. Протокольная запись выступления Ф.Энгельса в Лондонском просветительном обществе немецких рабочих 30 ноября 1847 года / К.Маркс и Ф.Энгельс. – Сочинения, т.42. – С.445-447.
30. Ленін В.І. Розвиток капіталізму в Росії / В.І. Ленін. – Повне зібр.тв., т.3, С.1-576.
31. Кукурудза І.І., Ромащенко Т.І. Україна у світових процесах трудової міграції – Черкаси : ЧНУ. – 2012. – 252 с.
32. Ленін В.І. Про лозунг Сполучених Штатів Європи / В.І. Ленін. – Повне зібрання творів, т.26. – С.331-335.
33. Маркс К. Спрос / К.Маркс и Ф.Энгельс. – Соч., т.42. – С.363-364.
34. Шамрай Ю.Ф. Глобализация и конкурентоспособность национальной экономики: проблемы взаимовлияния / Ю.Ф.Шамрай // Международная экономика. – 2011. – №7. – С.23-29.
35. Карпов С.А.Глобализация экономики: промежуточные итоги дискуссии / С.А. Карпов // Международная экономика. – 2011. – №7. – С.5-10.

2. ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО І СВІТОВОГО РИНКІВ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

2.1. Лібералізація національного ринку товарів і послуг, як передумова активізації участі України у процесах економічної глобалізації

На сучасному етапі трансформації глобальної економіки відбуваються докорінні зміни формату та характеру світового розвитку, що вимагають формування нової геоекономічної парадигми, відповідно до якої особливої значущості набуває підвищення ролі міжнародної торгівлі, оскільки ефективне долучення до міжнародної торгівлі в умовах лібералізації сприяє інтелектуалізації, технологізації, інформатизації економічного соціально-економічного розвитку. Крім того, економічна глобалізація, а також розвиток регіональних інтеграційних процесів дедалі більшою мірою стирають кордони між "внутрішніми" та "закордонними" товарами та послугами. Міжнародна торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів і в такий спосіб збільшувати загальний обсяг виробництва. Для України, міжнародна торгівля товарами, яка характеризується високим ступенем лібералізації та відкритості, має бути втіленням ефективної моделі зростаючого економічного розвитку, націлена на забезпечення та реалізацію національних інтересів.

Глобалізація – об'єктивне явище сучасного світу, тобто таке, що не залежить від суб'єктивних бажань, уподобань і антипатій. Глобалізація – це процес формування цілісної цивілізації, в основі якого лежать економічні чинники, інтеграційний рух, лібералізація національних ринків, відкритість економіки та ін. Традиційно економічна глобалізація передбачає економічну відкритість держав, їх співробітництво та взаємозалежність. Відкритість національних ринків та лібералізація міжнародної економічної діяльності супроводжується обмеженням політики протекціонізму та впровадженням вільної світової торгівлі.

В сучасних умовах розвитку лібералізація зовнішньої торгівлі надає країнам можливості задовольняти потреби у сировині, капітальних товарах, технологіях, які не виробляються місцевими підприємствами (або виробляються з високими витратами), нарощувати виробництво з урахуванням попиту світового ринку на ті товари, щодо яких вони мають порівняльні переваги спеціалізації. Як відомо, лібералізація (від лат. *Liberalis* – вільний) – це розширення свободи суб'єктів господарювання, скорочення кількісних і якісних обмежень на економічну діяльність [15, с. 176]. Лібералізація економіки дала потужний поштовх розвитку ринкового середовища, становленню нових суб'єктів ринку, зміни співвідношення конкуренції та монополізму.

США першими почали лібералізацію своїх ринків під час правління країною Рональда Рейгана, що дало свободу виходу національного капіталу на світовий ринок і збільшило міру свободи його функціонування. Це було зроблено, перш за все, з тим, щоб успішно конкурувати з країнами євrorинків, і з метою стимулювання підприємницької активності та обмеження регулюючої ролі держави в економіці.

Останнім часом режим лібералізації (відкритості) зовнішньої торгівлі набуває особливої актуалізації. Україна використовує режим лібералізації зовнішньої торгівлі і відкритості економіки для зовнішнього світу (традиційно економіка вважається відкритою, якщо сумарний обсяг імпорту й експорту перевищує 25% від ВВП – валового внутрішнього продукту). Переваги лібералізації зовнішньої торгівлі традиційно вбачають у зростанні ефективності виробництва, абсорбції нових технологій, підвищенні спеціалізації, переміщенні ресурсів на користь експортного сектора тощо [16]. Відкритість економіки у поєднанні із прискоренням глобалізації та зниженням транспортних видатків, а також вартості комунікаційних послуг, прискорює спеціалізацію виробництва і підвищує конкурентоспроможність продукції.

Україна пройшла шість етапів розвитку національної зовнішньої політики: 1991–1993 рр. – орієнтація на регулювання експорту, ліберальна імпортна політика; 1994–1995 рр. – ліберальна імпортна та експортна політики; 1996–1997 рр. – протекціоністська політика захисту національного товаровиробника; 1998–1999 рр. – удосконалення системи митно-тарифного регулювання відповідно до вимог СОТ; 2000 – 2007 рр. – політика селективного протекціонізму; з 2008 р. і до теперішнього часу – політика у контексті вимог СОТ [17].

Більш детальніше зупинимось на характеристиці українського ринку товарів та послуг. Зазвичай під дефініцією ринок розуміють розвинену систему відносин товарного обміну, попит і пропозицію товарів, послуг або ресурсів. Відповідно до Концепції вдосконалення функціонування ринків з продажу продовольчих і непродовольчих товарів [18], ринок – це створений в установленому порядку на відведеній земельній ділянці суб'єкт підприємницької діяльності або його відокремлений підрозділ, функціональними обов'язками якого є надання послуг та створення продавцям і покупцям належних умов для купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту і пропозиції. Тому, ринок товарів і послуг – система економічних відносин, зв'язків господарських суб'єктів, які приймають рішення самостійно щодо надання послуг і реалізації товарів.

За функціональним призначенням ринок має такі види як товарні (ринки сировини, машин і обладнання, предметів довгострокового користування, предметів особистого призначення, предметів повсякденного попиту) та ринок послуг (ринок споживчих послуг, транспортні ринки, науково-технічні та ін.).

Сучасний ринок товарів – економічна система, в якій ринковий механізм (ціна, попит, пропозиція) є основним засобом координації у сфері виробництва товарів та розподілу їх серед споживачів. У ході ринкових перетворень розвиваються різні організаційно-правові форми господарювання, що сприяють створенню конкурентного середовища і розширенню асортименту товарів. Товарні ринки, взаємодіючи через механізм міжгалузевої конкуренції, формують національний ринок у цілому. У ході історичного розвитку ринкові відносини виходять за рамки національних меж держави, і формуються міжнародні товарні ринки [19].

Ринок послуг як складова світового ринку сформувався внаслідок виокремлення невиробничої діяльності в окрему сферу господарства – сферу послуг, що є об'єктивним процесом поглиблення суспільного поділу праці внаслідок розвитку продуктивних сил та диверсифікації суспільного виробництва. Невиробнича діяльність, виділена за ознакою глибини переробки первинного продукту, об'єднує галузі та види діяльності, призначені для створення умов функціонування господарства та забезпечення життєдіяльності населення [5, с. 331-346]. Ринок послуг – це розгалужена система вузькоспеціалізованих ринків, зокрема ринку транспортних послуг, комунікацій, комунального обслуговування, громадського харчування, туристично-рекреаційних послуг. Готельний бізнес, рекламні й консалтингові послуги, страхові та фінансові послуги, агентські та брокерські послуги, адвокатські послуги, ріелтерські послуги, франчайзинг торгівлі ліцензіями і патентами, “ноу-хау”, промисловими зразками та корисними моделями, інжиніринг, лізингові послуги, тощо, так само формують комплекс послуг, які пропонуються на ринку послуг. У залежності від характеру функціонування та масштабів діяльності послуги можуть виступати товаром міжнародної торгівлі, хоча у переважній більшості вони мають локальний характер і призначені для споживання у національних межах. Міжнародна торгівля послугами не є винятковою прерогативою промислово розвинених країн. У низці країн, що розвиваються, послуги також складають значну частину їхнього експорту.

Для оцінки участі країн у міжнародному поділі праці доцільно враховувати показник частки її участі у світовій торгівлі послугами та товарами. Україна проводить зовнішньоторговельні операції з партнерами із 209 країнами світу. Економіка України є відкритою, оскільки обсяг її експортно-імпортних операцій перевищує за різними роками 70%. Як держава з ринковою економікою Україна входить у систему міжнародної торгівлі та є активним учасником світового ринку. Частка України у міжнародному експорті товарів становить 0,28%, це свідчить про участь нашої країни у процесах міжнародного поділу праці (табл 4). Проте, економічний потенціал України у зовнішній торгівлі використовується далеко не у повній мірі. Україна належить до групи країн з високим рівнем залежності від міжнародної торгівлі, її зовнішньоторговельна квота $(E+I/2*ВВП)$ в межах 50% [17, с. 251].

Основними статистичними індикаторами збалансованості зовнішньої торгівлі є сальдо торговельного балансу ($C=E-I$), та співвідношення експорту (E) й імпорту (I) ($P=E/I$) – коефіцієнт покриття [1, с. 36]. Саме характер динаміки коефіцієнтів покриття P_j в літературі розглядають як здатність економічного суб'єкта пристосовуватися до мінливого конкурентного середовища та його схильність до посилення власних конкурентних позицій.

Частка експорту (імпорту) країни у ВВП є також тими важливими показниками розвитку країни, які визначають участь країни у міжнародній торгівлі (табл.4).

Ситуація, при якій сальдо міжнародної торгівлі країни дорівнює нулю (розмір експорту та імпорту врівноважуються або мають приблизно однакове значення) вважається найкращою, таке твердження аргументував ще у XVIII ст. Д. Хьюм.

Різниця між витратами на експорт та імпорт становить чистий експорт або сальдо зовнішньої торгівлі, яке перебуває під впливом таких основних чинників, як: динаміка ВВП власного й у країнах – торгових партнерах; зовнішньоторговельна політика країни; коливання курсу національної валюти; розвиток національного виробництва; підвищення конкурентоспроможності продукції тощо.

В Україні незначна різниця (до 3%) між експортом та імпортом спостерігалася у 1996–1998 рр., та 2005, 2006, 2009, 2010 роках. Позитивне сальдо торгового балансу спостерігалось з початку 1990 років і до 2005 року та уперше за останнє десятиріччя у 2014 році (проте це пов'язано зі загальним зменшенням обсягів експорту, імпорту та ВВП, а не з покращенням економічного розвитку у 2014 р.).

У період економічного підйому відбувалося зміцнення економіки, її зростаючий розвиток, де важливу роль відігравала саме зовнішня торгівля. Зовнішня торгівля країни безпосередньо мультиплікативно впливає на ВВП. За наведеними даними (табл. 1) видно, що із скороченням обсягів зовнішньої торгівлі України, відбувається і скорочення обсягу ВВП.

Це можна аргументувати тим, що оскільки експортуються вітчизняні товари й послуги, то зростання експорту прямо пропорційно збільшує сукупні витрати національної економіки та ВВП. Закупівля імпорту, навпаки, означає витрати на іноземні товари й послуги, відток капіталу. Від'ємне сальдо торгівлі свідчить, що Україна на міжнародному ринку виступає як імпортер. Зростання обсягів експорту-імпорту з одного боку є свідченням відкритості економіки України до процесів глобалізації, проте з іншого боку – вимагає особливої уваги до аналізу співвідношення експорту та імпорту у торговому обороті країни. Коефіцієнт покриття експорту імпортом (розраховується як співвідношення між обсягом експортом та імпортом) має бути більшим одиниці, що є свідченням позитивного сальдо торгового балансу, або наближеним до одиниці, що свідчить про незначне відхилення від рівноваги.

Таблиця 1

Динаміка торгового балансу України, 1996 – 2014 рр.

Роки	Номинальний ВВП, млн. дол.	Експорт товарів і послуг		Імпорт товарів і послуг		Сальдо торгівлі		Коефіцієнт покриття експорту / імпортом
		млн. дол.	% до ВВП	млн. дол.	% до ВВП	млн. дол.	% до ВВП	
1996	44559	19147,4	43	18807,9	42,2	+339,5	0,8	1,01
1997	50152	18970,3	37	18546,3	36,9	+424	0,85	1,02
1998	41883	16457,2	39,2	16106,5	38,5	+350,7	0,84	1,02
1999	31581	15195,5	48,1	12959,3	41	+2236,2	7,08	1,17
2000	31262	18059,3	57,8	15106,9	48,3	+2952,4	9,4	1,19
2001	38009	19809,1	52,1	16922,6	44,5	+2886,5	7,6	1,17
2002	42393	22012,4	51,9	18168,4	42,9	+3844	9,06	1,21
2003	50133	27314,8	54,5	24478,1	48,8	+2836,7	5,65	1,11
2004	64888	37974	58,5	31055,4	47,9	+6918,6	10,7	1,22
2005	86183	40363,1	46,8	39071,3	45,3	+1291,8	1,5	1,03
2006	107753	45873,5	42,6	48758	45,2	-2884,5	2,67	0,94
2007	142719	58335	40,9	65598,6	46	-7263,6	5,1	0,89
2008	180116	78708,6	43,7	92003,3	50,8	-13294,7	7,4	0,86
2009	117227	49294	42,1	50606,6	43,2	-1312,6	1,1	0,97
2010	136417	63164,6	46,3	66189,9	48,5	-3025,3	2,2	0,95
2011	163423	82186,4	50,3	88843,4	54,4	-6657,0	4,1	0,93
2012*	176235	82429,5	46,7	91453,7	51,9	-9024,2	5,1	0,9
2013*	177834	76452,2	43	84584,7	47,6	-8134,5	4,6	0,9
2014*	130908	65422,5	50	61201,8	46,8	+4220,7	3,2	1,07

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м.Севастополя. Розраховано та сформовано автором за даними Держкомстату України [12]

Позицію країни на світовому ринку визначає обсяг і структура експорту, імпорту, що найбільш швидко реагує на зміни кон'юнктури світового ринку та може бути джерелом для стимулювання економічного зростання. Отже, експорт, обумовлений попитом з боку закордонних споживачів, створює стимули для розвитку виробництва усередині країни і одночасно надає можливості для модернізації та технічного переоснащення економіки від іноземного капіталу. Тому будь-яка країна світу прагне проводити виважену та ефективну експорту політику. Україна належить до країн із високою експортною квотою у ВВП. У середньому кожний третій український продукт або послуга реалізуються за допомогою зовнішніх економічних зв'язків, що відіграють помітну роль у національній економіці та істотно впливають на темпи і пропорції економічного зростання, на створення конкурентного ринкового середовища і на весь системний трансформаційний процес.

Зокрема для держави принципове значення має ефективність зовнішньої торгівлі (з позитивним чи негативним сальдо), бо від цього залежать обсяги та динаміка ВВП, платіжного балансу і надходження до бюджету [14]. З позицій державних інтересів, зростання ВВП, платіжного балансу, доходів державного бюджету, ефективність зовнішньої торгівлі демонструє сальдо зовнішньої торгівлі товарами, яке, традиційно, для України є від'ємним (рис. 1).

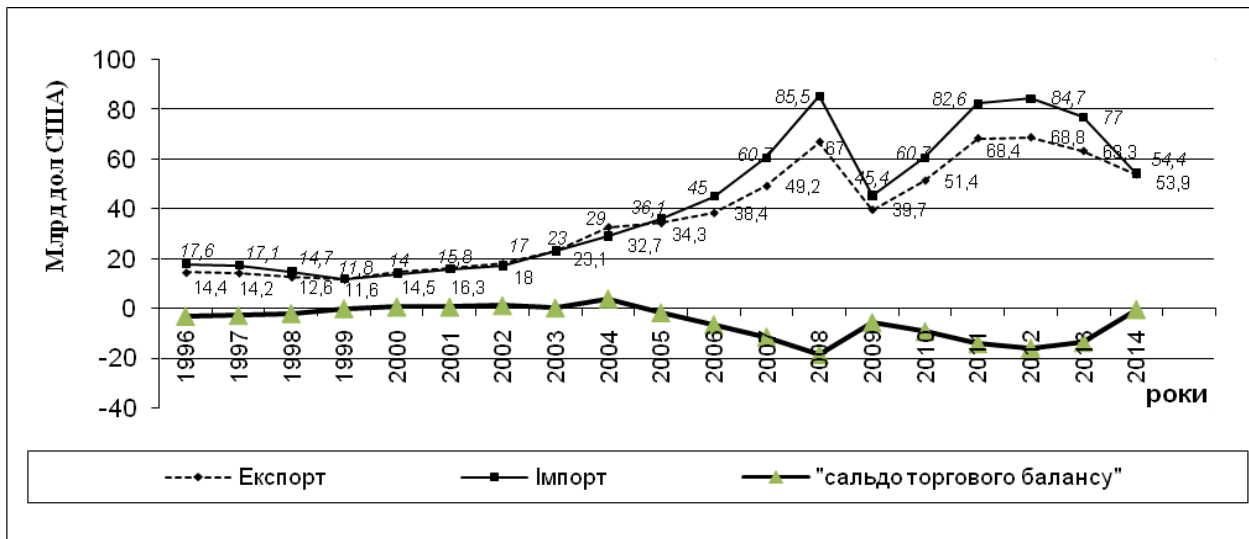

Рис. 1. Баланс зовнішньої торгівлі товарами України, 1996 – 2014 рр., млрд. дол. США. Сформовано за даними Державної служби статистики України [12]

Загальна динаміка експорту – імпорту товарів України постійно зростає і з 1996 по 2014 рр. експорт зріс більше, ніж у 3,7 раза, а імпорт виріс у 3,1 раза, проте пікові показники зростання спостерігаються у 2008, 2011, та 2012 роках, що визначає стрибкоподібний розвиток і нестабільність зовнішньоторговельних відносин. При цьому у 2013 – 2014 рр. експорт та імпорт українських товарів у порівнянні з попередніми роками зменшився, що свідчить про погіршення ситуації у зовнішній торгівлі товарами.

Основною причиною скорочення українського експорту фахівці [8] називають несприятливу цінову кон'юнктуру на ключових для країни світових ринках і проблеми у торговельних відносинах з Росією. У 2014 р. зовнішня торгівля України товарами найменшими темпами зменшувалася з країнами ЄС (-12%), найбільшими – з країнами СНД (-39%), з СНД без РФ на -17%.

Торгівлю з країнами ЄС в умовах лібералізації ускладнюють такі чинники: низька конкурентоспроможність українських товарів і послуг на ринках ЄС; висока собівартість експортної продукції; кількісні обмеження торгівлі певними товарами; високі європейські стандарти та технічні регламенти (сертифікація, санітарні, фітосанітарні норми, екологічні вимоги); труднощі, пов'язані зі забезпеченням національного режиму і формальностями, пов'язаних з імпортом та експортом, митною оцінкою, захистом інтелектуальної власності.

Здійснюючи політику диверсифікації зовнішньоторговельних зв'язків, Україна намагається розширити торгівлю з країнами Близького Сходу, Америки, зокрема США. На цьому шляху їй заважають антидемпінгові санкції і проведення спеціальних розслідувань, що вже призвело до скорочення обсягів поставок з України до США чорних металів. Окрім того, проблеми експорту полягають у тому, що Україні не надано режиму найбільшого сприяння у торгівлі на постійній і безумовній основі.

Оснoву товарної структури експорту торгівлі України, становлять недорогоцінні метали та вирoби з них (28,3%); продукти рослинного походження (16,2%) мінеральні продукти (11,3%), машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання (10,5%); жири та олії тваринного або рослинного походження (7,1%); продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (5,7%), готові харчові продукти (5,7%). Металургія, сільське господарство, машинобудівна та хімічна промисловості дають понад 80% українського експорту. Особливістю експортоорієнтованих галузей України є їх високий рівень залежності від кон'юнктурних коливань на світових ринках та сировинний характер експортованої продукції.

Торгівля послугами за своїми базовими економічними принципами переважно не відрізняється від звичайної товарної торгівлі. Так само, як у виробництві товарів, певні країни можуть мати відносні переваги у виробництві певних послуг і закуповувати інші послуги на міжнародному ринку. Дослідження динаміки зміни вітчизняної структури експорту послуг протягом 1996 – 2014 рр. відображено на рис. 2.

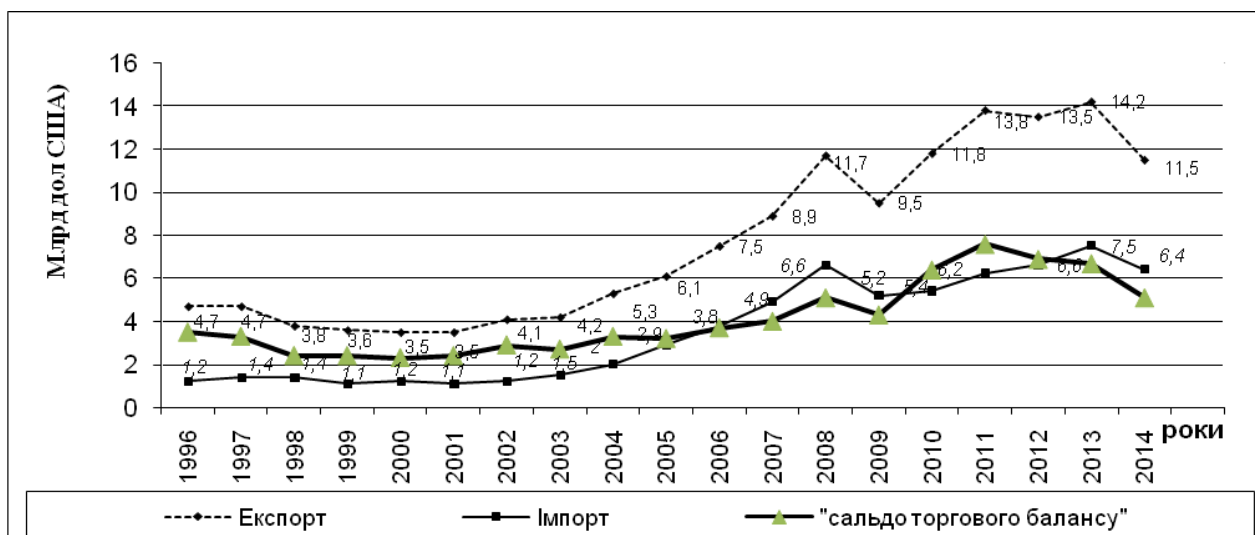

Рис. 2. Баланс зовнішньої торгівлі послугами України, 1996 – 2014 рр., млрд. дол. США. Сформовано за даними Державної служби статистики України [12]

Структура українського експорту послуг протягом досліджуваного періоду має зростаючу динаміку, позитивне сальдо торгового балансу послугами та до останнього часу залишалася незмінною.

Згідно даних Держкомстату України, за видовою структурою послуг, найбільшу питому вагу у загальному обсязі українського експорту в середньому щорічно складали транспортні послуги – 66%, різні ділові, професійні та технічні послуги – 12%, туристичні послуги – 3%, послуги зв'язку – 3,4%, будівельні послуги – 2,2 %, страхові послуги – 0,9%, фінансові

послуги – 1,1 %, комп'ютерні послуги – 1,2 %, роялті та ліцензійні послуги – 0,2%, інші послуги приватним особам та послуги у галузі культури та мистецтва 0,3%. Найбільшими ринками збуту українських послуг виступають такі європейські країни: Велика Британія, Швейцарія, Німеччина, Кіпр, Бельгія, Естонія, Австрія, Франція, Польща, Нідерланди.

Найбільшу частку у загальному обсязі імпорту послуг в середньому щорічно складали транспортні послуги – 25% (за рахунок одержання послуг повітряного та залізничного транспорту), різні ділові, професійні та технічні – 16% (за рахунок обсягів імпорту юридичних, бухгалтерських та інших послуг, послуг в галузі сільського господарства, видобутку корисних копалин та переробки продукції на місцях), фінансові – 14%, державні послуги, які не віднесені до інших категорій – 9% та послуги з подорожей – 8%. Найбільші експортери послуг до України – Кіпр, Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, Австрія, Польща, Нідерланди, Франція, Швеція, Угорщина.

Лібералізація економіки дійсно змінила роль України у світогосподарських зв'язках як транзитної держави. На території України зосереджено значний транспортний потенціал загальноєвропейського і світового значення. Це стосується нафто- і газопроводів, продуктопроводів, ліній електропередачі, які зв'язують Україну з іншими країнами, морського і річкового транспорту, транзитних залізничних шляхів та автомобільних коридорів, що ведуть з Європи в Азію. Тому у цій галузі у нас є значний потенціал. Дійсно, якщо удосконалити сервіс у транспортних перевезеннях, то лібералізація виходу автоперевізників на внутрішній ринок ЄС з надання транспортних послуг може відбутися вже у середньостроковій перспективі. Адже у питаннях транспортних послуг з європейською стороною досягнуто високий рівень порозуміння.

Проте, варто також зазначити, що з-поміж усіх інших торговельних партнерів України важливими географічними напрямками торгівлі залишалися азійський та американський вектори. До перспективних напрямків співробітництва належать надання послуг щодо здійснення розвідувальних робіт, проектів й будівництва нафтогазових й енергетичних об'єктів. Крім того українська продукція машинобудування більш конкурентоспроможна на ринках цих країн через відсталість і низьку платоспроможність країн Латинської Америки.

Структурні процеси у зовнішній торгівлі України сигналізують, що для нинішнього стану вітчизняної економіки характерні низькі показники експорту високотехнологічних товарів та послуг. Це віддзеркалює недосконалу структуру конкурентних переваг української економіки, яка базується передусім на цінових факторах та порівняльних перевагах у вартості природних ресурсів та робочої сили. При цьому не використовуються належним чином наявні високотехнологічні можливості окремих галузей промисловості.

Лібералізація також розглядається як формазовнішньоекономічної політики, що є комплексом заходів, спрямованих на сприяння

зовнішньоекономічної діяльності, поступове скасування наявних обмежень у зовнішній торгівлі, зниження ставок ввізного та вивізного мита, надання тарифних пільг під час здійснення зовнішньоекономічних операцій [20]. З цієї точки зору складність і численність інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі товарами та послугами аргументується тим, що застосування політики лібералізації імпорту з країнами ЄС з 2005 року дало можливість знизити мито на широкий спектр товарів, що привело до збільшення обсягів українського імпорту і свідчить про негативні тенденції у зовнішній торгівлі товарами з ЄС, переважно за рахунок незбалансованої зустрічної торгівлі. Обсяг і динаміка зовнішньої торгівлі значно залежать від характеру торгової політики держави, яка визначається існуванням тарифних і нетарифних обмежень. Характер торгової політики країни визначається з урахуванням середнього рівня митного тарифу і середнього рівня та інтенсивності кількісних обмежень. Відкритою визнається зовнішня торгівля країни, де середній рівень імпортного мита не перевищує 10%, а кількісні обмеження низькоінтенсивні (в основному у формі реєстрації) не перевищують 25% імпорту. В умовах лібералізації міжнародної торгівлі середній рівень тарифного захисту ринку промислових товарів в ЄС для України коливається у межах 4,4% – 5%. Тому основними перешкодами у торгівлі товарами з ЄС є не імпортні тарифи, а технічні бар'єри. Зовнішньоторговельна політика, таким чином, може стимулювати або стримувати експортно-імпортні операції шляхом застосування різних протекціоністських бар'єрів. Так, більш жорсткі протекціоністські заходи на імпорт у національній економіці зменшують імпорт, а такі ж заходи у країнах – торгових партнерах знижують можливості експорту з країни. У результаті у першому випадку вжиті заходи сприяють зростанню чистого експорту, а в другому – його зменшують.

Проаналізувавши структуру зовнішньої торгівлі України, можна стверджувати, що вона носить відносно стабільний характер. Вона має слабку диверсифікацію експорту, тому що модель міжнародної спеціалізації є неефективною. Економіка України є відкритою, на яку припадає 0,07% світового ВВП і 0,3% світової торгівлі.

Вплив лібералізації на міжнародну торгівлю України неоднозначний, з одного боку, позитивний: відкриття додаткових ринків, розширення можливостей щодо збільшення частки у світовій торгівлі країн, що розвиваються; посилення конкуренції на світових ринках та якісна зміна структури торгівлі; зменшення питомих трансакційних витрат завдяки спрощенню митних режимів тощо. З другого – негативний, а саме, посилення регіонального протекціонізму і торгово-економічного регіоналізму, поглиблення рівня торгово-економічного протистояння між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, економіко-політична нестабільність внаслідок трансформації відносин, низька конкурентоспроможність товарів та послуг, не дає можливості Україні зайняти більш вагоме місце у світовій торговій системі. Відкритість торгової політики створює суттєвий вплив на чутливість економіки до негативних зовнішніх викликів, що підтверджено

останньою глобальною фінансовою кризою. Лібералізація зовнішньої торгівлі робить економіку більш відкритою та поглиблює її інтеграцію з рештою світу. Це створює можливості для розвитку економіки, хоча, водночас, підвищує залежність національної економіки від зовнішніх факторів.

2.2. Інтеграція національного ринку товарів і послуг у світовий ринок

У сучасному світі однією з основних рушійних сил економічного розвитку виступає міжнародна торгівля, яка є сферою міжнародних економічних відносин і являє собою сукупність зовнішньої торгівлі ресурсами, товарами, послугами та продукцією інтелектуальної праці всіх країн світу. Існують різні думки щодо трактовки міжнародної торгівлі, проте їх сутність зводиться до того, що міжнародна торгівля – це торгівля між резидентами різних країн, якими можуть бути фізичні та юридичні особи, фірми, ТНК, некомерційні організації тощо [1]. Значення міжнародної торгівлі неможливо переоцінити, оскільки її обсяги постійно зростають. З початку XIX ст. до 1914 р. обсяги світової торгівлі зросли майже у сто разів, за 1950 – 2000 рр. світова торгівля зросла у 20 разів, а виробництво – у 6 разів. Світова організація торгівлі (далі – СОТ) констатує, що на початку XXI ст. обсяги світової торгівлі зростають значно швидше, ніж світове виробництво [2]. Такий прискорений розвиток міжнародної торгівлі пов'язаний з посиленням процесу лібералізації міжнародних відносин, підвищенням попиту на промислові товари та зростанням чисельності світового населення.

З 2000-х років до 2014 року світова торгівля в середньому зростала на 5,3% щорічно, проте у останні роки зростання коливається в межах 2 – 3%. Головними факторами скорочення темпів зростання світової торгівлі фахівці СОТ визнають: низьку динаміку товарного імпорту практично усіх країн світу, незалежно від рівня їх розвитку; слабку економічну кон'юнктуру у країнах ЄС; невизначеність з термінами завершення програми фінансування стимулювання економіки США, що призвело до відтоку капіталу з ринків багатьох країн, що розвиваються; структурні зрушення у світовій економіці; зміни у товарній структурі торгівлі та розповсюдження прихованого протекціонізму [2]. За даними експертів СОТ, обсяг світової торгівлі товарами та послугами у 2014 р. становив 24 трлн доларів США. Частка товарів становить 80%, а послуг 20% від загального обсягу торгівлі у світі, при цьому темпи зростання торгівлі послугами (5,5%) значно перевищують темпи зростання міжнародної товарної торгівлі (2,1%).

Для проведення детального дослідження зупинимось на основній термінології щодо світових ринків сировини, продовольчих і промислових товарів та послуг. Англomовний термін "commodity" означає товар або будь-яка сировина чи напівфабрикат, який надходить до сфери міжнародної торгівлі, еквівалент цього терміну відсутній в українській мові. "Commoditymarket" – товарний ринок, на якому реалізуються товари, сировина

і напівфабрикати. Цей термін можна використовувати і до специфіки української зовнішньої торгівлі. У міжнародній економіці товар розглядається не як продукт виробництва, а як об'єкт попиту і пропозиції. Товар стає таким за умов: якщо він комусь потрібен; якщо на нього спрямовані дві основні сили ринкової економіки: попит і пропозиція; якщо хоча б одна з цих сил діють із-за кордону [1]. В цілому міжнародна торгівля розглядається як вища ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, що передбачає стійку концентрацію виробництва визначеної продукції в окремих країнах.

Розвиток міжнародної торгівлі дозволяє удосконалити міжнародну спеціалізацію виробництва (міжнародний поділ праці) країн на виробництві певних видів продукції або послуг і міжнародний обмін ними. У результаті міжнародного поділу праці в країнах світу формуються галузі міжнародної спеціалізації, які значною мірою орієнтовані на експорт своєї продукції до інших країн світу. Саме ці галузі представляють країну у міжнародному поділі праці. Скажімо, продукцію Китаю знає весь світ (за поточною статистикою валової вартості у міжнародній торгівлі, Китай є найбільшою країною з активним сальдо). За результатами 2014 року Китай, випередив США за обсягами експорту та імпорту, ставши найкрупнішою торговою державою світу. США зберегли за собою друге місце у світі у рейтингу найкрупніших експортерів світу. США – це країна, яка асоціюється з найвідомішими брендами світу (Apple, Microsoft, Google, Coca-Cola, McDonald's та ін.). Німеччина у світовій торгівлі займає третє місце у світі та спеціалізується на сфері послуг, зокрема на банківських і фінансових послугах, туризмі. Німеччина виробляє та експортує відоміші марки автомобілів: Даймлер-Бенц, БМВ, Фольксваген, а також Опель і Форд. При цьому Форд – німецька філія американського концерну Форд, а Опель – дочірнє підприємство американської фірми Дженерал Моторс. Швейцарські майстри відомі як найкращі у світі виробники точної механіки, голландські фермери – як неперевершені виробники одного з найвідоміших у світі сортів сиру. Швейцарія – ще й світовий центр рекреаційних послуг тощо. Якщо згадати Об'єднані Арабські Емірати, то вони постають в уяві як світовий експортер нафти, країна міжнародного туризму. Говорячи про Канаду, не можна не згадати канадських фермерів (у тому числі й українського походження), які є відомими у світі експортерами зерна. Аргентина відома своїми неосяжними степами і кваліфікованими фермерами (знову ж таки, серед них чимало українців), вона є великим експортером м'яса худоби на світовому ринку. Україна відома експортом соняшникового насіння (займає 1 місце у світі за обсягом експорту соняшникової олії), меду, цукру тощо.

У сучасних умовах міжнародна торгівля не обмежується торгівлею товарами, які можна відчутти і побачити (кам'яне вугілля, банани, комп'ютери тощо), країни можуть спеціалізуватися також на послугах. Ще К. Маркс визначав, що послуга визначає "споживчу вартість, втілену у товарі у вигляді "чистих" послуг, які не отримують у вигляді речі самостійного буття окремого від виконавця" [3, с. 203-204]. Сучасне трактування щодо дефініції послуга надає Американська маркетингова асоціація (АМА): "послуга – це діяльність,

вигода або задоволення, які продаються окремо або пропонуються разом з торгівлею" [4]. У Британському журналі *Economist* якось було зазначено, що послуга – це те, що в процесі купівлі-продажу не може впасти й ударити по нозі. Ми погоджуємося з визначенням Ф. Котлера, що "послуги – це об'єкти продажу у вигляді дій, вигод або задоволення" [5, с. 638]. Проте, варто доповнити таке визначення, що послуги – це об'єкти продажу у вигляді дій, вигод або задоволення, які продаються окремо, або пропонуються разом з товаром.

Світовий ринок послуг (третинний сектор економіки) у різних галузях розвинутий неоднаково. Розрізняють такі ринки послуг, як ринок фінансових послуг, побутового обслуговування, громадського харчування, торгівлі, рекреаційних послуг (тобто курортних), де ринкові відносини отримали найбільший розвиток. Проте у таких галузях, як культура, охорона здоров'я, освіта, ринкові послуги мають не тільки свою специфіку, але й обмежені можливості. Для цих галузей властивий змішаний характер відносин: ринковий та неринковий (у тому числі державні організації та установи). Міжнародна торгівля послугами передбачає мобільність покупця, продавця, одночасну мобільність продавця і покупця або мобільний характер власне послуги. Нині найбільшими експортерами у світовій торгівлі комерційними послугами є США, Великобританія, Німеччина, Франція, Китай.

Насправді, сьогодні все більше і більше держав включається у глобальний ланцюг і стають виробником в якій-небудь ланці світової виробничої системи, щоб виробляти кінцевий продукт, призначений для експорту між різними країнами. За словами екс-генерального директора СОТ Паскаля Ламі, сьогодні товари все в більшому і більшому ступені стають "виробленими у всьому світі". У сучасних умовах більшість країн спеціалізуються на виготовленні не цілісних виробів, а їх компонентів, напівфабрикатів. Для формування цілісного товару необхідно розвивати економічні зв'язки між державами, що є економічно обґрунтованим та взаємовигідним.

Сучасний стан розвитку економіки передбачає втілення у програму соціально-економічного розвитку країни політики інтеграційних процесів. Інтеграція економіки зумовлює перспективний шлях вдосконалення та розширення світових процесів у різних галузях господарства. Інтеграцію як процес неможливо уявити без збільшення кола торгових партнерів, розробки новітніх технологій та послуг. Інтеграційні процеси приводять як до позитивних, так і до негативних наслідків в економіці, що зумовлюється занадто великим впливом тих ідей, процесів та факторів, які входять у коло питань інтегрованої політики держави тому доцільно більш детально зупинитися на цих аспектах.

Головною ознакою процесів, що відбуваються у сучасному світі, є глобальна інтеграція економіки, політики, науково-технологічної сфери та інших видів діяльності. Розвинуті країни, намагаються підвищити конкурентоспроможність власної економіки за рахунок участі в інтеграційних угрупованнях, використовуючи конкурентні переваги національної економіки, географічне положення, вимоги сучасного розвитку тощо. У межах цього процесу поступово можуть формуватися великі міждержавні

об'єднання, створюючи сприятливі умови для розвитку економічних зв'язків між країнами (наприклад, Європейське Співтовариство).

На даний час велику роль у розвитку інтеграції України відіграє її співпраця з такими регіональними та міжнародними організаціями як Європейський Союз (ЄС), Співдружність незалежних держав (СНД), Світова організація торгівлі (СОТ), Організація об'єднаних націй (ООН), Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світовий Банк (СБ).

Світовий досвід свідчить, що міжнародна економічна інтеграція зумовлена, як правило, інтенсивною зовнішньою торгівлею. Зовнішня торгівля України за роки незалежності розвивалася різновекторно і не мала переконливих тенденцій до певних інтеграційних формувань. На початку 90-х основні обсяги зовнішньої торгівлі України припадали на країни СНД, однак за 24 роки частка цих країн у зовнішньому товарообігу України скоротилась із 49,3 до 30%. Таке скорочення товарообігу України з країнами СНД частково компенсувалось за рахунок зростання товарообігу України з ЄС.

Після здобуття Україною незалежності, її інтеграція у світову економіку виявилася тривалою та складною. Економіка України інтегрувала у міжнародну торговельну систему не маючи достатнього досвіду та базуючись на багатовекторній стратегії розвитку зовнішньоторговельних відносин. Протягом останнього десятиріччя зовнішня торгівля України розвивалася під впливом таких визначальних подій: членства у СОТ, набутого у 2008 р., світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. та активізації інтеграційного руху до ЄС 2014 – 2015 рр. У регулюванні зовнішньої торгівлі Україна надає перевагу політиці вільної торгівлі, але водночас вибірково проводить політику протекціонізму щодо певних країн і груп товарів. Вступ України до СОТ зумовило певні зміни у зовнішньоторговельному режимі. Членство України у СОТ було передумовою інтеграції у ЄС і виходило з того, що лівова частка співробітництва між країнами відбувається на торговельно-економічному рівні. Крім того, для європейської сторони статус України як члена СОТ є базовим критерієм відповідності її економіки міжнародним стандартам бізнесу, торгівлі та інвестицій, тобто країна доводить свою готовність вести ділові стосунки з європейськими партнерами за зрозумілими їм правилами.

За експертними оцінками, кумулятивний вплив для галузей національної економіки членство України у СОТ має певні зобов'язання, позитивні та негативні наслідки. Членство у СОТ є суттєвим фактором формування привабливого іміджу України на міжнародній арені, що насамперед впливає на формування ефективного ділового середовища як для національних, так і для іноземних компаній, а також на економічний розвиток України.

Членство у СОТ надало національним експортерам низку переваг, пов'язаних зі скасуванням квот експорту української металопродукції, зменшенням антидемпінгових обмежень тощо. Проте на відміну від постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи (далі – ЦСЄ) Україна, як і раніше, залишається експортером передусім сировини та напівфабрикатів. В експорті України переважає металопродукція, мінеральна та хімічна продукція, продукти машинобудування.

Разом з тим, зміцнення позицій України на зовнішніх ринках, яке передбачалося при вступі України до СОТ, не відбулося. Позитивний імідж України не зупинив суттєве скорочення обсягів українського експорту і значно погіршив рейтинг України у світовій торгівлі (табл. 2). Частка України у світовій торгівлі зменшилася з 0,46% (у 2008 році) до 0,28% у 2014 році.

Таблиця 2

Динаміка позицій України у рейтингу СОТ та частка України у світовій торгівлі товарами та комерційними послугами, 2008 – 2014 рр.

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Експорт товарів, місце, %	47/0,42	53/0,32	53/0,34	50/0,38	51/0,37	53/0,34	56/0,29
Імпорт товарів, місце, %	38/0,52	46/0,36	44/0,40	38/0,45	37/0,46	40/0,41	52/0,28
Експорт послуг, місце, %	41/0,46	41/0,40	39/0,45	40/0,45	41/0,43	42/0,42	46/0,29
Імпорт послуг, місце, %	44/0,43	50/0,34	48/0,33	49/0,35	51/0,33	47/0,35	59/0,25
Частка (місце) України у світовій економіці, %	0,46	0,36	0,38	0,41	0,40	0,38	0,28

Сформовано на основі джерел [6; 7]

Варто зауважити, що членство України у СОТ сприяло обмеженню нетарифних бар'єрів щодо українського експорту.

Також припинено квотування імпорту металопродукції з України до ЄС, скасовано антидемпінгові заходи щодо імпорту карбаміду, кількісні обмеження експорту зернових, насіння соняшнику та соняшникової олії, що дозволило експортерам суттєво наростити обсяги експорту даної продукції; зменшилась кількість антидемпінгових та спеціальних захисних розслідувань, від яких потерпають українські металургійна та хімічна галузі [8].

Оцінка ефективності зовнішньоторговельної політики України, здійснена за допомогою методики Всесвітнього економічного форуму (WEF) загалом свідчить про певні результати, яких досягла Україна, що відображено у глобальному рейтингу стимулювання торгівлі (The Enabling Trade Index – ETI) (табл. 3).

Рейтинг оцінює здатність економік стимулювати торгівлю, а також приділяє увагу тим галузям, для яких особливо необхідні заходи щодо поліпшення ситуації. Україна займає 83 місце за рейтингом глобального стимулювання торгівлі серед 138 країн світу (табл. 2). Індекс стимулювання торгівлі показує, наскільки державні інститути, політика та інфраструктура сприяють вільному пересуванню товарів через кордони до місць призначення. Фактори, що впливають на залучення у торгівлю, за індексом ETI, об'єднані у 4 категорії: доступ до ринків, адміністративна інфраструктура на кордоні, транспортна та комунікаційна інфраструктура, бізнес-клімат. Водночас у глобальному рейтингу стимулювання торгівлі (ETI) зафіксовано обмеженість впливу чинника СОТ на базові характеристики зовнішньоекономічної політики у так званих суміжних сферах (регуляторній, фіскальній тощо). Рейтинг здійснюється раз на два роки. Україна за даними рейтингу за останні 2 роки покращила свої показники на 25%. У цілому за результатами рейтингів та впливу відкритості торгівлі України можна констатувати, що традиційні

поняття про торгівлю все сильніше застарівають, оскільки глобальні ланцюжки створення вартості вимагають нових способів оцінки, нової політики та співпраці.

Таблиця 3

**Позиції України у глобальному рейтингу стимулювання торгівлі
(The Enabling Trade Index – ETI)
за Всесвітнім економічним форумом, 2008-2014 рр.**

Показник	Місце у глобальному рейтингу				
	2008	2009	2010	2012	2014
Кількість країн	118	121	125	132	138
Індекс стимулювання торгівлі (Enabling Trade Index)	68	71	81	86	83
Доступ до ринків	39	24	30	26	38
Доступ до внутрішнього ринку	19	Н.д.*	26	18	22
Доступ до іноземного ринку	65	Н.д.	48	51	61
Адміністративна інфраструктура на кордоні (Митне регулювання)	94	95	106	116	100
Ефективність митного регулювання	108	110	110	126	100
Ефективність імпоротно-експортних процедур	92	91	98	107	Н.д.
Прозорість митного регулювання	81	84	102	123	Н.д.
Транспортно-комунікаційна інфраструктура	59	60	71	64	61
Доступність і якість транспортної інфраструктури	67	63	69	61	55
Доступність і якість транспортних послуг	66	77	93	83	61
Доступність та використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)	48	51	55	61	70
Середовище ведення бізнесу	106	85	86	103	103
Регулятивне середовище	114	107	117	125	103
Фізична безпека	82	76	64	86	Н.д.

Примітка: * – Н.д. – немає даних.

Сформовано на основі джерел [9; 10]

Комплексний аналіз умов розвитку зовнішньої торгівлі України після набуття членства у СОТ свідчить, що очікувані позитивні наслідки від поглиблення інтеграції вітчизняної економіки до глобального торговельного простору реалізувалися не повністю. З одного боку, стримуючим фактором розвитку зовнішньої торгівлі стало падіння обсягів світового попиту і, як наслідок, внутрішнього виробництва експортоорієнтованої продукції. З іншого боку, підвищення рівня використання різного роду протекціоністських обмежень з боку країн – торговельних партнерів України суттєво обмежувало обсяги експорту. При цьому, регулятивний вплив СОТ на протекціоністську політику країн світу виявився досить обмеженим щодо протидії дискримінаційним заходам та активному захисту національних виробників навіть у країнах, які є її провідними членами та розробниками самих принципів функціонування системи ГАТТ–СОТ [11]. Проте, як свідчить досвід, політика протекціонізму сприяє підвищенню конкурентоспроможності національної економіки.

Ефективність зовнішньої торгівлі України з країнами – потенційними інтеграторами постійно знижується. Україна істотно відійшла від СНД, проте ще недостатньо активізувала торгівлю з країнами ЄС і головним чином диверсифікувала свою зовнішню торгівлю з різними країнами світу. Так, згідно з статистичними даними частка країн ЄС у середньому за останні роки становить 33%. Показовими є 2013 – 2014 роки, коли Євросоюз став головним торговельним партнером України, зовнішньоторговельний оборот товарами та послугами України з країнами ЄС зріс 36% від загального обсягу торгівлі України, проте сальдо є від'ємним (8%) [12]. ЄС отримав доступ на український ринок для свого бізнесу, проте не активно застосовує такі ж самі принципи для України.

Водночас структура зовнішньої торгівлі України свідчить, що вона не має достатнього альтернативного або конкурентного характеру, за показником конкурентоспроможності IMD (розраховується Лозанським інститут розвитку менеджменту, Швейцарія) Україна посідає 49-е місце серед 60 країн [13] (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка складових України у глобальному рейтингу конкурентоспроможності IMD, 2007–2014 рр.

Групи показників	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Інфраструктура	53	46	48	41	48	51	45	44
Ефективність Уряду	53	52	56	56	58	56	57	52
Розвиток економіки	45	50	55	55	45	48	30	48
Ефективність бізнесу	54	52	53	54	55	55	51	49
Інтегральний рейтинг України	46	54	56	57	57	56	49	49
Максимальне значення рейтингу	54	55	55	58	59	59	60	60

Сформовано за даними [13]

Рейтинг акцентується на проблемах бізнес-середовища, громадських настроїв. Завдяки цьому можна проаналізувати не тільки динаміку зміни макроекономічних показників, але і зміни очікувань бізнесу, його основні проблеми, взаємовідносини бізнесу і влади.

Рейтинг IMD є комплексним та всеохопним дослідженням чинників конкурентоспроможності, дає змогу оцінити політичні, економічні, соціальні фактори, розвиток інфраструктури та групу факторів, що характеризують стан і "настрій" суспільства. Перші місця у рейтингу конкурентоспроможності займають такі країни: США, Гонконг, Сингапур, Швеція, Швейцарія, Канада, Австралія та ін.

Україна вперше була включена в рейтинг у 2007 р., зайнявши 46 місце серед 54 країн. Протягом останніх років Україна покращила свої позиції у рейтингу переважно за рахунок зміни позицій за фінансовими, макроекономічними та деякими регуляторними показниками конкурентоспроможності. Зокрема, рейтинг вказує на зростання інвестиційних ризиків, ризику політичної нестабільності, погіршення іміджу

країни за кордоном, зростання вартості капіталу, погіршення ситуації із захистом прав інтелектуальної власності тощо.

Отже, в цілому інтеграційні процеси створюють значний вплив на розвиток зовнішньої торгівлі України. Серед внутрішніх, які стримують торгівлю українськими товарами та послугами є наступні: недосконалість норм українського законодавства у сфері управління здійсненням і розвитком експортної діяльності, порівняно з нормами, що прийняті у міжнародній практиці; низька конкурентоспроможність вітчизняної промислової продукції; сировинна спрямованість українського експорту; важкий фінансовий стан більшості підприємств обробної промисловості і конверсійних виробництв; нестабільний валютний курс; недостатній розвиток вітчизняних систем сертифікації і контролю якості продукції на фоні значного посилення вимог до споживчих і екологічних характеристик, а також до безпеки продукції, яка реалізується на ринках промислово розвинених країн [8].

Негативний вплив зовнішніх чинників, також значно стримує зовнішню торгівлю України, серед яких можна виділити: посилення міжнародної конкуренції протягом останнього десятиліття; стрімке підвищення вимог споживачів до якості продукції, зумовлене впровадженням у виробництво інноваційних технологій; розширення використання країнами більш витончених форм протекціонізму; політична та економічна нестабільність; низький світовий рейтинг конкурентоспроможності та надійності України для кредитів та інвестицій, що ускладнює використання іноземних фінансових ресурсів для розвитку експортного потенціалу країни; низька ефективність політики України у напрямі міжнародної економічної інтеграції.

Отже, зовнішня торгівля товарами та послугами України з інтеграційними угрупованнями є не досить ефективною: незбалансована структура експорту та імпорту, низька конкурентоспроможність, що може призвести до ще більшого дисбалансу у зовнішній торгівлі та зростання негативного сальдо торгового балансу для України. У таких умовах Україні дуже важко знайти своє місце на світовому ринку, тому що наші товари та послуги мають меншу конкурентоспроможність порівняно з високорозвинутими країнами. Для підвищення конкурентоспроможності національної економіки України та поглиблення інтеграції українського ринку товарів і послуг необхідно суттєво трансформувати систему регулювання зовнішньоторговельної діяльності та регіоналізувати відносини з найбільшою вигодою і захистом власних інтересів. Європейська інтеграція – це курс на імплементацію європейських принципів успіху на українському ґрунті. Європа, навіть попри всі свої нинішні негаразди, залишається взірцем успіху для країн світу [14]. Євроінтеграційна політика України має зберегти свій пріоритетний статус, однак стати більш прагматичною та ефективною. Євроінтеграційна стратегія повинна стати потужним чинником мотивації для удосконалення торгівлі товарами та послугами України.

2.3. Стратегія України на світовому ринку товарів і послуг

Україна реалізує активну політику економічного співробітництва і розвитку зовнішньоекономічних відносин. Глобалізація економічної діяльності та інтернаціоналізація економік є характерною ознакою сучасного етапу світового розвитку. Проте лише розвинуті країни та ті, що інтенсивно розвиваються, мають переваги відкритості національних ринків. Аналіз динаміки, структури та географічної спрямованості зовнішньої торгівлі товарами та послугами України дозволяє визначити її особливості:

- низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів та послуг (висока частка енергомісткості продукції, застарілі технології виробництва, транспортні шляхи сполучення та сервіс не відповідає міжнародним вимогам тощо);
- суттєві коливання сальдо торгового балансу та нестабільність розвитку зовнішньої торгівлі, особливо товарною групою;
- нерозвинутість ринкової інфраструктури різного роду перепони щодо підтримки експорту (відсутність ефективних систем фінансування, страхування експорту, обмежесті механізмів просування товарів та послуг на міжнародний ринок);
- неефективна та несбалансована структура експорту й імпорту товарів і послуг (експортуємо переважно дешеву сировину та продукцію нескладної переробки, недорогої сільськогосподарської продукції, імпортуємо високотехнологічні товари та реімпорт готової продукції, що є високовартісною продукцією);
- кінцева продукція українського виробництва має високу собівартість (ціни на окремі види української продукції перевищують ціни на світових ринках на 30 – 60%, при цьому якість невисока), а вартість робочої сили є низькою;
- недосконалість нормативно-правової бази та методів державного регулювання економікою в цілому і зовнішньоекономічною діяльністю, зокрема (нездатність держави визначати експортні пріоритети, неефективна фінансова політика держави тощо).

Для України необхідно поєднати макроекономічні регулятори і ефективну зовнішньоторговельну політику, розвиток і модернізацію конкурентоспроможних експортоорієнтованих виробництв, стимулювати впровадження інноваційних технологій, розробити ефективну стратегію поведінки України на світовому ринку товарів і послуг.

Україна має усі можливості для ефективного розвитку міжнародної торгівлі товарами та послугами, особливо зважаючи на географічне розташування країни та ресурсний потенціал, і може зайняти конкурентоспроможне місце на світовому ринку. Для розробки пропозицій та напрямів щодо удосконалення зовнішньої торгівлі здійснимо прогноз розвитку експорту-імпорту товарами та послугами України. Нами на основі статистичних даних щодо обсягу торгівлі України (табл. 4) було побудовано економетричну модель для отримання прогнозних даних

експорту-імпорту товарів і послуг на період до 2018 року. Для прогнозованої моделі було обрано лінійну ($y = a_1x + a_0$) та поліноміальну ($y = a_nx^n + a_{n-1}x^{n-1} + \dots + a_1x + a_0$, при $n=2,3,4$) моделі. На основі наявних даних були побудовані графіки та спрогнозовані відповідні показники на період до 2018 року. На рис. 3 та рис. 4 зображено вихідні дані та лінії регресії 2-го, 3-го та 4-го порядків для експорту та імпорту товарів і послуг України відповідно.

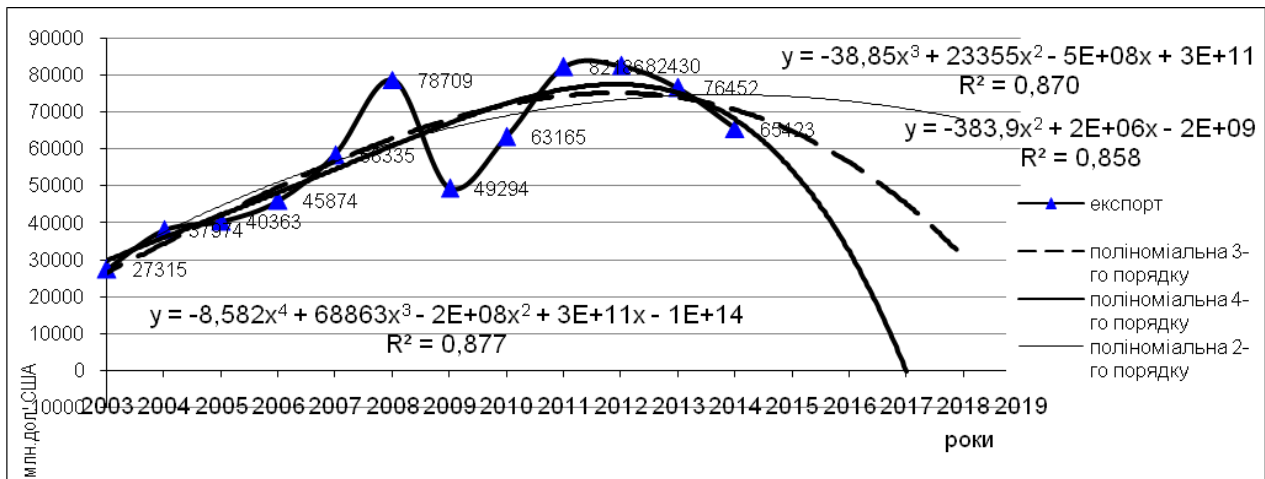

Рис. 3. Прогноз експорту товарів та послуг України на період до 2018 р.

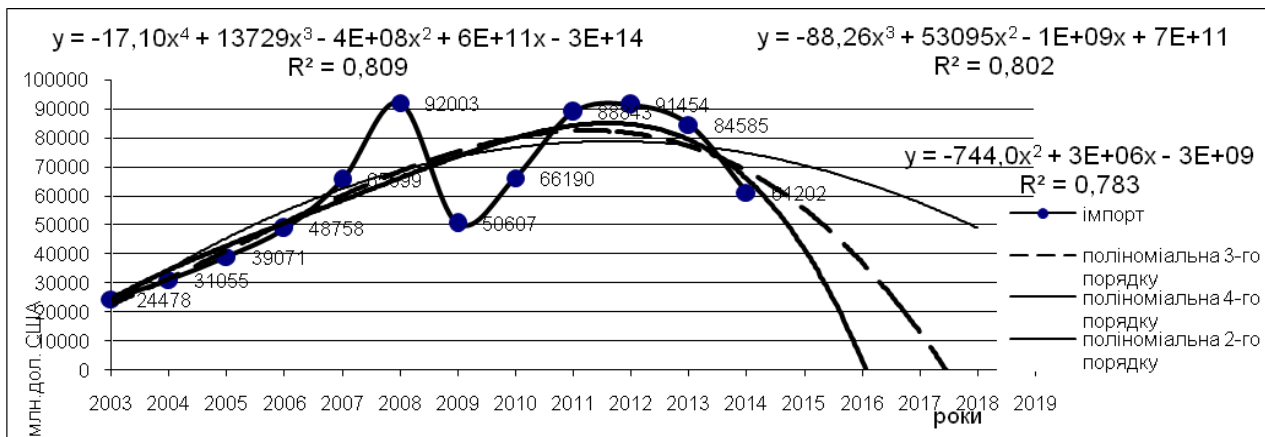

Рис. 4. Прогноз імпорту товарів та послуг України на період до 2018 р.

Прогноз побудований на основі формалізації означених тенденцій за допомогою рівнянь регресії, що наведені нижче. Для загального рівня обсягу експорту товарів України були отримані рівняння регресії:

$$y = -383,96x^2 + 2E+06x - 2E+09; R^2 = 0,8584$$

$$y = -38,853x^3 + 233551x^2 - 5E+08x + 3E+11; R^2 = 0,8709$$

$$y = -8,5824x^4 + 68863x^3 - 2E+08x^2 + 3E+11x - 1E+14; R^2 = 0,8773$$

Як свідчать дані, експорт України буде продовжувати зменшуватися, але в різних варіаціях різними темпами, навіть за оптимістичним сценарієм (на рис. 3 поліноміальна 2-го порядку) крива має спадну динаміку. Коefіцієнт детермінації R^2 знаходиться у межах від 0,858 до 0,877, це означає, що існує сильний зв'язок між показниками і високий рівень достовірності результатів.

Тому результати нашого дослідження є невтішними, а це свідчить про необхідність застосування більш радикальних заходів реалізації економічної політики для досягнення позитивних зрушень у зовнішній торгівлі.

При здійсненні прогнозу обсягів імпорту товарів і послуг України були отримані рівняння:

$$y = -744,05x^2 + 3E+06x - 3E+09; R^2 = 0,7834$$

$$y = -88,263x^3 + 530955x^2 - 1E+09x + 7E+11; R^2 = 0,8026$$

$$y = -17,104x^4 + 137294x^3 - 4E+08x^2 + 6E+11x - 3E+14; R^2 = 0,8096$$

Як, бачимо, коефіцієнти детермінації R^2 отриманих варіантів прогнозованих моделей знаходиться у межах 0,78 – 0,81 що свідчить про сильний зв'язок між показниками та високу достовірність результатів. Хоча прогноз на основі поліноміальної моделі і є відносно точним, проте може бути проінтерпретований лише на середньострокову перспективу (на період до 5 років). За даними прогнозу щодо імпорту товарів і послуг, спостерігається тенденція до його зменшення, з одного боку це заставить економіку розвиватися у напрямку імпортозаміщення, з іншого – це вимагає додаткових фінансових власних, залучених або запозичених (інвестиційних) ресурсів. В цілому за допомогою прогнозу можна побачити певну тенденцію щодо зміни обсягу експорту та імпорту товарів і послуг України протягом середньострокового періоду, однак крім часу, впливає багато інших факторів, які не були враховані у запропонованих моделях.

На нашу думку, суб'єктам зовнішньої торгівлі товарами та послугами необхідно своєчасно навчитись реагувати на зміни у світовому господарстві, абсорбувати різного роду "виклики" (глобалізаційні, економічні, ресурсні, валютні тощо), виявляти і використовувати можливості (спричинені кон'юнктурними змінами на зовнішніх ринках) щодо створення нових можливостей для торгової експансії.

Зважаючи на продовження процесу лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, вже у короткостроковій перспективі логічно очікувати подальше посилення конкурентного тиску на національну економіку, що обмежуватиме експортні можливості. При цьому особливу увагу варто приділити розробці Стратегії зовнішньої торгівлі товарами та послугами України, яка б передбачала механізми, заходи, реальні пріоритети щодо узгодження дій держави на міжнародному ринку товарів і послуг.

На сьогодні в Україні не існує окремої офіційно затвердженої стратегічної програми розвитку зовнішньої торгівлі товарами та послугами. Тому, в умовах відсутності стратегії розвитку зовнішньої торгівлі товарами та послугами України, враховуючи тенденції прогнозування експорту-імпорту товарами та послугами, світовий досвід та базуючись на дослідженнях фахівців [8;14;19;21], на нашу думку, можна запропонувати концептуальні засади Стратегії України на світовому ринку товарів і послуг на період до 2030 року.

Реалізація такої стратегії забезпечила б стимулюючий вплив зовнішньоекономічної діяльності на соціально-економічний розвиток, зростання ВВП, залучення інвестицій, підвищення конкурентоспроможності

економіки та іміджу держави. Стратегія України на світовому ринку товарів і послуг на період до 2030 року (далі Стратегія) має бути складовою зовнішньоекономічної стратегії розвитку України. Головна мета Стратегії забезпечення суверенітету у світогосподарських зв'язках, посилення позицій України на зовнішніх ринках, підвищення іміджу та ефективності торгівлі українськими товарами та послугами.

Завдання Стратегії України на світовому ринку товарів і послуг на період до 2030 року:

- удосконалення правового забезпечення та практики застосування норм права щодо конкурентної політики на внутрішньому ринку, що має стати базовою умовою забезпечення стабільності розвитку галузей промисловості та суміжних видів економічної діяльності – будівництва, транспорту, зв'язку, сільського господарства та ін;
- імпорт сучасних виробничих технологій та прискорення їх впровадження у виробництво;
- формування структури експорту, орієнтованої на високовартісну інноваційну продукцію машинобудування, хімічної промисловості, енергетичного сектору;
- забезпечення збалансованої регіональної дво- та багатосторонньої економічної інтеграції на основі науково-технологічної та виробничо-торговельної кооперації;
- формування сприятливого інвестиційного клімату, що передбачає орієнтацію на залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) та позитивні соціально-економічні зрушення в економіці України;
- оптимізація механізмів адміністрування підприємницької діяльності, формування передумов для зниження бюрократичних перепон, особливо на регіональному рівні.

Реалізація Стратегії має забезпечити перетворення України на впливового та активного учасника міжнародних відносин у сфері торгівлі, зокрема через участь держави у міжнародних і міждержавних утвореннях та торгових проектах, активізацію відносин з ЄС, диверсифікацію експорту тощо. Для цього уряд має створювати умови для діяльності відповідних суб'єктів за такими напрямками: розширення імпорту-експорту технічно-інноваційних товарів і послуг; реалізація та розвиток потенціалу транспортних та рекреаційних послуг; технічного переоснащення виробництв, скорочення вартості енергоємності продукції, створення спільних підприємств, розширення мережі власних ТНК тощо. У табл. 5 розроблено та зведено етапи, заходи та очікувані результати від реалізації запропонованої Стратегії.

Детальніше зупинемося на етапах та заходах для їх аргументації.

I етап – **імпортозаміщення** – пропонується розпочати саме з цього, оскільки тривалий час в Україні спостерігався високий рівень дефіциту зовнішньоторговельного балансу та уповільнення динаміки експорту і ВВП. Імпортозаміщення – це економічний процес бажаного або небажаного витиснення імпортованих товарів і по можливості послуг з вітчизняного ринка [21].

Таблиця 5

Етапи реалізації Стратегії України на світовому ринку товарів і послуг на період до 2030 року

Заходи	Результати
I етап Імпортозаміщення розрахована на період до 2020 року	
1. Структурна перебудова перспективних галузей та збільшення обсягів готової продукції, аналогів імпортованим. 2. Зменшення імпортних поставок тих товарів, які в достатній кількості можна виробляти в Україні. 3. Зменшення невиробничого (споживчого) імпорту завдяки розвитку виробництва конкуренто-спроможних аналогічних товарів в Україні. 4. Запровадження у Податковому кодексі механізмів та інструментів стимулювання імпорту сучасних технологій та обладнання, що впроваджується підприємствами, орієнтованими на виробництво вітчизняних аналогів імпортованої продукції.	1. Зменшення залежності від імпорту товарів та поліпшення зовнішньоторго-вельного балансу товарів і послуг. 2. Створення нових робочих місць, у галузях імпортозаміщення. 3. Збільшення у структурі вітчизняної економіки частки високотехнологічних виробництв. 4. Використання у повному обсязі наявних фінансових, трудових і сировинних ресурсів та виробничих потужностей.
II етап Нарощування експортного потенціалу або експортоорієнтація зовнішньої торгівлі (2021 – 2025 рр.)	
1. Залучення іноземних інвестицій для технологічної модернізації та створення, потенціалу розширеного відтворення. 2. Проведення аналізу перспективних експортних галузей і найбільш раціональних підходів щодо розширення експортного асортименту. 3. Підвищення ефективності експортних операцій. 4. Відновлення позицій на традиційних ринках і завоювання нових. 5. Удосконалення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. 6. Збільшення частки кінцевої продукції в загальному обсязі експорту.	1. Залучення додаткового капіталу для розвитку експортоорієнтованих галузей. 2. Зростання обсягів експорту української продукції. 3. Розширення та закріплення присутності вітчизняних експортерів на традиційних та нових зовнішніх ринках. 4. Поглиблення інтеграції України в європейську та світову економічну систему. 5. Збільшення питомої ваги готової продукції.
III етап Стимулювання конкуренції та економічного зростання (2026 – 2030 рр.)	
1. Стимулювання власного виробництва конкурентоспроможної споживчої та високотехнологічної продукції. 2. Фінансове сприяння держави вітчизняним експортерам. 3. Удосконалення системи контролю за якістю продукції, що реалізується на внутрішньому та зовнішньому ринках. 4. Стимулювання розбудови торговельної інфраструктури з високим рівнем сервісу та стандартів продажу продукції. 5. Диверсифікація виробництва, надання послуг, та оновлення продукції. 6. Збільшення обсягів експорту за рахунок розвитку внутрігалузевої торгівлі.	1. Створення високорентабельних, менш енергоємних та екологічно чистих виробництв, здатних конкурувати на зовнішніх ринках. 2. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції за рахунок упровадження новітніх технологій. 3. Створення умов для сталого розвитку України на основі підвищення конкурентоспроможності національної економіки та ефективної участі у світовому поділі праці.

Сформовано автором за джерелами [8; 14; 19; 21 – 23]

Стратегію імпортозаміщення вдало використовують такі країни, як Білорусія, Китай, Індія, Японія, Чехія та ін. Світовий досвід свідчить, що розвинуті країни та країни, що розвиваються, на певному етапі соціально-економічного розвитку впроваджували заходи політики імпортозаміщення з метою нарощування промислового та технологічного потенціалу, зниження залежності від коливань зовнішньоекономічної кон'юнктури та розвитку внутрішнього ринку.

Узагальнено імпортозаміщення – застосування політики гнучкого протекціонізму, за якого держава здійснює підтримку імпортозаміщуючих проектів: державне фінансування прикладних розробок у промисловому секторі; пряме державне субсидіювання найважливіших імпортозаміщуючих виробництв; зниження податкового навантаження на окремі підприємства, що виробляють імпортозаміщуючу продукцію тощо [21].

Імпортозаміщення може бути перехідним етапом у процесі реформування економіки, пришвидшеної модернізації та розвитку нових напрямів у промисловості, після чого має відбуватися послідовний перехід до експортоорієнтованої моделі розвитку, що обумовлено обмеженістю внутрішнього ринку та необхідністю забезпечення нових ринків збуту. Це передбачає поступове зниження державного протекціонізму та стимулювання розвитку конкуренції.

З досвіду різних країн світу, які вдало застосовували імпортозаміщення, галузеві пріоритети імпортозаміщення можна класифікувати по трьох напрямках: заміна імпортованих ресурсів, насамперед енергетичних; заміна імпорту товарів широкого вжитку; заміна імпорту товарів виробничого призначення. Кожен з напрямків має особливості, що залежать від наявності власних ресурсів і можливостей, швидкості обігу оборотних фондів, потреби в інвестиціях і терміну окупності проектів. Стимулювання технологічного імпорту, активізація залучення іноземних інвестицій у вигляді нових технологій та інноваційного менеджменту – це ті орієнтири, які вдало застосовувалися економіками різних країн.

На нашу думку, імпортозаміщення в Україні на сучасному етапі є пріоритетом на найближчі 3 – 4 роки, для забезпечення розвитку внутрішнього ринку, що визначає спрямування потенціалу зовнішньої торгівлі на стимулювання власного виробництва конкурентоспроможної споживчої та високотехнологічної продукції. Передбачені заходи при цьому спрямовано на відновлення реального сектору економіки, підтримку вітчизняних виробників та розширення їх присутності на внутрішньому ринку, зменшення імпорту та досягнення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі України.

II етап – *нарощування експортного потенціалу* зовнішньої торгівлі передбачає нарощування обсягів експорту української продукції. Міністерством економічного розвитку і торгівлі розроблено проект національної стратегії розвитку експорту України [22], за яким передбачено нарощування обсягів експорту української продукції. Проте конкретних

заходів активізації експорту не зазначено, тому ми вважаємо, що необхідно запропонувати та деталізувати заходи удосконалення зовнішньої торгівлі товарами та послугами, базуючись на досвіді інших країн.

Стратегічним напрямом такої діяльності повинен стати активний пошук нових перспективних ринків збуту продукції вітчизняного виробництва, розширення мережі розповсюдження послуг та стимулювання і максимальна підтримка реалізації українських товарів та послуг на світовому ринку.

Експортоорієнтація націлена на входження національної економіки у систему світогосподарських зв'язків через активну торговельну політику, експорт власної конкурентоспроможної продукції, інноваційний розвиток і створення сучасних продуктивних сил на основі досягнень НТП. При цьому перехід до експортоорієнтованої моделі розвитку передбачає: державну підтримку експорту продукції; пошук перспективних торговельних та інвестиційних партнерів; надання інформаційно-консультативних послуг; державне кредитування та страхування експортних операцій; проведення ефективної маркетингової політики; покращення іміджу країни для більш успішного просування товарів і послуг на зовнішні ринки.

Експортоорієнтація дозволяє поєднувати стимулювання експорту з активною структурною перебудовою економіки у постіндустріальному напрямку, а також відповідно до вимог світової кон'юнктури і власних конкурентних переваг. Промисловий протекціонізм за експортоорієнтації повинен носити селективний характер, не захищаючи відсталі виробництва, а сприяючи формуванню нових секторів, чия продукція орієнтована на зовнішні ринки.

Важливими інструментами експортоорієнтованої стратегії виступають зниження валютного курсу, стримування росту імпорту у поєднанні з різними преференціями на імпорт виробничих товарів, внутрішня стимулююча, координуюча та інформаційна політика держави. Межею для застосування моделі експортоорієнтації виступає здатність країни забезпечувати конкурентоспроможність продукції за рахунок заниженої оплати праці, субсидіювання продукції та штучних торговельних переваг [22]. Встановлено, що єдиним надійним засобом подолання цих обмежень є перехід до експорту інноваційної продукції, що у свою чергу, вимагає суттєвого перегляду теоретичних основ та практичної реалізації іншого етапу Стратегії.

ІІІ етап – **стимулювання конкуренції та зовнішньої торгівлі** товарами та послугами є стратегічним пріоритетом для України – спрямування потенціалу зовнішньої торгівлі на стимулювання власного виробництва конкурентоспроможної споживчої та високотехнологічної продукції. Важливими передумовами для цього є обмеження доступу на внутрішній ринок низькоякісної та нелегальної продукції, як імпортованої, так і власного виробництва, а також підвищення фінансової привабливості розміщення в Україні нових та модернізованих виробництв з експортною та імпортозамінною стратегічною спрямованістю. При цьому важливо оцінити

реальну місткість внутрішніх товарних ринків з метою забезпечення більш виваженого застосування стимулюючих та обмежуючих заходів, спрямованих на їх розширення та удосконалення інфраструктури.

У комплексі економічних заходів щодо стимулювання зовнішньої торгівлі та конкурентоспроможності України найбільш ефективним засобом є фінансове сприяння держави вітчизняним експортерам, у тому числі із залученням коштів державного бюджету, яке передбачає використання механізмів кредитування експорту, страхування експортних кредитів, надання державних гарантій [23, с. 44]. При цьому, заходи щодо стимулювання експорту за рахунок коштів держбюджету повинні відповідати нормам і вимогам СОТ, що визначають прийнятий у світовій практиці порядок надання державної підтримки експорту.

Перед Україною стоїть завдання пришвидшити власний розвиток за рахунок ефективної торгівлі товарами і послугами на світовому ринку. Виходячи з наявних ресурсів і промислової бази, зважаючи на стадію розвитку і рівень продуктивних сил України, доцільно запровадити поетапно експортоорієнтовану Стратегію прискореного розвитку, і забезпечити рух країни упостіндустріальному напрямі.

Сьогодні у нашій державі існують перспективи розвитку зовнішньої торгівлі, на підставі того, що пріоритетами насамперед мають бути активний розвиток експорту, підвищення конкурентоспроможності української продукції та підтримка балансу зовнішньої торгівлі. На зменшення дефіциту зовнішньої торгівлі країни вплине зміна структури експортно-імпортних товарних потоків і відповідно покращення зовнішньоторговельної політики.

Пріоритетними напрямками розвитку мають бути підтримка співробітництва з розвиненими країнами, просування конкурентоспроможних товарів на зарубіжні ринки, залучення іноземних інвестицій, розширення асортиментної групи товарів, удосконалення системи менеджменту, впровадження патентно-ліцензійної торгівлі, ноу-хау, інжинірингу, розширення та удосконалення різноманітних консалтингових, рекреаційних та транспортних послуг тощо. За умови створення розгалуженої ефективної виробничої, соціальної та зовнішньоекономічної інфраструктури, Україна може реально і стабільно підключитися до найбільш динамічних і вигідних позицій світової торгівлі, знайти свої “ніші” на зовнішніх ринках та повинна зайняти гідне місце у світовому господарстві.

Література до розділу 2

1. Міжнародна торгівля. 4-те вид. перероб. та доп. Підручник. / Ю.Г. Козак, Н.С. Логвінова, М.І. Барановська та ін. [За ред. Ю.Г. Козака]. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 512 с.
2. Офіційний сайт COT WorldTradeReport 2015 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr15_e.htm

3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М., 1960. – Т. 23. – 907 с.
4. Кулибанова В. В., Маркетинг сервисных услуг, СПб, "Вектор", 2006 г., с. 14-15.
5. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Д. Сондерс и др.; [пер. с англ.]. – М.: Изд. дом "Вильямс", 2006. – 942 с.
6. WorldTrade Organization // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFView.aspx?Language=E&Country=UA>
7. Trade profiles 2014. WorldTradeOrganization // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hse.ru/data/2014/12/01/1104627375/trade_profiles14_e.pdf
8. Перспективи виходу України на ринки висхідних країн. Аналітична доповідь. – Київ: Заповіт, 2015. – 116с.
9. Short-term merchandise trade statistics: Monthly series for some 70 economies. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/monthly_trade_e.xls
10. The Global Enabling Trade Report 2008; 2009; 2010; 2012; 2014 (різні випуски).// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GETR/2012/GlobalEnablingTrade_Report.pdf; http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2014.pdf
11. ResolveFaltersAsGlobalProspectsWorsen: The 9thGTAReport. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globaltradealert.org/9th_GTA_Report
12. Офіційний сайт Державного комітету статистики України // Зовнішньоекономічна діяльність – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Institute of Management Development: The World Competitiveness Yearbook2014 Overall Ranking and Competitiveness Factors // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.imd.org/uupload/imd.website/wcc/Overall_ranking_5_years.pdf– Назва з екрана.
14. Гайдуцький П. Невесела ейфорія зовнішньої торгівлі // 17 жовтня 2014. Дзеркало тижня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/nevesela-eyforiya-zovnishnoyi-torgivli-.html>– Назва з екрана.
15. Економічна енциклопедія: [у трьох томах] / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – Т.2. – 848 с.
16. Jean S., International trade and Firms Heterogeneity under Monopolistic Competition // Open Economics Review. – 2002. – Vol. 13. – No. 3. – P. 291-311.
17. Кутідзе Л.С. Експортний потенціал регіону: сутність, діагностика, механізми реалізації: Монографія / Л.С. Кутідзе. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – 318 с.

18. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 № 1662 "Про схвалення Концепції вдосконалення функціонування ринків з продажу продовольчих та непродовольчих товарів"
19. Проблеми кон'юктурних досліджень ринків товарів та послуг в Україні. Монографія / Під науковим керівництвом д.е.н., професора А.І. Ковальова. – Одеса: Атлант, 2010. – 266 с., укр. мов.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oneu.edu.ua/pages/cath/eung/files/monograf_eung_2.pdf
20. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. – Львів: Львівська політехніка, 2005, 714 с.
21. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України. – К.:НІСД, 2012. – 71 с.
22. Проект національної стратегії розвитку експорту України// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrexport.gov.ua/ukr/zed/strategy/ukr/4589.html>
23. Школьний О.О. Стимулювання виходу українських підприємств на зовнішні ринки / О.О. Школьний // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 1. – С. 42–46.

3. ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І СТАЛОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРАЇН В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Особливості сучасних глобальних та постіндустріальних трансформацій економічних систем

Нині вельми поширеною у світовому економічному співтоваристві є теорія "глобалізації", що набула свого розвитку у 90-х рр. XX ст. У рамках цієї теорії переважно робляться акценти на неоліберальній моделі глобалізації, тобто на експансії ліберальної моделі економічного та політичного устрою "західного зразка" [1]. Ідея глобалізації нерідко пов'язується з концепцією "відкритого суспільства", яка була детально розроблена К. Поппером [2] як проект усесвітньої демократії з метою об'єднання людства на основі гуманістичних принципів.

Утім, навіть такий явний прихильник ідеї "відкритого суспільства", як Дж. Сорос мусив визнати, що розвиток глобальної економіки не супроводжується відповідним розвитком глобального суспільства [3, с. 20]. До речі, країни ЄС (які, на думку В. Іноземцева, "досягли безпрецедентних успіхів у розбудові по-справжньому відкритого суспільства за цілком закритими кордонами" [4, с. 605-606]) намагаються максимально зберегти свої етносоціальні, національні та інші особливості. В. Іноземцев характеризує цю ситуацію як свідому економічну й соціальну самоізоляцію Заходу: "Якщо на початку 1950-х рр. США і країни Західної Європи направляли одна одній лише близько 50% своїх іноземних інвестицій, то сьогодні цей показник переважає 70%. 90% цінних паперів, емітованих американськими і європейськими компаніями, належать інвесторам зі США та ЄС" [4, с. 118].

Загалом більшість товарних і фінансових потоків не виходять за межі постіндустріальної цивілізації, і шанси на включення до цієї системи інших країн зменшуються. Розробник концепції інформаційного капіталізму М. Кастельс зазначає, що в найближчому майбутньому не передбачається поява повністю інтегрованого, відкритого світового ринку праці, технологій, товарів і послуг [5, с. 111].

Глобалізація дає можливість розвиненим країнам і міжнародному капіталу, попри державні кордони, функціонувати на території всієї планети й отримувати надприбутки завдяки своєму домінантному становищу. "Наявний механізм світової торгівлі та міжнародних фінансів створювався в основному в інтересах розвинених країн і транснаціональних корпорацій... розвинуті країни привласнюють 70% доходів від світової торгівлі, залишаючи лишень 30% менш розвиненому світу, в якому проживає 80% усього населення землі" [6, с. 107-108]. Нині з-поміж 6,5 млрд жителів планети 2,6 млрд вважаються бідними, вони витрачають на день не більше 2 дол. США, і таких людей стало

на 36% більше, ніж у 1961 р. Близько 20% світового населення, що проживають у трьох десятках багатих країн, споживають 86% усіх вироблених товарів і наданих послуг [6, с. 115].

Парадокс ситуації полягає в такому: визнаючи той факт, що переваги від поглиблення міжнародного поділу праці отримує передусім група розвинених країн, інші країни не тільки вимушені брати участь у глобальних процесах, а й зацікавлені в такій участі. Вибір ізоляції від світового господарства призвів би зрештою до зниження темпів зростання економіки, до загрози хронічного застою через дефіцит технологічних, фінансових й інформаційних ресурсів, людського капіталу, відсутності зовнішніх імпульсів розвитку [7, с. 17]. Поряд із цим, завдяки усвідомленню причин і наслідків світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, навіть розвинені країни з'ясували, що їхні національні економічні системи є недосконалими, і це гальмує подальший прогрес не тільки їх самих, а й усього навколишнього світу, залежного від них.

Отже, стає очевидним, що необхідні глибинні зміни в механізмі функціонування сучасної глобальної ринкової економіки. Більшість наукових концепцій, що пропонують нові моделі розвитку цивілізацій, – концепція "відкритого суспільства" (Дж. Сорос), "соціально-еколого-ринкова модель" (Г. Куенг), "моральний капіталізм" (С. Янг), "духовний капіталізм" (П. Абурдене), "транснаціональне, космополітичне, постмодерністське суспільство" (У. Бек), "вільнолюбивий соціалізм" (Н. Хомський), "кіберкомунізм" (К. Мей, А. Драгічевіч) – пропонують глибоку перебудову нинішньої системи в напрямі ще більшого обмеження надмірного проникнення ринку в неекономічні сфери життя людей, приборкання індивідуалізму й егоїзму людської особистості, сприяння більшій справедливості тощо.

Однак об'єктивна реальність є зовсім іншою – нині, за доби постіндустріалізації (формування "економіки знань"), значні конкурентні переваги як окремих індивідів, так і окремих країн, формують знання (інтелектуальний капітал). Саме вони стають основою соціальної нерівності в суспільстві та спрямовують економічну систему від притаманної індустріальному суспільству певної об'єктивної основи до сфери суб'єктивізму, що зростає.

На думку В. Іноземцева, лідерство у світовій економіці у XXI ст. безумовно належатиме постіндустріальній господарській системі. Найочевиднішим наслідком її становлення в розвинених західних країнах від середини 70-х рр. XX ст. є формування нового міжнародного порядку, що характеризується поглибленням і розширенням диспропорцій у розвитку між постіндустріальними країнами та іншими країнами світу [8, с. 3]. Тому дослідження довгострокової перспективи розвитку країн видається продуктивним передусім у рамках процесу постіндустріальної трансформації. При дослідженні закономірностей постіндустріальних змін не можна не брати до уваги тісного взаємозв'язку їх із надсистемними глобальними трансформаціями.

Для формалізації нового економічного укладу, який починає домінувати в розвинених країнах, у західній літературі широко використовують два терміни: 1) "*knowledge economy*" – економіка, що базується на знаннях, або, не так точно, але більш ёмно – "економіка знань"; 2) "*information economy*" – економіка, що базується на інформації, або "інформаційна економіка". Аналогічну термінологію широко використовують вітчизняні науковці та дослідники з близького зарубіжжя.

Утім, слід наголосити принципову фундаментальну особливість – сучасна економічна система має являти собою симбіоз цих термінів. Як вважає А. Чухно, принципово важливою і вирішальною рисою нової економіки є те, що вона народжує якісно новий фактор виробництва – інформацію і знання [9, с. 47]. Цим підкреслюється, що важливим виробничим ресурсом суспільства стає не стільки інформація як відносно об'єктивна сутність, скільки знання, тобто інформація, яка засвоєна людиною і не існує поза її свідомістю.

В. Іноземцев виокремлює низку напрямів, за якими досліджується і підтверджується якісна відмінність і необхідність доповнюваності в постіндустріальній економічній системі інформації та знань [8, с. 4]:

- інформація, одного разу вироблена (згенерована), стає доступною широкому колу людей, а її засвоєння тією чи іншою людиною не передбачає відчуження в кого-небудь; і навпаки, знання, які не існують в об'єктивізованій формі, є доступними у своєму аутентичному вигляді тільки людині, яка їх створила, і в принципі невідчужуваними, оскільки будь-яке передання змінює їхні первинні якості;
- інформація є тиражованою, а витрати на виробництво чергової копії носія її початкової версії із кожним новим етапом технічного прогресу прямують до нуля; створення ж нових знань мірою розвитку інформаційної системи потребує засвоєння дедалі більшого обсягу даних, тому кожен новий успіх у примноженні знань вимагає докладання дедалі більших зусиль;
- придбання інформації в її об'єктивізованому вигляді вимагає дедалі менших витрат, і в цьому плані інформація є доступною й "демократичною"; навпаки, знання виникають як наслідок досягнення особистістю високого інтелектуального рівня розвитку, зумовленого не лише рівнем освіти, а нерідко і випадкованими чинниками, і в цьому сенсі знання є рідкісними, вони стають основою соціальної нерівності в суспільстві.

Отже, доходимо висновку, що інформація, подібно до виробничих ресурсів, може бути і є об'єктом власності, й у цьому плані інформаційна економіка має схожість з індустріальною економікою; і навпаки, знання, на відміну від виробничих ресурсів, можуть бути і є лише об'єктом володіння. Навіть у разі добровільного передання знань іншій людині властивість швидшого самозростання їх збережеться у людини, яка їх створила або згенерувала. Таким чином, вони створюють базу для якісно нової економічної

системи. Формування економіки знань остаточно спрямовує економічну систему від притаманної індустріальному суспільству певної об'єктивної основи до сфери зростання суб'єктивізму.

Використання знань людьми "примножує результати набагато ефективніше, ніж застосування будь-якого іншого виробничого чинника і, як сили природи в доіндустріальну епоху, вони (знання) перебувають поза безпосереднім контролем суспільства загалом" [8, с. 4]. Отже, суб'єктивізм, що зростає, є вагомим аргументом, завдяки якому можна теоретично обґрунтувати утопічність варіантів розбудови егалітарного суспільства, оскільки не існує людей з абсолютно однаковим рівнем знань. Знання апіорі не сприяють рівності доходів у суспільстві, а навпаки – поглиблюють їх нерівність.

А. Чухно наголошує: "Сучасні галузі потребують ініціативних, винахідливих, освічених і навіть індивідуалістичних робітників... Зростання попиту збільшує доходи інтелектуальних власників у вигляді ліцензійних виплат, гонорарів, заробітної плати, участі у прибутках. До того ж така праця забезпечує не лише гроші, а й моральне задоволення" [10, с. 129, 133]. Причому не слід думати: якщо всі працівники, за словами А. Чухна, будуть "зайняті аналізом та символами", то їхні доходи будуть більш рівними – спостерігаються зворотні тенденції (доходи менеджерів, маркетологів, архітекторів, режисерів, акторів тощо значно різняться).

Становлення постіндустріальної господарської системи в розвинених країнах призвело до того, що сформувалися два вектори розвитку економічних процесів у світовому масштабі: в переважній більшості країн і далі розвивалося виробництво матеріальних благ, споживання яких апіорі є обмеженим, а в розвинених країнах нарощувалося виробництво інформаційних продуктів і знань. І кожен новий акт споживання був підставою для розширення цього виробництва, оскільки "споживання знань формує нові якості людини, вона відтворюється як суб'єкт нової господарської моделі; споживання ж матеріальних благ, хоч би якими масштабним воно ставало, не давало і не може давати подібного ефекту" [8, с. 5].

Забезпечення економічного розвитку вможливлюється за низьких темпів зростання обсягів матеріального виробництва. І навіть значні темпи економічного зростання із переважанням первинного і вторинного секторів економіки не можуть змінити статусу країни в системі світового поділу праці та забезпечити її стабільний і комплексний розвиток. Нині виявляється, що "нагромадження людського капіталу – це один із найважливіших елементів економічного зростання" [11, с. 580]. В. Іноземцев вказав на специфічність впливу процесів постіндустріалізації на співвідношення інвестиційної активності й економічного прогресу певних країн – розвиток особистісних якостей людини (а цей процес апіорі є тотожним активізації споживання) може бути за своєю суттю більш "інвестиційним", аніж нарощування матеріальних чинників виробничого потенціалу.

За умов постіндустріалізації зниження обсягів інвестицій у їх традиційному розумінні не є перешкодою для сталого економічного розвитку.

Окрім того, нагромадження людського капіталу відбувається незалежно від розмірів заощаджень, на відміну від інвестування в основний, обіговий капітал. Інвестиційна активність у постіндустріальних країнах зберігається на відносно високому рівні (сумарні інвестиції становлять 16-18% валового національного продукту) за умов, коли заощадження досягають мінімально можливих значень (3-5% національного доходу), і прямують до нульової позначки. А в індустріальних країнах спостерігається відносна збалансованість цих показників (сумарні інвестиції становлять 28-42% валового національного продукту, а питома вага заощаджень коливається в межах 20-47% національного доходу) [8, с. 8].

Таким чином, вочевиднюється, що постіндустріальні країни мають на даний час джерело інвестицій, відмінне від заощаджень у традиційному розумінні цього терміна. Основним джерелом економічного розвитку постіндустріальних країн стає самореінвестований інтелектуальний капітал – капітал, самозростання якого не скорочує обсягів особистого споживання громадян, а фактично передбачає таке споживання. Своєю чергою, індустріальна господарська модель не має іншого джерела фінансування свого розвитку, окрім скорочення поточного споживання і, відповідно, зменшення можливостей акумулювання людського (інтелектуального) капіталу.

Отже, нами доведено існування такого парадоксу: процеси постіндустріалізації призводять до негативних наслідків у світовому масштабі, а саме – формують значні диспропорції в економічному розвитку країн, і ці диспропорції лише посилюються в період глобалізації. Якщо на національному рівні через нарощування суб'єктивізму перерозподіл доходів державою пов'язаний з певною формою примусу, то на наднаціональному рівні примусовий розподіл багатства між країнами в принципі є неприпустимим.

Й. Стігліц у своїй книзі "Примушуючи глобалізацію працювати" [12] стверджує, що егоїстичні приватні інтереси здатна обмежити лише держава, що стала на захист суспільних інтересів і публічних благ шляхом нормативно-правового регулювання і впровадження в економічне життя соціально відповідальної етики. Однак масштаби міждержавної добровільної допомоги, пожертвувань тощо не можуть бути настільки значними, щоб вирішити проблему зростання нерівності в економічному розвитку.

Це підтверджується також тезою І. Осадчої: "глобалізація, зумовивши пов'язаність і взаємозалежність економік світу, вимагає пошуку і нових інструментів макроекономічного регулювання – передусім координації на рівні урядів, центральних банків, міжнародних інститутів. Але саме це виявляється найважчим і практично нездійсненним через відмінності в інтересах і цілях розвитку" [13, с. 38].

За результатами досліджень можна також дійти висновку, що глобалізація не є основною глибинною причиною наявних диспропорцій економічного розвитку країн – такою причиною є нерівномірність процесів

постіндустріалізації. Глобалізація лише підсилює імпульси переважного розвитку певних країн.

Необхідно зазначити, що проблеми, породжені глобалізацією, – зокрема необхідність приборкання інтересів ТНК – можна подолати розробленням відповідних механізмів і впровадженням нормативів (наприклад, антимонопольного законодавства) на міжнародному рівні в рамках Світової організації торгівлі та міждержавної взаємодії. Однак куди складніше у світовому масштабі вирішити проблему, породжену нерівномірною постіндустріалізацією, – поглиблення безодні в економічному розвитку країн.

Й. Стігліц пропонує запровадити в міжнародній економіці такі правила, які б поєднували економічний зиск із дотриманням соціальної справедливості, викоріненням бідності й захистом природи [12]. Проте існує значна ймовірність того, що цих правил, навіть якщо вони й будуть розроблені, не дотримуватимуться розвинені країни. Красномовним прикладом цього є факт непідписання Китаєм (найбільшим забруднювачем атмосферного повітря) Кіотського протоколу, що обмежує і регламентує викиди шкідливих газів в атмосферу. Причому створення наддержавних органів, системи міждержавного регулювання наднаціональної економіки (як, наприклад, пропонує Ю. Яковець [14, с. 421]) навряд чи вирішить зазначену проблему (це можливо лише в рамках гіпотетичного політичного союзу, а його формування ми вважаємо нині нереальним).

Тезу, згідно з якою навіть у рамках економічного союзу цю проблему вирішити дуже складно, можна підтвердити на прикладі Європейського Союзу, адже надто відчутною є різниця в економічному розвитку Німеччини, Великої Британії, з одного боку, і Греції, Іспанії та Ірландії – з іншого. Ніхто не може примусити німців, які володіють більшими знаннями (а знання мають властивість швидкого самозростання), перерозподіляти свій добробут на користь греків, іспанців чи ірландців. Відбуваються процеси кредитування, надання певної допомоги, однак вони не можуть вирішити проблему загалом.

У контексті зазначеного слід наголосити, що розроблення і впровадження наздоганяючої моделі еволюції (поступового розвитку) економічних систем пострадянських країн не принесе очікуваних результатів – необхідно свідомо стимулювати трансформаційні процеси за рахунок реформування та здійснення інституційних змін. Такий сценарій передбачає прискорену постіндустріалізацію. Інакше участь пострадянських країн у процесах глобалізації принесе переважно негативні наслідки.

Реалізація сценарію прискореної постіндустріалізації пострадянських країн можлива лише за умови його органічного вплетення і поєднання з тривалими процесами ринкових трансформацій. За реалізації такого сценарію необхідно орієнтуватися на власний науково-технічний, технологічний та інтелектуальний потенціал за одночасного адекватного використання позитивного зарубіжного досвіду.

Процеси постіндустріалізації та глобалізації, що поглибили диспропорції у розвитку окремих країн, супроводжуються загостренням проблеми

продовольчого забезпечення населення. Ця проблема є надзвичайно актуальною у світовому масштабі, оскільки спостерігається нерівномірність між виробництвом і споживанням продуктів харчування: їх перевиробництво в розвинених країнах супроводжується недоїданням населення низькорозвинених країн. За даними експертів ФАО (продовольчої і сільськогосподарської організації ООН), розвинені країни, в яких проживає близько 20% населення світу, забезпечують близько 50% світового виробництва пшениці, близько 55% молока та 45% м'яса. У низькорозвинених країнах (близько 40% населення світу) виробляється лише 25% зернових, близько 10% молока і м'яса. Чисельність тих, хто голодує, сягнула катастрофічних масштабів – у 2014 р. їх було близько 950 млрд осіб [15].

Нині науковцями та урядовцями розвинених країн усвідомлено ключову роль АПК в зростанні інтелектуального потенціалу нації, формування економіки знань. Основним джерелом економічного розвитку постіндустріальних країн стає самореінвестований інтелектуальний капітал – капітал, самозростання якого не скорочує обсягів особистого споживання громадян, а фактично передбачає таке споживання. Самозростання знань, інтелектуального потенціалу нації неможливе без забезпечення повноцінного харчування населення. У США зі 130-мільярдного аграрного бюджету більше 90-та мільярдів доларів витрачається саме на стимулювання попиту (програми продовольчої допомоги населенню). Причому більшість заходів у рамках цих 90-та мільярдів відносяться до "зеленої скриньки" COT і не можуть обмежуватися. За даними Міністерства сільського господарства США, нині лише за програмою стимулювання продовольчого споживання (SNAP) якісним харчуванням у США щомісячно забезпечується понад 46 млн американців з низькими доходами. У 2013 р. урядові витрати за цією програмою були на рівні 70 млрд доларів [16].

Крім того, у США нині існують інші продовольчі програми, що, з одного боку, забезпечують раціональне харчування населення, а з іншого, стимулюють попит на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства – це програма WIC (жінки, немовлята, діти); програми шкільного харчування (Національна програма шкільних обідів, програма "Свіжі фрукти й овочі", програма шкільних сніданків, спеціальна молочна програма тощо); літня програма громадського харчування; продовольча програма для дітей і дорослих (Child and Adult Care Food Program); програма продовольчої допомоги при стихійних лихах; програми стимулювання збуту продовольства.

В Україні ж, коли раціональна норма харчування (і то не повністю) забезпечується лише у вищій (десятій) децильній групі, стверджувати про формування однієї з базових передумов для становлення економіки знань не доводиться. Абсолютно очевидно є необхідність створення умов для збільшення ринкового попиту на продукти харчування, і відповідно на сільськогосподарську продукцію, який, у свою чергу, за допомогою ринкових механізмів, стимулюватиме зростання пропозиції.

Проблема із гарантуванням продовольчої безпеки пострадянських країн особливо актуалізувалася за рахунок одночасного впливу різних форм трансформацій, що спричинили виникнення так званого негативного синергетичного ефекту. Процеси глобалізації, постіндустріалізації розвинених країн поєдналися з процесами ринкових трансформацій у пострадянських країнах та інших країнах соціалістичного табору. Зниження ролі держави в процесі здійснення ринкових трансформацій особливо негативно вплинуло на розвиток аграрного сектору та процеси продовольчого забезпечення, оскільки саме ці сфери, як показав вітчизняний і світовий досвід, на певному етапі потребували першочергової державної підтримки.

В умовах, коли в розвинених країнах за потужної державної підтримки розвивались біотехнологічні дослідження, створювались передумови для розвитку економіки знань, значного підвищення продуктивності праці в АПК та підвищення конкурентоспроможності фермерів, у пострадянських країнах кардинальна зміна системи економічних відносин та ролі держави в їх координації зумовила зменшення пропозиції сільськогосподарської продукції, формування моделі екстенсивного, експортоорієнтованого розвитку аграрного ринку з домінуванням на ньому продукції з низькою часткою доданої вартості, створення іміджу цих країн як сировинного придатку розвинених економік.

3.2. Продовольче забезпечення країн в умовах постіндустріалізації та глобалізації

Для світової агропродовольчої системи початку ХХІ ст. характерне поєднання двох різноспрямованих тенденцій – глобалізації процесів ресурсозабезпечення, виробництва, збуту та певної локалізації на регіональному рівні обсягів і традицій споживання. Це створює додаткову основу для нерівномірності розвитку системи, диспропорцій на світовому агропродовольчому ринку та гальмує тенденції вирівнювання рівня життя населення планети. Нині розрив між рівнем економічного розвитку багатих і бідних країн лише поглиблюється. Так, якщо співвідношення ВВП на душу населення між найбагатшими і найбіднішими країнами, за розрахунками фахівців, у 1820 р. становило 3 : 1, у 1913-му – 11 : 1, у 1950-му – 35 : 1, у 1973-му – 44 : 1, то у 1992-му – 72 : 1, у 2005-му – 84 : 1 [17, с. 107]. Цілком правомірно вважати нашу епоху періодом несправедливості через те, що на 20% найбіднішого населення планети припадає лишень 1% загальносвітових доходів, тоді як на 20% найбагатшого – 86% [18, с. 28].

"Глобалізація світової економіки та лібералізація світової торгівлі продовольством дещо підвищила можливості вирівнювання різких диспропорцій розвитку світової продовольчої системи, але передусім для тих, у кого є ресурси, інформація та досвід, щоб використати цю можливість", – зазначав Генеральний директор ФАО Ж. Діуф [15]. Специфіка сучасної

світової продовольчої проблеми полягає в тому, що продовольства для того, щоб ліквідувати голод у світі, загалом вистачає, але спостерігається нерівномірність його виробництва та споживання, тобто географія виробництва продуктів харчування не збігає з географією їх споживання.

На розвинені країни, в яких проживає 21% населення світу, припадає 46% світового виробництва зернових культур (у тому числі пшениці – 54%), картоплі – 58%, цукру – 32%, олії – 34%, м'яса – 45%, молока – 60%. Найменш забезпеченими продуктами харчування власного виробництва є низькорозвинені країни, в яких проживає 43% населення планети. Вони забезпечують, відповідно, 24% світового виробництва зернових, картоплі – 19%, цукру – 24%, олії – 24%, м'яса – 9%, молока – 10% [19]. Традиційна система землеробства, яка дає основну частину продовольства в цих країнах, не розрахована на таку чисельність населення.

Ще більш різною є нерівність у розподілі світового фонду споживання: частка розвинених країн у світовому фонді споживання за всіма продуктами (крім рису) значно переважає частку їхнього населення у світі. Нерівномірний розподіл виробництва і споживання у світі зумовлює ситуацію, коли в одних країнах спостерігається недоїдання та голод, а в інших – надлишкове виробництво та споживання продуктів харчування.

Незважаючи на успіхи науки і техніки, характерні для світової агропродовольчої системи контрасти між високоефективними виробниками розвинених країн, які використовують прогресивні методи ведення виробництва, та архаїчними господарствами (зокрема вітчизняними) не вдалося подолати ані на еволюційних, ані на революційних етапах розвитку НТП. Понад те, диспропорції в ефективності сільськогосподарського виробництва лише поглиблюються.

В умовах швидкого нарощування знань у сфері біотехнологій розвиненими країнами у 90-х рр. XX ст. було запропоновано нові способи вирішення продовольчої проблеми та гарантування сталості продовольчого забезпечення, що базуються на основі сучасних досягнень науково-технічного прогресу. Процес утілення передових знань у сфері біотехнологій на практиці отримав назву "генетичної революції". Її сприйняття багато в чому спричинене усвідомленням людством того факту, що розширення виробництва продовольства на основі екстенсивних та інтенсивних чинників (чинників "зеленої революції") зумовлює не лише позитивні, а й негативні наслідки. До негативних наслідків "зеленої" хвилі НТП передусім відносять погіршення екологічної ситуації, що виявляється в порушенні та зниженні стійкості традиційних екосистем, загибелі окремих видів живих організмів і порушенні таким чином сформованого біологічного розмаїття, збіднінні ґрунтів, забрудненні ґрунтових вод.

Крім того, дослідження останніх років свідчать про виявлення негативних медичних наслідків, передусім у сфері онкології, через перевищення допустимого рівня вмісту хімічних сполук у зерні, плодах, м'ясі, молоці та іншій продукції. У цьому контексті необхідно зазначити, що

"зелена" революція нині триває в Україні, супроводжуючись безладом у сфері контролю за якістю сільгосппродукції та продовольства. На вітчизняному ринку практично не залишилося продуктів харчування, які б не містили штучних барвників, консервантів, підсолоджувачів тощо. Це спричиняє тотальне зростання кількості онкозахворювань у країні.

Головним аргументом на користь нагальності розроблення й застосування генетично модифікованої продукції (ГМП) є недостатність продовольства для зростаючого населення Землі, а філософською основою досліджень – концепції класичного та неокласичного мальтузіанства. Теза про те, що "людство має єдиний відновлюваний ресурс – біологічний, решта ресурсів вичерпні", є визначальною для здійснення сучасних біотехнологічних досліджень. Представниками цього напряму є А. Креттігер, М. Квайм, Дж. фон Браун [20], Г. Конвей, П. Пінstrup-Андерсен [21], Р. Нельсон [22] та інші відомі сучасні економісти.

Нині, попри існування різного, іноді зовсім протилежного сприйняття генетично-модифікованої продукції, біотехнологія з рядової галузі перетворилася на системотвірний чинник розвитку економік окремих держав і світової економіки загалом. З'явився спеціальний термін, що позначає цей феномен – біоекономіка та сфера біоекономіки, заснована на відповідних знаннях. Згідно з прогнозами експертів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), у XXI столітті біотехнологія відіграватиме вирішальну роль в політичній та економічній стабільності як у розвинених країнах, так і в тих, що розвиваються, та справлятиме антропогенний вплив на планеті.

Завдяки досягненням біотехнологій людство зможе найближчими десятиліттями повною мірою скористатися рослиною як найдешевшою й екологічно найбезпечнішою фабрикою для виробництва більшості необхідних людині матеріалів, їжі, медичних препаратів, хімічних сполук, сировини тощо. Біотехнологія допомагає довкіллю, бо знижує ризик токсичного забруднення ґрунтів і ґрунтових вод, підвищує ефективність сільського господарства. В результаті забезпечення продовольством населення, що невпинно зростає, можна буде поєднати з припиненням тенденцій руйнування довкілля.

Науковцями вже повністю розшифровано кілька геномів (зокрема такої рослини, як арабідопсис), незабаром очікується повне розшифрування генома рису. Отримання величезної бази даних про послідовності тисяч відомих генів дає можливість ідентифікувати зміни алелів генів, що дозволить істотно змінювати характеристику організмів, важливих для харчової промисловості. Розуміння цього ефекту відкриє шлях до значно точніших і спрямованіших змін. Наука рухається від уведення чужорідних генів (позбуваючись усіх проблем, пов'язаних із цим) до заміщення невеликої кількості азотистих основ у вже наявному гені конкретної рослини чи мікроорганізму. Відповідно, після цього в рослині вже не буде чужорідної ДНК, не буде випадкових змін у системах контролю роботи генів.

Як зазначає в цьому контексті член наглядових рад з генетичної модифікації Великої Британії, асистент директора Шеффілдського інституту біотехнологічного права й етики при Університеті Шеффілда (Велика Британія) Дж. Кіндерлерер, людство вже протягом століть, якщо не тисячоліть, подібним чином використовує біотехнологію для створення безпечної їжі та безпечних напоїв (очевидні приклади повсюдного використання вина й пива як ферментованих продуктів замість води) [23].

На основі цього приходить усвідомлення того факту, чому в розвинених країнах не заборонено вирощування генетично-модифікованих рослин і впровадження на практиці результатів генної інженерії. Згадані вище досягнення біотехнології дозволять легше та цілеспрямованіше створювати ГМ-рослини не лише для виробництва продуктів харчування, а й для очищення забруднених хімічними речовинами і токсичними металами територій (фіторе mediaція), використовувати рослини як "фабрики" чи "реактори" для виробництва фармацевтичних білків (передусім вакцин) та інших біологічно активних сполук, швидше вирощувати ліси. Мірою усвідомлення того, що ризик, пов'язаний із застосуванням біотехнологій у сільському господарстві, невеликий, вони застосовуватимуться дедалі ширше.

Як зазначають науковці, розв'язати побоювання щодо зниження якості продуктів харчування внаслідок застосування біотехнологій та генної інженерії можна лише шляхом підвищення рівня освіти населення. Враховуючи очевидні переваги генної інженерії, відсутність жодних серйозних недоліків, прогнозованих опонентами ГМ-продуктів, і продовження кампанії з просвіти громадськості, можна припустити, що вже за кілька років тези опонентів сучасних ГМ-продуктів сприйматимуться як анахронізм.

За період від 1994 до 1999 року у США за методикою введення чужорідної ДНК вирощено близько 3,5 трильйона одиниць ГМ-рослин; ці рослини увійшли в харчовий раціон кожного американця, і поки жодних негативних наслідків для здоров'я людини науковцями не виявлено. Досвід США показує, що близько двох третин усіх продовольчих товарів, які є в продажу в цій країні, містять ГМ-інгредієнти. Крім того, соя, виведена за допомогою біотехнології, нині становить понад половину світового споживання соєвих бобів (в Україні також).

Дедалі виразнішою стає зміна політики ЄС щодо використання ГМ-рослин у сільському господарстві. ЄС розглядає спеціальний документ, присвячений стратегічному баченню біотехнології. Це досить об'ємний документ, зміст якого зводиться до того, як краще використовувати потенціал біотехнології, у тому числі сільськогосподарської, щоби протягом нинішнього десятиліття створити найбільш конкурентоспроможну і динамічну економіку у світі. У 2001 році було ухвалено директиву 2001/18/ЄС, якою було скасовано мораторій на подальшу реєстрацію ГМ-рослин, запроваджений у 1999 р. Хоча й до цього було зареєстровано і легалізовано для європейського ринку 18 ГМ-продуктів, у тому числі 13 – рослинного походження (стійкі до гербіцидів соя, рапс, кукурудза тощо) [23].

Теоретично розвинені та інші країни могли б отримати значні економічні переваги від широкого впровадження генних технологій у сільське господарство та переробну промисловість. Проте нині вигоди отримують передусім розвинені країни – на практиці природним бар'єром на шляху поширення цих технологій є приватна власність на результати біотехнологічних досліджень і висока капіталоємність і наукоємність їх.

Високий рівень наукоємності цих технологій у поєднанні з приватним характером інвестування і його значними обсягами неодмінно призведе до концентрації виробництва насіння, посадкового матеріалу, генетичного матеріалу для селекції у тваринництві в розвинених країнах. У поєднанні з чинним, детально опрацьованим законодавством про захист прав інтелектуальної власності, яке обмежує використання захищених патентами насіння та інших ресурсів, це призведе до того, що сільгоспвиробники будуть вимушені вирощувати обмежену кількість видів продукції (причому не завжди таких видів, які б забезпечували поточні потреби у продовольстві бідних країн і країн, що розвиваються).

Викладене вище означає, що проблема не може бути розв'язана на рівні декларацій окремих урядовців та представників агробізнесу про можливість доступу бідних країн і країн, що розвиваються, до нових технологій. Для впровадження аграрних біотехнологій у країнах-реципієнтах необхідною є наявність відповідних економічних і соціальних умов. Передусім це формування аграрного та пов'язаних з ним ринків, здатних не лише сприяти забезпеченню фермерів необхідними ресурсами у вигляді насіння, відповідних добрив тощо, й адсорбувати товарну генно-модифіковану сільськогосподарську продукцію.

В останні десятиліття роль світового аграрного ринку в економічному розвитку людства розширилася через зростання його участі в реалізації наукових, технологічних, медико-біологічних, екологічних, рекреаційних, культурно-освітніх завдань. На перше місце у XXI ст. вийшли, з нашої точки зору, цивілізаційні завдання оптимального функціонування світової агропродовольчої системи, тобто комплексна прив'язка всіх її функцій з метою збереження довкілля, біологічного розмаїття і культурно-побутових традицій соціумів.

Нині прискорено збільшується ємність світового ринку органічної продукції під впливом зростання попиту в країнах Західної Європи, Північної Америки та Японії. Упродовж 2002-2012 років цей показник збільшився із 23 до 80 млрд дол. США. Від 1990 року річні темпи зростання ємності світового ринку органічної продукції становлять 20% [24]. Хоча науковці та практики цілком правомірно підкреслюють наявність значних стимулів використання в органічному виробництві генетично-модифікованих організмів (зادля зростання прибутковості виробництва).

Сучасний етап розвитку органічного виробництва характеризується запровадженням заходів його державної підтримки та регулювання. В органічному секторі сільського господарства рівень наукоємності на

початку ХХІ ст. значно підвищився. У цій сфері також тривають ґрунтовні наукові дослідження і розроблення щодо пошуку варіантів ефективного ведення господарства натуральними засобами захисту рослин і тварин від хвороб, органічних методів підживлення ґрунтів тощо. Однак існує принципова відмінність НДДКР в органічному секторі від аналогічних робіт у сфері ГМП: в останньому випадку продукція та процес її вирощування жорстко оберігаються розвиненим законодавством про захист прав інтелектуальної власності, натомість у першому захист перебуває на нижчому рівні через поширеність необхідних знань.

Крім того, розширення світової торгівлі органічною продукцією виеобхіднило уніфікацію її визначення та стандартів виробництва. Найбільш уніфікованими та розробленими є стандарти на продукти харчування, розроблені ІФОАМ (Міжнародною федерацією органічних сільськогосподарських рухів). На норми та правила цієї організації орієнтуються агропромислові та торговельні компанії багатьох країн. Нинішній порядок сертифікації сировинних біопродуктів гарантує споживачеві стовідсоткове надходження їх з органічного сектору. Проте продукти харчування, які надходять на агропродовольчий ринок з промислового сектору (тобто ті, що пройшли стадію обробки), не є, як правило, повністю екологічно чистими. Сертифікати і торговельний знак ("біо"), які підтверджують належність готової продукції до біотоварів, означають, що не менш 70% інгредієнтів є такими. Решта 30% можуть надходити із традиційного сектору. Це певною мірою технологічно вимушена ситуація на ринку.

Причина такого допуску полягає в неможливості для виробників готових виробів отримати всю необхідну сировину з органічного сектору, оскільки не всі інгредієнти вирощуються органічно. Крім того, частина компонентів готових виробів (згущувачі, ароматизатори, барвники, консерванти) принципово відрізняються від біотоварів, але без них технологічно неможливо виготовити певні продукти. Ці технологічні особливості певною мірою знижують асортимент продукції, яка належить до категорії "біо".

Процеси трансформації об'єктної структури агропродовольчого ринку за умов постіндустріальної трансформації економічних систем зумовили також зміну суб'єктної структури цього ринку. Нині світовий агропродовольчий ринок організаційно представлений складною і розгалуженою сукупністю суб'єктів, які займаються виробництвом і постачанням ресурсів, сільськогосподарської сировини та продуктів харчування, а також зайнятих їх транспортуванням, торгівлею тощо. До його повноправних суб'єктів відносять також наукові організації, які здійснюють фундаментальні та прикладні дослідження у перелічених галузях, інституціональні утворення, що координують розвиток ринку та АПК загалом на національному рівні, а також формують основні напрями розвитку аграрної політики на міжнародному рівні (СОТ).

На етапі "генетичної" революції пришвидшився НТП в аграрній сфері, передусім завдяки встановленню тісного взаємозв'язку науки та виробництва.

Якщо раніше спостерігався переважно самостійний розвиток науки та виробництва, то наприкінці ХХ ст. відбулося поєднання цих сфер діяльності, що дістало відображення у формуванні конгломерату старих і нових технологічних систем. Таким чином, уперше наукова діяльність органічно поєдналася із сучасним процесом виробництва та розподілу сільськогосподарської продукції та продовольства. У розвинених країнах це проявлялося у зростанні витрат на наукові дослідження у сфері аграрних біотехнологій, зміні пропорцій джерел фінансування цих досліджень на користь приватного сектору, перенесенні центру докладення наукових зусиль із переробних галузей у сільське господарство, в різкому збільшенні кількості науково-дослідних підрозділів і чисельності наукових кадрів.

Основними цілями науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) наприкінці ХХ ст. можна вважати як отримання великої кількості продовольства, так і зміну його якісних характеристик для отримання конкурентних переваг за рахунок інновацій. За прогнозованого ФАО загальносвітового зростання попиту на базові продукти харчування до 2050 року роль НДДКР у збільшенні виробництва продовольства залишатиметься ключовою.

У середині 1990-х рр. на 5 країн (США, Велика Британія, Нідерланди, Австралія, Нова Зеландія) припадало 40% державних інвестицій у сільськогосподарські НДДКР і більшість приватних. Нині половина обсягів усіх інвестицій у НДДКР аграрного сектору припадає на приватні інвестиції, при цьому темпи їх приросту за останні 20 років перевищували 5% на рік [25]. За рахунок зростання конкуренції між дослідницькими підрозділами раціоналізуються елементи сільськогосподарських НДДКР, що призводить до підвищення їх ефективності. Зі зростанням доходів на душу населення в розвинених країнах збільшився попит на результати досліджень у сфері екології, біологічного розмаїття, продовольчої безпеки, здоров'я людини.

На сучасному етапі організаційні зміни заторкнули підприємства першої сфери АПК. У цій групі є дві категорії фірм. Передусім, це фірми "першого покоління", як правило, із широко диверсифікованою дослідницькою базою. Вони зарекомендували себе як провідники НТП у галузі (під торговими марками "John Deere", "Claas", "Caterpillar" тощо). Друга категорія – фірми "другого покоління", які спеціалізуються на окремих видах досліджень – від розшифрування геному рослин до створення "дружніх до довкілля" пестицидів і рослин, виготовляють вакцини.

Нині у США налічується понад 200 біотехнологічних фірм "другого покоління", зайнятих в аграрному секторі [26]. Зі всієї багатогалузевої системи виробництва ресурсів для сільського господарства найбільшою мірою нова хвиля НТП вплинула на діяльність підприємств – виробників насіння, кормів, посадкового матеріалу, агрохімікатів (головним чином пестицидів, гербіцидів, регуляторів росту), ветеринарних вакцин і препаратів.

У сфері сільськогосподарського виробництва організаційна структура та розміри підприємств, які використовують ГМ ресурси і вирощують ГМ

культури, досить різноманітні – від дрібних сімейних ферм до великих агропродовольчих ТНК. Така ж різноманітність характерна і для органічного сектора. Однак поки що існують принципові відмінності в системі організаційно-економічних відносин підприємств цих двох секторів.

Виробники органічної сільськогосподарської продукції об'єднують зусилля за принципом вертикальної та горизонтальної інтеграції, а також створюють кооперативи для реалізації продукції майже виключно у рамках цього сектора. Винятки стосуються ситуацій, коли не налагоджені потрібним чином специфічні канали збуту готової продукції (яка швидко псується). У такому разі можливі об'єднання із закупівельними, переробними підприємствами традиційного сектору. Об'єднання з виробниками ГМП практично не фіксуються.

Утім, сільгоспвиробники, які використовують ГМ посадковий матеріал для одних культур, одночасно можуть застосовувати традиційне насіння і способи обробітку ґрунту для інших культур. Таким чином, належність їх до ГМ сектору нині практично не оформлена організаційно. Це твердження стосується передусім сільгоспвиробників із диверсифікованою структурою виробництва. Виробники монокультур, як правило, технологічно залежні – вони мусять купувати не лише насіння, а й відповідні хімікати та технології виробництва, що створює передумови для господарських об'єднань переважно в рамках ГМ сектору.

Традиційний сектор виробництва сільськогосподарської продукції при цьому зазнає організаційних змін, пов'язаних переважно із загальноекономічними та галузевими змінами, аніж з розподілом виробництва за вказаними секторами.

Період "генетичної революції" як один із головних наслідків постіндустріальної трансформації економічних систем став періодом радикальних змін у сфері роздрібної торгівлі, загальним напрямом яких (поряд з концентрацією капіталів, формування мереж супермаркетів) був розподіл за типами продовольчих товарів. Ця тенденція стала результатом взаємодії суперечливих і різноспрямованих складових. З одного боку, виробники і споживачі органічної продукції віддають перевагу чіткій ідентифікації кінцевої продукції, що вможлиблюється лише за відповідної організаційної структури і наявності окремої товаропровідної мережі. З іншого боку, організаційний поділ оптових та роздрібних торговельних фірм означає необхідність значних витрат для ГМ сектору і викликає з їх боку певну протидію. При цьому функціональний поділ уже фактично розпочався і неодмінно призведе до організаційної диференціації збутової ланки, проте не в настільки явних формах, як в органічному секторі. Споживач навіть у розвинених країнах найближчим часом навряд чи зустріне вивіски над супермаркетом, які означатимуть, що тут реалізують лише генетично-модифіковану продукцію. Аналогічно це не зумовить реорганізацію суб'єктів оптового аграрного ринку, які протягом певного періоду можуть реалізовувати як традиційну, так і ГМ продукцію.

Фактично на сучасному ринку відбувається змішування потоків генетично-модифікованої і традиційної продукції.

Необхідно зазначити, що за явної тенденції концентрації й централізації капіталу рівень монополізації ринку сільськогосподарської продукції та продовольства на всіх етапах товаропросування, окрім ресурсної ланки АПК, є нижчим, ніж в інших галузях економіки. Загалом рівень концентрації та централізації капіталу в загальносвітовому масштабі є найвищим у компаній ресурсного сектору (які постачають необхідні засоби виробництва для села), далі йде сектор переробки продукції, тобто харчова промисловість, і система збуту. У світі практично не було ситуацій, коли одна чи дві фірми мали монопольне становище на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Не випадково для економістів-теоретиків сільське господарство завжди слугувало зразком досконалої конкуренції та прикладом відсутності передумов для формування монополії.

Проте поява наукоємного ГМ ресурсу, який вирощується за умов високого рівня захисту прав інтелектуальної власності на технологію виробництва кожного виду модифікованої продукції, створила передумови для підвищення рівня монополізації аграрного ринку. На етапі "генетичної" революції вона є вищою саме у галузях, які оперують ГМП. Рівень монополізації окремих товарних і функціональних сегментів ринку ГМП значно перевищує аналогічні показники традиційного та органічного секторів. Взаємовідносини суб'єктів на ринку органічної сільськогосподарської продукції нині взагалі характеризуються як класична досконала конкуренція, коли функціонує велика кількість фірм, які пропонують аналогічну продукцію.

Нові сегменти світового аграрного ринку – органічної та генетично-модифікованої продукції – виникли в розвинених країнах у період прискореного розвитку процесів вертикальної інтеграції в АПК. Вертикальна інтеграція сприяє "проникненню" в аграрну галузь досягнень НТП, є основою уніфікації технологічних процесів і підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Вертикальна інтеграція є нині практично єдиною організаційною формою сільськогосподарського виробництва і збуту, яка за умов жорсткого захисту прав інтелектуальної власності забезпечує проникнення наукоємних технологій у всі ланки товаропросування аграрної продукції.

Міра зрілості вертикальної інтеграції прямо залежить від загальноекономічного рівня розвитку країни. Процеси вертикальної інтеграції в розвинених країнах є набагато масштабнішими, ніж у країнах, що розвиваються. В останніх ці процеси відбуваються під впливом не тільки і не стільки національних, скільки загальносвітових тенденцій розвитку аграрного ринку. Наприклад, ТНК країн Західної Європи за часів сприятливої кон'юнктури ринку органічної продукції у середині 1990-х рр. почали формування виробничої бази з вирощування овочів у країнах, що розвиваються, за принципами органічного ведення сільського господарства за

стандартами, прийнятими в ЄС. За відсутності об'єктивних внутрішніх передумов для формування таких секторів агропродовольчого ринку (низький рівень доходів населення та, як наслідок, відсутність платоспроможного попиту, нерозвиненість матеріально-технічної бази й відповідної інфраструктури, непоінформованість виробників і споживачів про переваги біопродуктів), але за наявності зовнішніх передумов (значний попит і високі ціни на біопродукти у розвинених країнах) західноєвропейським ТНК вдалося сформувати органічний сектор у низці африканських, азійських і латиноамериканських країн. Аналогічно наприкінці 90-х рр. XX ст. північноамериканські ТНК взялися до створення залежної від них наукової бази (підгалузі АПК) з виробництва ГМП у країнах, що розвиваються.

Таким чином, найбільш динамічно й різноманітно процеси вертикальної та горизонтальної інтеграції у секторах виробництва ГМ і органічної продукції формуються на рівні транснаціональних корпорацій, які зараз є ефективним каналом дифузії досягнень НТП у сільське господарство навіть слаборозвинених країн. Характерною ознакою "міжнародності" сучасних агропродовольчих ТНК є не так ознаки походження капіталу, як економія основних ресурсів на основі міжнародного поділу праці за географічним і галузевим принципом. Переважна більшість сучасних аграрних ТНК представляє капітал лише однієї країни, хоча здійснює виробництво на багатонаціональній основі.

У 2000 році у світовому масштабі понад 85% усіх видів діяльності з ГМП (дослідження, розробки, виробництво генетично-модифікованих організмів як ресурсу для фермерів або як кінцевої продукції) припадало на 5-6 ТНК, які базуються в розвинених країнах [27]. Великі агропродовольчі ТНК спираються на принцип глобальної стратегії, коли продукція виробляється та реалізується за єдиними інтегрованими у світовому масштабі схемами і технологічними нормами, що дозволяє отримувати високу норму прибутку за рахунок розмірів виробництва, оптимального використання ресурсів, а також економії на НДДКР.

Необхідно зазначити, що за відсутності матеріальної бази, висококваліфікованих наукових кадрів для проведення адекватних сучасним вимогам агробіотехнологічних досліджень, низка країн, включно з Україною, об'єктивно й безумовно можуть стати залежними від ТНК за окремими параметрами продовольчої безпеки. Існують ризики втрати національного контролю над структурою сільськогосподарського виробництва; виникнення технологічних розривів і дезінтегрованості в національних АПК.

Одним із напрямів глобалізації збуту продукції ТНК стало використання електронної торгівлі. Вона нині визнана ключовою сферою інвестування великих ТНК, які усвідомили необхідність використання концепції глобального охоплення. У продовольчому секторі електронна торгівля можлива за досить вузьким асортиментом уніфікованих стандартних товарів. За нинішніх умов потреба в уніфікації товару суперечить необхідності надання йому виключних характеристик згідно зі стратегією диференціації в

маркетингу. Тому нині ТНК спільно інвестують кошти в розроблення стандартів, на підставі яких переробники, продавці, покупці, дистриб'ютори тощо могли б укласти угоди в глобальному масштабі. Нині компанії, на частку яких припадає понад половину американського ринку продовольства, завершують реалізацію угоди зі створення сучасної системи стандартизації, виходячи з того, що узгодження стандартів на продовольство для електронної торгівлі зумовить значну економію транзакційних витрат.

Отже, проведені дослідження свідчать, що за умов постіндустріальної трансформації економічних систем результатом сучасного впливу НТП на сільськогосподарське виробництво став поділ його на три типи технологічних систем і відповідно диференціація світового агропродовольчого ринку на три сегменти: ринок традиційної, генетично-модифікованої та органічної продукції. Причому нові типи продуктів харчування потрапили у світовий товарообіг із країн з високим рівнем наукоємності й технологічного розвитку аграрної сфери, а також із високим рівнем самозабезпечення продовольством.

Диференціація ринку за технологічними методами виробництва сільськогосподарської продукції сприяла активному розвитку товарних інновацій у виробництві кінцевої продукції. Товарні нововведення на основі генетично-модифікованої та органічної сировини пішли за принципово новими напрямками, багато з яких визначатимуть розвиток ринку на найближчі десятиліття. Це передусім продукція із заданими властивостями, для спеціального харчування, нутрицевтики тощо.

Сукупність загальних і специфічних чинників НТП нині революційно впливає на аграрний ринок і ринок продовольства, радикально змінює світоглядні позиції як його суб'єктів, так і науковців. Зовнішнім проявом сучасної модифікації ринку сільськогосподарської продукції та продовольства стало формування принципово нової інфраструктури, адекватної новій типології ринку, та зміна його організаційної структури. При цьому відбувається активна адаптація товарної, збутової, цінової політики до реалій трисекторного товарного простору, що змінює умови та рівень конкуренції на ринках, які найбільшою мірою зазнають впливу нових технологій. Крім того, серед провідних науковців поширюється теза про фактичне перетворення трисекторного товарного простору в двосекторний – отримують розвиток концепції, які відносять сучасну генетично-модифіковану продукцію (створену на основі заміщення невеликої кількості азотистих основ у вже наявному гені без використання чужорідних генів) до органічного сектору на основі того, що низка агрономічних властивостей генетично-модифікованих культур дає змогу підвищувати рівень безпечності продовольства для організму людини.

Мірою нагромадження наукових знань у сфері виробництва нових типів сільськогосподарської продукції та продовольства, їх впливу на довкілля і людину, а також адаптації психології споживача до переваг і ризиків нового продовольства, відбуватиметься подальший розвиток світової агропродовольчої системи.

Література до розділу 3

1. Лапинскас А. А. Типы и особенности функционирования экономических систем: систем.-функц. подход к исслед. эволюции хоз. орг. / А. А. Лапинскас. – СПб. : С-Петербур. гос. ун-т, 2001. – 380 с.
2. Поппер К. Открытое общество и его враги: [В 2 т.] / Карл Поппер; Пер. с англ. под общ. ред. В. Н. Садовского. – М.: Феникс, 1992. – Т. 2. – 525 с.
3. Сорос Дж. О глобализации / Дж. Сорос; Пер. с англ. А. Башкирова. – М. : ЭКСМО, 2004. – 219 с.
4. Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В. Л. Иноземцев. – М. : Наука, 1999. – 703 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура : Монография / М. Кастельс; Пер. с англ. под науч.ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.
6. Князев Ю. О современном этапе эволюции рыночной экономики / Ю.Князев // Общество и экономика. – 2009. – № 4-5. – С. 91-117.
7. Зевин Л. Национальные экономические системы в глобальных процессах / Л. Зевин // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 11. – С. 17-24.
8. Иноземцев В. Парадоксы постиндустриальной экономики / В. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – №3. – С. 3-11.
9. Чухно А. Поєднання індустріального ринкового та інформаційного постіндустріального типів розвитку: теорія і практика / А. Чухно // Формування ринкової економіки : Зб. наук. праць. – 2011. – Спец. вип.: Методологічні проблеми сучасної політичної економії. – С. 40-52.
10. Чухно А. А. Твори : У 3-х т. / А. А. Чухно. – К. : НАН України, 2006. – Т. 2 : Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. – 2006. – 512 с.
11. Crafts N. Economic Growth in Europe Since 1945 / N. Crafts, G. Toniolo. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 600 p.
12. Stiglitz J. Making Globalization Work / J. Stiglitz. – New York: W. W. Norton & Co., 2006. – 358 p.
13. Осадчая И. Постиндустриальная экономика: меняется ли роль государства? / И. Осадчая // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 5. – С. 31-42.
14. Яковец Ю. В. О новой глобальной стратегии устойчивого развития на базе партнерства цивилизаций / Ю. В. Яковец // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). Том 1. – С. 415-431.
15. Состояние продовольственной необеспеченности в мире: 2013 [Электронный ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. – Режим доступа: <http://www.fao.org>.

16. Supplemental Nutrition Assistance Program (SNAP) [Електронний ресурс] / United States Department of Agriculture: Briefing Rooms. – Режим доступу: <http://ers.usda.gov/Briefing/SNAP/>
17. Глобальна продовольча безпека / [О. Г. Білорус, М. В. Зубець, П. Т. Саблук, В. І. Власов]. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2009. – 486 с.
18. Ревенко Л. С. Мировой рынок продовольствия в эпоху "генной" революции / Л. С. Ревенко. – М. : Экономика, 2002. – 301 с.
19. Гойчук О. І. Продовольча безпека / О. І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 347 с.
20. Qaim M. Agricultural biotechnology in developing countries: towards optimizing the benefits for the poor / Matin Qaim, Anatole F. Krattiger, Joachim von Braun. – Boston: Kluwer Academic Publishers, 2000. – 433 p.
21. Пинstrup-Андерсен П. По-прежнему голодные: одной восьмой населения мира не хватает еды / П. Пинstrup-Андерсен, Фучжи Чэн // В мире науки. – 2007. – № 12. – С. 56-63.
22. Нельсон Р. Р. Эволюционная теория экономических изменений : Монография / Р. Р. Нельсон, С. Д. Уинтер; Пер. с англ. М. Я. Каждана. – М.: Дело, 2002. – 535 с.
23. Біотехнологія в сучасному світі: користь і ризики / [Ред. Л. Суржик] // Дзеркало тижня. – 2001. – № 48. – С. 8-11.
24. Organic food [Електронний ресурс] / Wikipedia, the Free Encyclopedia. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Organic_food.
25. Global Food Policy Report 2011 [Електронний ресурс] / International Food Policy Research Institute. – Режим доступу: <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/oc72.pdf>.
26. Agricultural Outlook: Statistical Indicators [Електронний ресурс] / United States Department of Agriculture. – Режим доступу: http://ers.usda.gov/Publications/AgOutlook/AOTables/CurrentTables/Ao_Tables.pdf.
27. Van Zanten J. Food Biotechnology: European and North American Regulatory Approaches and Public Acceptance: A Traveling Workshop [Електронний ресурс] / Jasper E. Van Zanten, Anatole F. Krattiger and Randy A. Hautea. – Режим доступу: <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/18/default.html>.

4. УКРАЇНА В ПРОЦЕСАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ РИНКУ ТЕХНОЛОГІЙ

4.1. Способи включення країни у всесвітній ринок технологій

Міжнародне співробітництво в інноваційній сфері, використання переваг міжнародної спеціалізації і кооперації у сфері НДДКР є важливою умовою економічного розвитку будь-якої країни. Саме в інноваційній сфері процеси глобалізації проявляються найбільш динамічно, набуваючи нових форм і методів реалізації міжнародних економічних відносин.

Важливим сегментом світового ринку є ринок технологій.

Технологія – це сукупність систематизованих наукових знань, а також прийнятих на цій основі технічних, організаційних та інших рішень, що стосуються процесу виробництва, споживчих властивостей продукції чи надання послуг у різних сферах людської діяльності. Поняття технології охоплює три групи: технологію продуктів, технологію процесів і технологію управління [1, с. 152].

Технології як товари мають ряд особливостей:

- вони є більш мобільними, ніж звичайні товари, що обумовлює, зокрема, їх більшу здатність до міжнародного обміну;
- якщо в результаті продажу товар повністю відчужується від власника, то в результаті передачі технології повного відчуження, як правило, не відбувається;
- більшість технологій з'являється без прямої орієнтації на ринок, а їх комерціалізація є результатом служби маркетингу;
- для технологій характерним є підвищений рівень ризику і невизначеності, імовірнісний характер виникнення економічного ефекту, обмежена раціональність суб'єктів економічних відносин в результаті асиметрії інформації;
- складність специфікації, захисту прав на інтелектуальну власність потребує значних додаткових витрат від розробників.

Згідно Закону України "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" трансфер технології – це "передача технології, що оформляється шляхом укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким устанавлюються, змінюються або припиняються майнові права та обов'язки щодо технології та/або її складових" [2].

Сам процес трансферу технологій необхідно розглядати як сукупність відносин з приводу передачі технологій в уречевленій або не уречевленій формах на комерційній або некомерційній основі.

Успішність трансферу технологій визначається можливістю їх комерціалізації на міжнародних ринках. Тому все більшої актуальності набуває міжнародний трансфер технологій, який будемо розглядати як

міждержавне переміщення на комерційній або некомерційній основі матеріальних прав на об'єкти промислової власності, що проявляється в процесі патентування, ліцензування, франчайзингу [3, с.25; 4, с.297]. Оскільки він являє собою процес перманентного переміщення і обміну знаннями між суб'єктами інноваційної діяльності, він сприяє глобалізації і міжнародній співпраці у рамках створення і просування технологій.

Форми і способи міжнародного трансферу технологій узагальнено у таблиці 1. Основним економічним механізмом міжнародного трансферу технологій по зовнішніх каналах є патентно-ліцензійна торгівля.

Таблиця 1

Форми і способи міжнародного трансферу технологій

Форми міжнародного трансферу технологій	Способи передачі технологій	Канали передачі технологій
Комерційний обмін	Ліцензійна торгівля	Продаж патентів і ліцензій на всі види запатентованої промислової власності; продаж ліцензій на незапатентовані види промислової власності ("ноу-хау", секрети виробництва, технологічний досвід, супровідні документи до устаткування і техніки, що передаються); франчайзинг
	Інженерно-технічні послуги	Проектно-консультаційний інжиніринг, технологічний інжиніринг, будівельний інжиніринг, управлінський інжиніринг, а також навчання спеціалістів, консультативне супроводження, експертиза та ін.
	Обмін у процесі торгівлі	Закупівля зразків нової техніки, торгівля комплектним обладнанням, будівництво "під ключ", проведення спільних НДДКР, виробнича кооперація
	Інноваційний трансфер технологій	Створення власного підприємства чи філії, створення спільного підприємства, участь в інноваційному проекті
Некомерційний обмін	Науково-технічна інформація	Науково-технічні публікації, виставки, ярмарки, конференції, центри науково-технічної інформації, банки даних, особисті контакти, міграція спеціалістів, технічна освіта, збір науково-технічної інформації
	Науково-технічне співробітництво	Спільне проведення науково-технічних досліджень, міжнародні довгострокові програми співробітництва, діяльність міжнародних організацій по передачі технологій, безоплатна технічна допомога.

Складено автором на основі даних [1, с. 158; 5, с. 23]

Основна частка світової торгівлі технологіями припадає на продаж безпатентних ліцензій, оскільки вони не потребують проведення додаткових НДДКР, додаткових витрат на захист інтелектуальної власності (ІВ) і

передбачають мінімальний комерційний ризик. Трансфер технологій на комерційній основі практично завжди супроводжується оформленням ліцензійної угоди. Некомерційні форми передачі технології, в тому числі внутріфірмовий трансфер, не потребують жорстокої регламентації.

Вибір каналу передачі технології передбачає вирішення багатофакторної задачі у якій необхідно досягнути оптимальності таких показників: співвідношення між рівнем витрат і вигоди, рівень трансакційних витрат, ступінь впливу ризиків, врахування загальних ринкових, а також специфічних інституційних обмежень, національних та історичних особливостей.

Дієва система трансферу технологій дозволяє отримувати країнам ряд переваг від міжнародного обміну технологіями для забезпечення власного економічного розвитку. Переваги від міжнародного трансферу технологій наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Економічні вигоди країни від міжнародного трансферу технологій

Економічні вигоди	
від експорту технологій	від імпорту технологій
- є джерелом одержання доходів від захищених продуктів інтелектуальної власності; - дає змогу використовувати іноземні ресурси і проникати на товарні ринки; - дає можливість установлення контролю над закордонною фірмою через особливі умови ліцензійної угоди; - є способом доступу до іншої технології через "перехресне ліцензування"; - можливість більш ефективного удосконалювання об'єкта ліцензії за участю покупця.	- дає доступ до іноземних нововведень високого технічного рівня; - сприяє економії витрат на НДДКР в умовах недостатнього внутрішнього фінансування; - дозволяє використовувати національний капітал і робочу силу; - дозволяє поступово впроваджувати імпортозаміщуючі технології; - дає гарантії освоєння продукту або процесу на основі технічної підтримки іноземного розробника.

Складено автором на основі джерел [1; 6; 7]

Досвід розвинених країн доводить, що трансфер технологій може зумовлювати прискорення економічного розвитку країни, структурну перебудову економіки. Активізація трансферу технологій в країні зумовлює мультиплікативний ефект: проникаючи в певні складові виробничої системи нові технології зумовлюють зміни в пов'язаних галузях, а потім і в економіці загалом. Основними умовами такого розвитку є:

- розвиненість інституту права інтелектуальної власності;
- наявність стимулів для здійснення інноваційної діяльності у виробників;
- наявність стимулів у споживачів інноваційних продуктів і послуг;
- дієві механізми забезпечення співпраці наукового і підприємницького секторів;
- розвиток інфраструктурного середовища комерціалізації технологій;
- нормативно-правове забезпечення комерціалізації.

Однією з головних характеристик трансферу технологій на сучасному етапі є його глобальний характер. Це обумовлюється не лише поглибленням взаємодії між країнами чи на рівні господарюючих суб'єктів, а й інтенсифікацією інформаційного обміну завдяки поширенню глобальних інформаційних мереж. Поряд з цим, кожна країна обирає власну модель активізації трансферу технологій. Можна виокремити такі основні типи національних моделей трансферу технологій:

1. Американська. Реалізація даної моделі можлива лише за наявності потужних високотехнологічних ТНК та розвиненої національної інноваційної системи, де постійно і ефективно виводять на ринок інноваційну продукцію в масовому порядку. Інновації швидко включаються суб'єктами в господарську практику, формуючи нові технологічні зв'язки на базі яких оновлюються технологічні системи інших країн завдяки внутріфірмовому трансферу ТНК.

Це модель максимальної технологічної експансії, що підтверджується патентною статистикою (співвідношенням зовнішнього патентування резидентів до внутрішнього), колосальною часткою США в міжнародних технологічних потоках і на ринках високотехнологічної продукції. Трансфер технологій у США здійснюється в основному або з університетів у промисловість за допомогою венчурних компаній або шляхом створення всередині самих компаній дослідницьких підрозділів [7; 8].

2. Японська. Модель багато в чому обумовлена довгостроковою політикою імпортозаміщення, що проводилася в країні. Розвиток моделі пов'язаний з формуванням законодавчої бази трансферу технологій, постійним збільшенням фінансування НДДКР, створенням центрів трансферу технологій, технопарків, підтримкою національних університетів. Ця модель тяжіє до "втягування" нових технологій або до "зворотної експансії". Японія схильна до інноваційного націоналізму, коли державна політика націлена на протекціонізм стосовно комерціалізації об'єктів ІВ національними компаніями, підтримку імітацій зарубіжних технологій. Така політика призводить, певною мірою, до технологічної ізоляції. Про це, зокрема, свідчить патентна статистика – нерезиденти неохоче оформляють права ІВ в цій країні [10].

Поширеною є практика угод про науково-технічне співробітництво з іноземними партнерами. Найбільшого поширення тут набули так звані реімпортні угоди, за якими одна сторона продає на основі ліцензії японській фірмі необхідну технологію, ділиться досвідом, а потім закуповує частину вироблених в Японії товарів для використання на своїх підприємствах або для безпосереднього продажу в інші країни.

3. Ізраїльсько-скандинавська. Модель може бути реалізована лише в умовах досить високого інноваційного попиту в національному господарстві. При формуванні інноваційної політики в країнах був зроблений акцент на розвиток інфраструктури інновацій.

Модель полягає в пріоритетному розвитку галузей і компаній в яких є значні технологічні заділи в експорті кінцевих товарів і технологій на зовнішній ринок. Зокрема, у Фінляндії активізації цих процесів сприяла технологічна база, досвід і кадри корпорації Нокія, у Швеції – Ерікссон і т. д.

За ознаками дана модель тяжіє до американської. Різниця, однак, полягає в спектрі технологій: США формують технологічні контури майбутнього, а країни, що реалізують ізраїльсько-скандинавську модель, працюють в наукомістка спектрі затребуваних на сьогодні товарів і технологій [9].

4. Індійська. Наявність великої кількості висококваліфікованих спеціалістів у сфері програмного забезпечення чи інженерних працівників. Однією з умов є нижчий рівень зарплати в країні порівняно з розвиненими країнами. Модель офшорного девелопмента поширена, в першу чергу, в Індії, яка демонструє вражаючі результати її реалізації, а також в Сінгапурі, Малайзії, Бразилії, Тайвані. Полягає у підготовці спеціалістів, які виконують не постійні замовлення розвинених іноземних компаній в основному у сфері програмного забезпечення та електронного бізнесу. Компанія-аутсорсер не формує ринок, а приймає його, слідуючи за попитом [7; 9]. Тому бізнес залежить від циклічного коливання світової економіки. І хоча реалізація такої стратегії іноді є досить прийнятним шляхом виходу на високотехнологічні ринки, в довгостроковій перспективі веде до консервації несиметричності в технологічному розвитку партнерів, оскільки постійно треба розширювати і скорочувати штат працівників у відповідь на коливання попиту.

5. Модель ЄС. Розвиток системи макроекономічного планування і прогнозування, формування мережевої системи підтримки інновацій. Значна роль відведена національним мережам. Зокрема, створена Європейська мережа підприємств (Enterprise Europe Network, ENN), яка об'єднує близько 250 регіональних консорціумів (центри трансферу, бізнес-інноваційні центри, агентства розвитку і т.і.), які надають інтегровані послуги щодо підтримки та розвитку бізнесу й інновацій (інформування, підтримка бізнес-кооперації, інтернаціоналізації підприємств, передачі знань і технологій), а також по забезпеченню участі представників малого і середнього бізнесу в рамкових програмах ЄС. ENN – потужний інструмент для виходу на міжнародні ринки технологій та інновацій завдяки: доступу до найбільшої в Європі бази технологічних профілів (близько 30 тис. пропозицій та запитів) від світових компаній, науково-дослідних центрів та університетів; участі у тематичних заходах, що організовуються мережею з метою налагодження партнерських зв'язків, та знаходження технологій, необхідних для розвитку бізнесу для підприємств регіону, а також бізнес-застосування розроблених технологій; доступу до послуг, пов'язаних з оформленням документів, необхідних для участі в європейських програмах та наукових проектах (формулювання ідей, пошук партнерів, поліпшення навичок щодо написання пропозицій/запитів та управління проектами) [7; 8]. Суттєву участь у організації передачі технологій приймають місцеві органи влади.

6. Австралійська. Система управління інноваційним процесом поділена на інституційні рівні. Виокремлені спеціальні юридичні організації, котрі займаються правовим забезпеченням інноваційної роботи і законодавчою підтримкою підприємців, включених в інноваційний процес. В країні немає спеціальної системи урядового фінансування системи трансферу технологій, тому кожна компанія і університет несе відповідальність за фінансування

свої власної діяльності щодо трансферу технологій. Більшість державних університетів та науково-дослідних організацій Австралії, володіючи правами на володіння, користування і розпорядження ІВ, вже визнало свої обов'язки по її комерціалізації та виплаті винахіднику частини отриманого прибутку. Основними двома моделями є Центрів трансферу технологій (ЦТТ) є: 1) заснування самостійних компаній, коли державна організація надає ЦТТ стартовий капітал, а основна діяльність підтримується за рахунок здійснення ЦТТ комерційної діяльності; 2) створення підрозділу по трансферу технологій в організації, коли державна організація надає пряму фінансову підтримку ЦТТ, що і розглядається як одна з центральних адміністративних функцій цієї організації [8; 9].

7. Східноазіатська. Активне імпортування наявних технологій, створення внутрішніх можливостей для використання, адаптації, вдосконалення новацій. Запозичення та впровадження технологій потребує суттєвих інвестицій у технологічну та соціальну інфраструктуру. Сконцентровані зусилля на промислових НДДКР, які зорієнтовані на підтримку, придбання, асиміляцію, адаптацію та вдосконалення технологій, отриманих переважно з-за кордону. Однак удосконалення технологічного процесу й обладнання в самій країні вимагає адаптації до місцевого середовища (зокрема, підготовки спеціалістів, підвищення продуктивності праці, зменшення витрат). Джерелом більшої частини подібних змін є науково-дослідні установи чи лабораторії, які створюють на підприємствах. Для повноцінного використання переваг придбаних (або розроблених) технологій держава створює умови, які сприятимуть фірмам застосовувати та поширювати їх у країні. Умови створюють, передусім, шляхом організації мереж поширення технологій.

Аналіз національних моделей трансферу технологій показує, що істотний вплив на цей процес чинить ефективність та якість національної інноваційної системи як сукупності таких підсистем: генерації та трансферу знань і технологій, інфраструктурної, ринкової, виробничої, освітньої, інституційної. Крім того, досвід США та країн Європейського Союзу переконливо показує необхідність фінансової підтримки з боку держави процесу трансферу технологій, особливо в країнах, в яких науково-дослідні організації, в основному, є державними.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку світового господарства трансфер технологій розвивається не ізольовано, а в рамках національних інноваційних систем під впливом глобалізаційних тенденцій і є умовою формування наднаціональних і глобальної інноваційних систем.

4.2. Особливості участі України у процесах міжнародного трансферу технологій

Для оцінки рівня залучення України до процесу міжнародного трансферу технологій проаналізуємо міжнародні рейтинги, що дозволяють оцінити рівень технологічного розвитку. Зокрема, Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК) (субіндекс "технологічна готовність") та

Глобальний індекс інновацій за версією бізнес-школи INSEAD. Глобальний індекс інновацій поєднує оцінки наявних ресурсів і умов для ведення інновацій (Innovation Input) та досягнутих результатів здійснення і впровадження інновацій (Innovation Output). Таким чином, підсумковий Індекс є співвідношенням витрат і ефекту, що дозволяє об'єктивно оцінити ефективність зусиль щодо розвитку інновацій в тій або іншій країні. Результати порівнянь наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

**Оцінка технологічного розвитку України
згідно з міжнародними рейтингами**

Показник	Цільовий орієнтир	Показник країни-лідера	Показник України	Ррейтинг 2012-2013	Ррейтинг 2013-2014	Ррейтинг 2014-2015	Зміна рейтингу
ІПК	7,0	5,7 Швейцарія	4,14	73	84	76	+8
Субіндекс технологічної готовності	7,0	6,36 Люксембург	3,5	81	94	85	+9
Впровадження технологій на рівні компаній	7,0	6,2 Ісландія	4,2	69	100	100	0
Прямі іноземні інвестиції і трансфер технологій	7,0	6,4 Ірландія	3,7	109	131	127	+4
Інтернет-користувачі, %	100%	96,5 Ісландія	41,8	88	93	82	+11
Кількість абонентів широкосмугового Інтернету (на 100 осіб)	Чим вищий	43,0 Швейцарія	8,8	69	71	68	+3
Пропускна здатність Інтернету (кб/с на 1 користувача Інтернету)	Чим вищий	6445,8 Люксембург	52,9	86	84	50	+34
Кількість мобільних телефонів (на 100 мешканців)	Чим вищий	135,1 Сінгапур	5,4	81	94	107	-11
Доступність новітніх технологій	7,0	6,6 Фінляндія	4,1	80	106	113	-7
Глобальний індекс інновацій	100	64,78 Швейцарія	36,26	62	71	63	+8
Субіндекс наявних ресурсів і умов для ведення інновацій	100	73,6 Сінгапур	38,15	78	83	88	-5
Субіндекс результатів здійснення і впровадження інновацій	100	63,11 Швейцарія	34,37	47	58	46	+12

* – згідно рейтингу оцінка технологічної готовності – розділ 9

Складено автором на основі джерел [11; 12]

Наведені дані свідчать про низький міжнародний рейтинг України і значне відставання від показників країн-лідерів за всіма показниками технологічного розвитку.

Особливо значним є відставання за показниками, що характеризують інформаційну сферу економіки. Найвищі показники серед субіндексів – пропускна здатність інтернету та кількість користувачів інтернету, що свідчить про динамічний розвиток і значний потенціал інформаційного ринку.

Загалом відбулося покращення рейтингів України порівняно з показниками ІГК 2013-2014. Водночас показники країн-лідерів підтверджують, що високого рівня добробуту досягають ті країни, які ефективно використовують технології. Фактично, саме ці країни є лідерами за показниками глобальної конкурентоспроможності.

Результати рейтингу за Глобальним індексом інновацій відображають високі оцінки субіндексу "результатів здійснення і впровадження інновацій". Однак такі оцінки пов'язані не з високою результативністю інноваційної діяльності в Україні, а з низькими витратами на інноваційну сферу порівняно із отриманими результатами. Досить низькі оцінки інституційного середовища, інноваційної інфраструктури, бізнес-середовища. Високі місця в рейтингу досягнуті завдяки оцінкам системи освіти, частки іноземного фінансування інновацій, блоку створення інновацій (кількості патентів та зареєстрованих торгових марок).

Тому необхідні зміни структури і обсягів фінансових ресурсів, що відповідатиме сучасним вимогам системи фінансування інновацій – від виявлення ідей до випуску готової продукції. Разом з тим, просте збільшення фінансування НДДКР не веде до появи конкурентоздатних високотехнологічних товарів і послуг. Необхідною умовою формування національної інноваційної системи є широке поширення, освоєння і використання передових розробок. Перетворення наукових ідей на комерційно успішний продукт є комплексним процесом, в якому беруть участь усі суб'єкти інноваційного процесу.

Україна сьогодні слабо залучена до процесу міжнародного трансферу технологій. Про це свідчать дані щодо кількості придбаних та переданих нових технологій (технічних досягнень) в Україні та за її межами (таблиця 4).

Аналіз статистичних даних показав, що за 2007–2013 рр. більшість технологій була придбана в Україні, що свідчить про орієнтацію виробників на вітчизняні розробки та відсутність коштів для придбання нових іноземних технологій. Низький показник кількості переданих технологій свідчить про недостатню присутність вітчизняних технологій на світових ринках. З 2010 року прослідковується зниження загальної чисельності придбаних технологій, що свідчить про зниження інтересу вітчизняних підприємств до нових технологій через кризові явища в економіці.

Серед придбаних технологій найбільшу кількість становили: придбання устаткування (частка якого складала 36,7% у 2008 р. та 50% у 2013 р.), придбання результатів досліджень і розробок (23,4% у 2008 р. та 31% у 2013 р.). Досить малою (від 9,8% у 2008 р. до 8% у 2013 р.) була частка прав на патенти, ліцензії на використання об'єктів промислової власності, що свідчить про слабку розвиненість ринку інтелектуальної власності [13]. Серед різних форм трансферу технологій незначне місце (менше 0,1%) займав лізинг, що свідчить про недостатню увагу в Україні до цієї форми передачі технологій.

Таблиця 4

**Кількість придбаних та переданих нових технологій
(технічних досягнень) в Україні та за її межами**

Рік	Кількість придбаних нових технологій, одиниць		Кількість переданих нових технологій, одиниць	
	в Україні	за межами України	в Україні	за межами України
2002	1170	337	9	1
2003	507	258	36	1
2004	721	239	14	3
2005	237	146	16	0
2006	382	315	59	10
2007	1141	297	29	4
2008	603	232	13	4
2009	631	534	3	4
2010	565	142	3	2
2011	672	200	40	3
2012	571	168	22	7
2013	512	139	25	8

Складено автором на основі джерел [6; 13]

Через зниження показників розвитку інноваційної сфери зростає залежність вітчизняних виробників від імпорту технологій. Причому найбільшу частку технологій купували за кордоном ті галузі, які мають розвинену виробничу і наукову бази. Зокрема, у 2013 р. підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості придбали за межами України 12,5% технологій, металургії – 8,9%, машинобудування – 32,1% [6, с. 195]. Тобто замість того, щоб фінансувати вітчизняних розробників і розвивати власну наукову базу, ці підприємства закупають технології, до того ж, не передові.

Для характеристики результативності передачі технологій в розвинених країнах використовують технологічний платіжний баланс, методика якого розроблена спеціалістами ОЕСР [14]. В Україні така методика не створена, що ускладнює аналіз результативності трансферу технологій. Серед дослідників, що розглядають зазначену проблему можна виокремити А. К. Мулякову-Бочі. Вона зазначає, що в зарубіжних країнах у технологічному балансі є інформація щодо доходів:

- від володіння технологічними активами під захистом закону про промислову власність, що генеруються, в основному, за рахунок угод, пов'язаних з патентами (прямого продажу, або ліцензування), винаходами, ноу-хау;
- від володіння нетехнологічними активами, які відносяться до промислової власності (наприклад, торгові марки і моделі), або знаходяться під дією

закону про інтелектуальну власність (наприклад, фільми, звукозаписи, авторські матеріали, програмне забезпечення);

- від послуг з технологічним змістом: надання технічної допомоги, технологічні дослідження, інженерні послуги, консультації, технічне співробітництво;
- від інтелектуальних, але не технологічних послуг – маркетингу, управління, фінансового менеджменту, страхування, транспорту і т.д. [15].

Про результативність участі України у міжнародному трансфері технологій свідчать дані платіжного балансу, на основі якого сформовано дані таблиці 5, однак перелік джерел доходів від трансферу технологій у вітчизняній економіці є набагато меншим.

Таблиця 5

Технологічний баланс України, млн. дол.

Стаття	2009	2010	2011	2012	2013
Надходження	1785	1740	2118	2322	2959
Комп'ютерні та інформаційні послуги	344	429	698	992	1394
Роялті та ліцензійні послуги	112	132	107	124	167
Наукові та конструкторські розробки	402	490	526	567	581
Послуги в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях	452	451	592	540	640
Придбання/реалізація нефінансових активів	475	238	195	99	177
Витрати	-1273	-1438	-1589	-1565	-2199
Комп'ютерні та інформаційні послуги	-220	-247	-296	-371	-445
Роялті та ліцензійні послуги	-644	-744	-746	-727	-1072
Наукові та конструкторські розробки	-180	-167	-172	-166	-149
Послуги в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях	-212	-221	-267	-233	-272
Придбання/реалізація не фінансових активів	-17	-59	-108	-68	-261
Підсумки	512	302	529	1132	760
Комп'ютерні та інформаційні послуги	124	182	402	621	949
Роялті та ліцензійні послуги	-532	-612	-639	-603	-905
Наукові та конструкторські розробки	222	323	354	401	432
Послуги в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях	240	230	325	307	368
Придбання/реалізація нефінансових активів	458	179	87	406	-84

Складено автором на основі даних Національного банку України [16]

Аналізуючи дані таблиці, можна помітити тенденцію до зростання експорту технологій та послуг. Найбільш динамічно зростає обсяг комп'ютерних та інформаційних послуг. Однак дуже низьким залишається показник "роялті та ліцензійні послуги" (-905 млн. дол. у 2013 р. та значні від'ємні показники сальдо за попередні роки), що підтверджує низький рівень

участі України у міжнародному трансфері технологій і високу вартість придбаних технологій.

Аналіз міжнародних звітів, впливу чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, результатів досліджень експертів та праць вчених дозволив узагальнити проблеми, що перешкоджають посиленню інтеграції України до міжнародних ринків технологій. Їх можна об'єднати у декілька груп.

Перша група проблем пов'язана з недосконалістю державного регулювання трансферу технологій. Вона включає такі проблеми:

- недостатній розвиток інноваційної інфраструктури, зокрема, систем контролю за дотриманням прав ІВ, провайдингу інновацій, технопарків, оцінки об'єктів інтелектуальної власності; найбільш проблемним є питання передачі й управління технологіями, які створені за рахунок коштів держбюджету при конкретизації прав на ІВ, роялті, ліцензійні платежі та інші доходи між державою, винахідниками чи власниками;
- слабо координований зв'язок "освіта – наука – виробництво – споживання";
- відсутній вільний доступ до міжнародної патентної класифікації об'єктів ІВ, яка містить не тільки їх опис, але і характеристику та переваги;
- не врегульовано питання вартісної оцінки об'єктів ІВ та їх відображення у бухгалтерському обліку;
- низький рівень державної підтримки інновацій і попиту на високотехнологічну продукцію;
- суттєвої деформації зазнала підсистема стандартизації і сертифікації продукції внаслідок послаблення державного контролю за стандартизацією, розформуванням відділів контролю на підприємствах.

Друга група проблем безпосередньо пов'язана з недостатнім розвитком інноваційних процесів, що гальмує участь України у міжнародному обміні технологій. До цієї групи належать:

- зовнішня і внутрішня міграція науковців;
- низька частка інноваційно активних підприємств, що зумовлює скорочення частки інноваційної продукції як у структурі виробництва, так і в експорті;
- низький інноваційний попит в національному господарстві на фоні присутності, в основному, великих інноваційно-активних підприємств у галузях застарілих третього і четвертого технологічних укладів;
- недостатні обсяги фінансування інноваційної діяльності;
- недостатня кількість та низька результативність діяльності технопарків;
- переважання в експорті низько- і середньотехнологічних товарів;
- переважання імпорту технологій над експортом;

Третя група проблем об'єднує недоліки трансферу технологій на рівні підприємств. Особливо відчутний вплив таких негативних чинників:

- високі трансакційні витрати на комерціалізацію технологій, зокрема, на створення нових інноваційних компаній, на захист прав ІВ;
- недостатнім є застосування прогресивних форм трансферу технологій;

- в результаті трансформаційного спаду і тривалого недофінансування були скорочені або ліквідовані конструкторські бюро, галузеві інститути, інженерні та технологічні служби на підприємствах, скорочено мережу бібліотек;
- низькою є мотивація підприємців до здійснення трансферу технологій власними силами через тривалий термін окупності;
- питання трансферу технологій не покладається на відповідних спеціалістів, а, як правило, вирішуються ситуативно, що не може забезпечити підґрунтя для ефективної передачі технологій.

Ці причини можуть зумовити ряд негативних наслідків: подальше технологічне відставання України, втрати доходів країни через неконтрольований витік результатів інтелектуальної власності за кордон без патентного захисту; подальше зниження частки високотехнологічної продукції у експорті України; посилення залежності вітчизняних виробників від зарубіжної техніки і технологій.

Тому необхідно цілеспрямовано працювати над освоєнням потенційних можливостей ринку технологій в Україні. Передумови для цього пов'язані, насамперед, з наявністю унікальних передових розробок конкурентоздатних на світових ринках; досвідом присутності на ринках наукоємної продукції ряду країн; значними обсягами незадіяних виробничих потужностей; високим рівнем кадрового потенціалу; значним потенціалом освоєння внутрішнього ринку високотехнологічної продукції.

4.3. Основні напрями активізації участі України у процесах глобалізованого ринку технологій

Як показали результати аналізу, в Україні слабо реалізується її технологічний потенціал не тільки в рамках світової, але й у рамках національної економіки. Без державного стимулювання технологічного розвитку через механізми державно-приватного партнерства (ДПП) досягти змін неможливо. Ці механізми ефективно застосовуються у розвинених країнах. ДПП в області трансферу технологій повинно реалізовуватися за наступними напрямками: спільний вибір пріоритетних напрямів розвитку технологій і проведення спільних НДДКР; посилення державної підтримки приватного сектора; створення нормативно-правової бази, що регулює питання володіння і розпорядження технологіями, створеними з використанням коштів державного бюджету; реалізація найважливіших інноваційних проектів державного значення; розвиток інфраструктури національної інноваційної системи; взаємодія наукової системи, системи підготовки та перепідготовки кадрів з виробничою системою щодо визначення напрямів інноваційної діяльності.

Для вдосконалення механізму інноваційного розвитку в Україні необхідно створити умови для комерціалізації нововведень. Рівень впровадження завершених науково-технічних розробок в Україні

надзвичайно низький – близько 16% загальної кількості виконаних. Для подолання цих недоліків необхідно значно посилити роль приватного підприємницького сектора в здійсненні НДДКР. У розвинутих країнах приватний сектор виконує і впроваджує до 90% обсягу науково-технічних розробок. В Україні ж у виробничому секторі працює лише 6% висококваліфікованих наукових працівників. Необхідно відродити заводський сектор науки з його КБ, заводськими лабораторіями, експериментальними базами, що сприятимуть підвищенню практичної спрямованості досліджень і впровадженню їхніх результатів [17].

Для вдосконалення промислового освоєння патентів і ліцензій необхідно посилити кооперацію між винахідниками і промисловцями. Для цього можна було б використовувати вже наявний досвід розвинених країн. Наприклад, у Канаді та США одержали широке розповсюдження так звані „spin-off company”. В університетах або великих наукових лабораторіях створюється маленька компанія (2 – 3 особи), яка займається впровадженням перспективної технології. Університети допомагають коштами і обладнанням на початковій стадії діяльності, а потім, якщо технологія знаходить широке застосування і стає прибутковою, „spin-off company” відокремлюється від університету і платить йому відповідні відсотки [18, с. 147].

Для розвитку такого бізнесу в Україні доцільно дозволити університетам, державним науково-дослідним установам створювати малі інноваційні підприємства, які б займалися комерціалізацією об’єктів ІВ (при умові, що їх кадровий склад на 60% буде сформований із працівників цієї держустанови). Це сприяло б підвищенню винахідницької активності цих організацій та вирішувало б проблему неефективності управління ІВ, створеної за рахунок бюджетних коштів. Однак, можливість створення таких структур необхідно передбачити у законодавстві.

Невід’ємною частиною покращення комерціалізації нововведень є розвиток ринку технологій, що потребує вирішення низки проблем. Так, результати державних наукових і науково-дослідних програм, програм Фонду фундаментальних досліджень вважаються власністю держзамовника (міністерства, відомства), яке часто не може комерціалізувати результати досліджень та не має достатніх коштів для забезпечення правової охорони ІВ в Україні і за кордоном. Відсутній доступ до інформації про результати досліджень, одержані за рахунок державного фінансування, а також моніторинг і підтримка використання цих результатів з боку державних установ. Крім того, в Україні дотепер немає системи забезпечення регіонів патентною інформацією закордонних країн і безкоштовного доступу до цієї інформації. Все це стримує розвиток ринку технологій і їхнього трансферу в Україні [19, с. 450].

Основним напрямками стимулювання трансферу технологій можуть стати створення консультативно-інформаційних центрів, розвиток техніко-впроваджувальних зон у країні, розбудова системи інформаційного

забезпечення НДДКР та регіональних і галузевих фондів підтримки інноваційної діяльності [22, с. 280].

Стимулювання інноваційного розвитку неможливе без вдосконалення системи охорони прав ІВ. Це потребує вдосконалення законодавства та створення дієвих механізмів їхнього застосування.

Одним із напрямів вдосконалення системи охорони ІВ є підвищення мотивації праці винахідників шляхом підвищення оплати праці, вдосконалення захисту результатів їхньої діяльності та можливості отримувати дохід від реалізації об'єктів ІВ. Особливої уваги потребує врегулювання відносин між роботодавцем і винахідником на підприємствах. Важливо впровадити обов'язкову систему договірних правовідносин між ними, де мають чітко визначатися умови застосування винаходу, розмір винагороди автора та його додаткові права (можливість використання винаходів не пов'язаних з роботою підприємства, патентування за кордоном, права винахідника реалізовувати результати ІВ, якщо роботодавець не здійснює відповідних заходів). Це обумовлюється складністю взаємовідносин, пов'язаних з охороною ІВ та неможливістю передбачити у законодавстві всіх можливих спірних ситуацій.

Ефективне функціонування ринку ІВ неможливе без створення спеціального патентного суду, розвитку судової практики у цій галузі та чіткого дотримання виконання судових рішень щодо захисту ІВ.

Для розвитку охорони ІВ малих і середніх підприємств національні патентні відомства зарубіжних країн практикують й інші форми підтримки інноваційної діяльності: інформаційні, консультативні, організаційні. Однією з найновіших послуг запроваджених Національним інститутом промислової власності Франції є надання послуг попереднього обстеження інтелектуальної власності підприємства. Вони полягають у визначенні існуючих об'єктів інтелектуальної власності на підприємстві, розробці рекомендацій по їхньому захисту і комерційному використанню [19, с. 180].

На думку авторів проекту Стратегії інноваційного розвитку України, основними проблемами охорони прав українських власників інтелектуальної продукції є дефіцит державних коштів на патентування за кордоном та недостатність інформації про порядок захисту ІВ за кордоном. Тому він пропонує створити Фонд сприяння патентуванню українських винаходів за кордоном на госпрозрахунковій основі [21, с. 650]. На нашу думку, така структура повинна діяти в межах державної системи охорони ІВ й фінансуватися за рахунок коштів з державних цільових фондів сприяння охороні інтелектуальної власності, адже підприємства не мають достатніх фінансових ресурсів для належного захисту ІВ в результаті чого втрачаються значні прибутки, що могли б стати додатковими надходженнями в бюджет. Надання таких коштів повинно супроводжуватись обов'язковим поданням звітності про використані кошти і результати патентування.

Перехід економіки України на інноваційну модель розвитку залежить також від змін у зовнішньоекономічній політиці, які включатимуть такі

заходи: визначення кола пріоритетних галузей, які потребують технічного оновлення за рахунок імпорту та встановлення системи пільг для нього; раціоналізацію структури імпорту, направлену на збільшення технологій, машин і обладнання, які не виготовляються в країні; проведення активної політики імпортозаміщення високотехнологічної продукції; здійснення політики стимулювання вітчизняних виробників наукоємної продукції для збільшення її експорту; запровадження митних пільг для науково-дослідних установ, що закуповують наукові прилади та експериментальне обладнання за кордоном.

Узагальнено, на нашу думку, необхідними є такі групи заходів щодо активізації участі України на світових ринках технологій, які сприятимуть визначенню "точок технологічного зростання". Вони мають бути направлені на усунення недоліків у сфері трансферу технологій завдяки використанню потенційних ринкових можливостей. Подолання зазначених негативних тенденцій вимагає вдосконалення державної політики в сфері трансферу технологій і включає такі групи заходів (таблиця 6).

Таблиця 6

**Напрями активізації участі України у міжнародному
трансфері технологій**

Група заходів	Основні завдання	Очікуваний ефект
Нормативно-правові	1) вдосконалення законодавства щодо інноваційної діяльності та узгодження його з міжнародними нормативно-правовими актами; 2) розвиток законодавства у напрямі спрощення заснування і діяльності інноваційних підприємств та відповідної інфраструктури; 3) врегулювання на законодавчому рівні питання венчурного інвестування, функціонування та підтримки венчурних фондів.	Ефективність нормативно-правового забезпечення, контроль за його дотриманням знижує величину трансакційних витрат. Важливими є норми, що закріплюють стимули інноваційної діяльності та особливості державно-приватного партнерства, які створюють умови розвитку інноваційної діяльності.
Економічні	1) формування на основі принципів державно-приватного партнерства системи трансферу технологій шляхом розбудови регіональних центрів трансферу технологій; 2) розвиток непрямого стимулювання інноваційної діяльності; 3) стимулювання попиту на інновації за рахунок надання пільгових кредитів, державних гарантій при купівлі підприємствами вітчизняної наукоємної продукції; 4) введення податкових пільг для інноваційно активних підприємств.	Наявність економічних стимулів для інноваційної діяльності компенсує ризики інноваційних проєктів, сприяє формуванню ринку інновацій, підвищує привабливість використання нових технологій у виробництві. Розвиток державно-приватного партнерства дозволяє компаніям отримувати доступ до передових технологій і висококваліфікованої робочої сили, скорочувати фінансові витрати на розробку і освоєння інноваційної продукції та ін.

Група заходів	Основні завдання	Очікуваний ефект
Організаційні	1) вдосконалення і спрощення процедури реєстрації прав інтелектуальної власності; 2) розробка інтегрованої бази даних щодо попиту та пропозиції технологій в Україні. Для полегшення пошуку іноземних інвесторів і замовників необхідно створити спеціальну інтернет-біржу технологій та сформувати відповідний координуючий орган; 3) здійснювати розробку системи прогнозів з використанням методів Форсайту, що дозволить більш об'єктивно визначати пріоритетні напрями інноваційного розвитку держави з відповідним ресурсним забезпеченням; 4) створити професійну асоціацію інноваторів для поширення успішної практики комерціалізації технологій, професійного навчання (підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки) фахівців; 5) створити спеціальні патентні суди з вирішення питань захисту інтелектуальної власності.	Інфраструктурне середовище трансферу технологій сприяє вирішенню специфічних проблем комерціалізації технологій: надання венчурних інвестицій, зменшення рівня невизначеності, зниження трансакційних витрат.

Складено автором

Отже, вдосконалення системи управління трансфером технологій сприятиме активізації інноваційної активності суб'єктів господарювання в Україні. Для цього необхідно посилювати координацію дій органів управління інноваційною діяльністю з метою забезпечення комплексного вирішення проблем інноваційного розвитку, підвищення ефективності державної інноваційної політики та формування НІС.

На основі проведеного дослідження виявлена специфіка участі України в міжнародному трансфері технологій: з одного боку, дуже низька частка участі країни на світових ринках технологій і високотехнологічної продукції; з іншого – відсутні механізми саморозвитку економіки інноваційного типу в країні. Ефективний трансфер технологій в національну економіку та інтернаціоналізація інноваційної діяльності стримуються рядом чинників, зокрема: низьким інноваційним попитом в національному господарстві; відсутністю достатньої кількості малих високотехнологічних підприємств; слабким зв'язком в підсистемі "освіта-наука-виробництво"; відсутністю пільг

для інноваційно активних підприємств; нерозвиненістю венчурної індустрії; відсутністю стимулюючих механізмів трансферу технологій; слабкістю підсистеми захисту прав інтелектуальної власності. Проведений аналіз показав, що через недостатню залученість до міжнародного трансферу технологій Україна втрачає можливість використання стратегії нарощування інноваційного потенціалу. Вирішення цих проблем потребує вдосконалення державної політики в сфері трансферу технологій і включає нормативно-правові, економічні та організаційні групи заходів.

Література до розділу 4

1. Миценко І. М. Міжнародна економіка : навч. посіб. для студентів ВНЗ / І. М. Миценко, Н. В. Стежко ; Кіровоград. нац. техн. ун-т. – Кіровоград : КНТУ : Поліграф-Сервіс, 2013. – 639 с.
2. Закон України "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/143-16>
3. Хаустов В. К. Трансфер технологій в інноваційних процесах України та Білорусі / В. К. Хаустов // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 2. – С. 24-34.
4. Якубівська Ю. Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності в контексті міжнародного трансферу технологій / Ю. Якубівська // Економічний простір. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. – №50. – С.296-304.
5. Бажал Ю. Міжнародний трансфер технологій як фактор економічного розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/329/Bazhal_Mi_zhnarodniy.pdf?sequence=1&isAllowed=y
6. Аналітична довідка "Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2012 рік". Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. – К., 2013. – 217 с.
7. Архієреєв С.І. Розвиток трансферу технологій як необхідна передумова інтеграції України у світову економіку / С.І. Архієреєв, Т.В. Тарасенко [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Oktober/7.htm>.
8. Федоров И. Г. Трансфер технологий на современном этапе развития мирового хозяйства. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.14 – мировая экономика. – Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова. – Москва, 2003. – 276 с.
9. Мережі трансферу технологій [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.knutd.com.ua/transfer/trans_ua/
10. Гаврилук Р. П. Історичний контекст становлення та розбудови національної системи міжнародного трансферу технологій Японії /Р.П.

- Гаврилюк [Електронний ресурс] – Режим доступу: jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/.../4820
11. The Global Competitiveness Report [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>
 12. Global innovation index [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org>
 13. Наукова та інноваційна діяльність. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 14. Proposed Standard Method of Compiling and Interpreting Technology Balance of Payments Data (TBP Manual), Paris. OECD (1990), – 84 p.
 15. Мулякова-Бочі А.К. Формування та оцінка технологічного платіжного балансу України в контексті інноваційного розвитку [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2012_1/PDF/12makkir.pdf
 16. Платіжний баланс [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44464
 17. Національна інноваційна система: зарубіжний досвід, стан в Україні: аналітичні матеріали до Парламентських слухань [Геєць В. М., Федулова Л. І., Бажал Ю. М., Рудченко О. Ю., Осецький В. Л.]; за ред. В. М. Гейця, Л. І. Федулової. – К., 2007. – 184 с.
 18. Никитенко П. Г. Ноосферная экономика и социальная политика: стратегия инновационного развития / Никитенко П. Г. – Минск: Белорусская наука, 2006. – 479 с.
 19. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / [Федулова Л. І., Осецький В. Л., Гончаров Ю. В., Рудченко О. Ю., Бажал Ю. М.]; за ред. Л. І. Федулової. – К. : УкрІНТЕІ, 2007. – 812с.
 20. Рекомендации по усилению роли малых и средних инновационных предприятий в странах СНГ [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.wipo.int/export/sites/www/dcea/en/pdf/tool_6.pdf
 21. Інноваційно-технологічний розвиток України: стан, проблеми, стратегічні перспективи: Аналітичні матеріали до парламентських слухань [„Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізації них викликів”] / [Л. І. Федулова, Ю. М. Бажал, І. А. Шовкун та ін.]; за ред. Л. І. Федулової, Г. О. Андрощука. – К., 2009. – 196 с.
 22. Федулова Л. І. Розбудова системи трансферу технологій – важлива умова впровадження кластерної моделі розвитку економіки України / Л. І. Федулова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2011. – Вип. 7(2). – С. 275-284.

5. НАЦІОНАЛЬНИЙ РИНОК ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

5.1. Стан національного ринку інформації

В останній чверті 20 на початку 21 століття з'явилися нові фактори розвитку світової економіки: інформація і знання як визначальний чинник розвитку світового господарства та інших сфер діяльності; ЕОМ як засіб зберігання і переробки інформації; сучасні системи передачі інформації на будь-які відстані. В результаті цього зросла роль інформаційного чинника в сучасному світі, що виражається в посиленні інформаційної експансії.

Поряд з обміном товарами, в останній чверті 20 ст. розвинувся міжнародний ринок послуг, в тому числі й світовий інформаційний ринок. Нові чинники – інформація, інформаційні ресурси (ІР), знання та інформаційно-комп'ютерні технології (ІКТ) – змінюють не тільки процес виробництва товарів і послуг, але самі стають товарами, які купуються і продаються на національному та міжнародному ринках. Глобалізація виражається в збільшенні обсягу та поглибленні інтеграційних взаємодій у світовій економіці, а переваги використання інформації та сучасних ІР і ІКТ перетворюють її в інформаційний глобалізм.

Інформаційний глобалізм став можливим через зростання значення інформації, засобів її збору, обробки, зберігання і доставки на світовий інформаційний ринок. Традиційний склад факторів виробництва у світовій економіці під впливом інформаційної глобалізації змінився. Поряд з фінансовими, виробничими і людськими факторами до них у постіндустріальній економіці додалися інформація, інформаційні технології та менеджмент.

Інформація існувала на всіх стадіях розвитку суспільства, але саме на постіндустріальній вона стає важливим ресурсом економіки і нематеріальним чинником економічного зростання. Якщо простежити історію розвитку інформації, то можна виявити наступне: наприклад, перший у світі журнал з'явився у 1665 р., але їх кількість стала зростати лише з 1750 р., коли в Європі встановився регулярний поштовий зв'язок [1:196-197]. За підрахунками науковців, з початку нашої ери для подвоєння знань треба було 1750 років, друге подвоєння відбулося в 1900 р., а третє – до 1950 року, тобто вже за ці 50 років обсягу інформації зріс у 8 – 10 разів [2]. Ця цифра постійно зростає, наприклад, обсяг знань у світі до кінця ХХ ст. зріс вдвічі, а обсяг інформації збільшився більш ніж у 30 разів. Подібне явище, що розвивається за експоненціальним законом отримало назву "інформаційний вибух" [3], "інформаційна нерівність" або "цифрова нерівність" [4] може свідчити про народження століття інформації.

В даний час інформація має великий вплив на глобалізацію світової економіки, але і глобалізація впливає на розвиток інформації та інформаційних технологій. Світ стає більш зв'язаним, країни стають більш залежними одна від одної, спостерігається зростання обсягів міжнародної

торгівлі, національне переходить в інтернаціональне, зменшується рівень ідентичності, зростає рівень уніфікованості, проблеми однієї держави переростають у проблеми планетарного масштабу і т. д.

У доповіді ООН "Вимірювання інформаційного суспільства" за 2013 рік зазначається, що на кінець 2013 р. в цілому у світі нараховувалося 6,8 мільярда користувачів мобільного стільникового зв'язку, що приблизно дорівнює чисельності населення нашої планети. До Інтернету підключено 2,7 млрд. чоловік. За даними дослідження, проведеного у 157 країнах світу, індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), який враховує рівень доступу до новітніх технологій, показує, що топ-30 перших місць займають країни з високим рівнем доходу, що свідчить про міцний взаємозв'язок між доходами і рівнем використання ІКТ [5].

В сучасних наукових концепціях по-різному трактуються взаємовідносини таких категорій, як дані, інформація та знання. Іноді знання та інформація подаються як абсолютно тотожні поняття. Найбільш об'єктивною представляється наступна ієрархія понять: відомості – дані – інформація – знання.

Відомості є нижчим рівнем ієрархії і визначаються як частина знань, критерій істинності яких суб'єктивний у різних учасників пізнавального процесу. Під даними розуміються невпорядковані спостереження, числа, слова, звуки, зображення. Це набір дискретних, об'єктивних фактів [6:58].

Коли дані організовані, упорядковані, згруповані і рознесені за категоріями, вони стають інформацією. Ряд країн законодавчо визначили поняття "інформації" – як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [7].

Під знанням будемо розуміти інформацію, засвоєну людиною і не існуючу поза її свідомістю [8].

Взаємовідносини інформації та знань складніші відносин між сировиною та продукцією. Знання та інформація володіють значними відмінностями від традиційних ресурсів, що, відповідно, змінює і дію частини законів, справедливих для інших економічних ресурсів.

За змістом інформація буває: про фізичну особу, про товар (роботу, послугу), довідково-енциклопедичного характеру, екологічна інформація, науково-технічна інформація, податкова інформація, правова інформація, статистична інформація, соціологічна інформація та інші види інформації [7].

Залучення інформації в активний економічний обіг пов'язане з рядом труднощів. Вона неподільна, невідчужувана, витрати на її виробництво мають значні особливості, що визначає схильність ринків інформаційних продуктів до ситуації природної монополії.

Специфіка інформації як економічного ресурсу полягає в наступному:

1. Складність однозначної фіксації процесу споживання і споживача інформації.
2. Особлива невизначеність корисності інформації. Оцінка корисності інформації багато в чому заснована на суб'єктивних факторах, орієнтована на здатність задовольняти інформаційні потреби суб'єктів ринку.

3. Неможливість однозначної вартісної оцінки отриманого обсягу інформації. Як правило, вартість інформації визначається ступенем її корисності і попитом на неї.
4. Інший механізм старіння інформації порівняно з моральним зносом основних фондів і зі старінням матеріальних споживчих благ. Інформація не зношується, а її корисність зменшується (або в історичному аспекті має зростаючу з часом цінність).
5. Колосальне збільшення кількості інформації потребує розробки ефективних форм і методів її обробки та фільтрації.

Інформація є економічним благом і бере участь в економічних відносинах як ресурс і як специфічне економічне благо – товар, тобто продукт, вироблений для обміну. Також при всьому достатку інформації існують фактори, які обмежують як можливості її отримання і створення нових знань, так і можливості її використання [9].

Інформація, безумовно, є потужним, швидким та таким, що стрімко розвивається та швидко переміщується у часі та просторі чинником економічного зростання. Цей фактор впливає на розвиток всіх сфер економіки та сприяє трансформації самого інформаційного процесу, роблячи його більш продуктивним. Однак інформація може мати як створюючий, так і руйнівний вплив на людину та її поведінку. Мова йде про такий аспект інформації як дегуманізація, яку несуть комп'ютери зі своїми інформаційними технологіями – це виражається в тому, що найчастіше відбувається підміна реального життя віртуальним, а Інтернет збільшує самотність, шанс заробити розумовий розлад або депресію [10].

Ще однією особливою рисою інформації є привабливість і відносна легкість її одержання для кіберзлочинності, що дозволяє знімати гроші незаконним шляхом із банківських рахунків фізичних та юридичних осіб, "заражати" комп'ютери за допомогою шкідливих вірусних кодів, впроваджувати шпигунські програми на чужі комп'ютери для отримання конфіденційної інформації, промислових секретів і т. п. Причому, вислідити і зловити злочинців іноді виявляється неможливим зважаючи на дистанційність здійснення злочинів, а це, в свою чергу, дає можливість кіберзлочинцям здійснювати кримінальні дії і не нести за це ніякої відповідальності. Наприклад, аналітики IDC у 2013 р., дослідивши зв'язок між піратством і зараженими комп'ютерами в 11 країнах світу, з'ясували, що в середньому 61% нових ПК, куплених з вже наявними неліцензійним програмним забезпеченням, заражені вірусом: в Росії ця цифра склала 56%, в Мексиці – 100%, в Китаї – 85%, у США – 31% [10]. Також популярними стали піратство і порушення прав інтелектуальної власності, експлуатація дітей (дитяче порно) і т. і.

Інформація як товар як правило існує у формі продажу права власності або продажу прав користування нею. Ринок інформації включає в себе як ринок інформації, та і ринок супутніх товарів та ринок послуг. Виділяють первинний, вторинний та третинний ринки інформації. Первинний – це власне ринок інформації, вторинний – це ринок послуг по моніторингу і

передачі інформації від тих, хто її створює до її споживачів, а третинний ринок – це група галузей сфери матеріального виробництва, що забезпечує реалізацію первинного та вторинного ринків інформації з використанням передових інформаційних та інших технологій [11].

Формування ринку інформаційних послуг почалося у 50 рр. 20 століття. У якості інформаційних продуктів головним чином виступали реферативні видання, бібліотечні каталоги, інформаційні бюлетені [12]. До середини 60 рр. 20 століття головними постачальниками на цьому ринку виступали служби новин і преса. Дещо пізніше на цей ринок ввійшли інформаційні служби банків, науково-технічні товариства, учбові заклади.

Найважливішим товаром на ринку з середини 70 рр. 20 століття стали бази даних, що містять бібліографічну, науково-технічну, торгівельно-комерційну і професійну інформацію. Основним споживачам 60-х років (вчені, дослідники) приходять на зміну нові споживачі – представники ділових кіл, бізнесмени, котрі мають високу купівельну спроможність і підвищені вимоги до аналітичної, готової до споживання інформації. Реалізація інформаційних продуктів стає все більш вигідним бізнесом.

У даний час ринок – це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг [13].

Інформаційний ринок – це п'ятий сектор, за визначенням російського вченого В. Л. Тамбовцева, в структурі сучасного ринкового господарства (після ринків споживчих благ, засобів виробництва, праці, грошей і цінних паперів), але він відіграє базову роль в функціонуванні всіх інших ринків.

Ринок інформації являє собою досить складне утворення та має значні специфічні риси, пов'язані насамперед з уже розглянутими особливостями цієї економічної категорії. Він має схожість з ринками матеріальних товарів – структурну, але формальну: є суб'єкти та об'єкт відносин; існує свій механізм ціноутворення; так само, як на ринках фізичних товарів, від імені продавців і покупців можуть виступати їх представники, посередники; важливі і терміни виробництва-постачання даного товару.

Характеризуючи учасників обміну на ринку інформації, можна виділити кілька особливостей, що відрізняють цей ринок від традиційних товарних і ресурсних ринків. Зазначимо спочатку, що інформація може виступати і як суспільне, і як приватне благо.

Даному ринку властивий нерівномірний розподіл інформаційних ресурсів, їх неоднакова доступність для різних суб'єктів, наявність нецінових інформаційних сигналів, що обумовлюють переваги одних суб'єктів порівняно із іншими, тобто інформаційну нерівність, яка може поступово трансформуватися у економічну та соціальну перевагу. Крім того:

- ціни на інформацію залежать від тарифів на послуги зв'язку та на послуги використання мереж передачі даних;
- у виробництві інформації немає прямого зв'язку між матеріальними витратами на її отримання і цінністю отриманого продукту;
- інформація не є товаром масового попиту;

- величина попиту визначається двома групами нецінових суб'єктивних факторів: а) ризик, новизна, достовірність, повнота; б) своєчасність, прийнятна форма подачі інформації, конфіденційність;
- особливістю виробництва інформації є суттєве переважання у структурі затрат долі живої праці;
- пропозиція слабо залежить від продуктивності використовуваних ресурсів;
- цінові очкування та фіскальна політика практично не впливають на поведінку продавців та покупців;
- обсяг виробництва у кожного індивідуального продавця змінюватися не може, оскільки будь-яку інформацію можна створити лише раз;
- фактор уподобань на покупців інформації практично не впливає;
- конкуренція серед продавців йде за такими показниками як швидкість, достовірність, повнота, конфіденційність, форма подачі;
- ціноутворення на даному ринку визначається тими ж факторами, що й конкуренція [14].

Дискретність та невичерпність дозволяють власнику інформації займати монопольне становище на ринку. Відбувається це внаслідок того, що спочатку нове знання (ідея, відкриття, винахід) має високу вартість, але виробництво копій є малозатратним процесом. Таким чином, власник нової інформації є продавцем унікального товару, поширення якого практично нічого не коштує й не приводить до його зменшення.

Відповідно, для отримання максимального прибутку виробник повинен продавати (поширювати) свій товар за ціною вище, ніж граничні витрати його виробництва, і при цьому охороняти своє монопольне становище.

На відміну від традиційного виробництва, власник інформації витісняє конкурентів за рахунок захоплення ринку внаслідок використання найбільш ефективного інтелектуального ресурсу [15]. Це пов'язано з тим, що на ринку інформації конкуренція йде не за самий дешевий продукт, а саме за новий продукт [16]. Для того щоб нове знання або інформація залишалися новими (тобто відомими не всім), а їх власник зберігав монопольне становище і отримував монопольний прибуток, використовуються механізми захисту інтелектуальної власності.

Власник інформації, як і монополіст на будь-якому іншому ринку, у процесі ціноутворення може використовувати дискримінацію в цінах. Можливість використання цінової дискримінації пов'язана не тільки з монопольним положенням продавця, але і з тим, що розуміння необхідності (корисності) конкретної інформації залежить від кваліфікації споживача, здатності застосувати цю інформацію для своєї вигоди.

Відповідно, ціна для кожної категорії покупців може бути встановлена різна. Однак, якщо для матеріального виробництва дискримінація в цінах сприймається як негативне явище, то в умовах ринку знань та інформації таке ціноутворення скоріше забезпечує найбільш повне задоволення всього спектру потреб споживачів [17].

Фінансуванню поширення інформації як суспільного блага займаються в основному держава і некомерційні організації [18]. Як правило, держава бере на

себе регулювання процесу виробництва й розподілу інформаційних продуктів, без яких суспільство не може нормально розвиватися. Це створює більш або менш рівні можливості в сфері споживання інформаційних продуктів. Адже інтереси суспільства вимагають, щоб значна частина інформації була доступною, ось чому держава та неприбуткові організації беруть на себе покриття витрат на забезпечення доступу до інформації [19]. Приватний бізнес також зацікавлений в досить простому і дешевому доступі до інформації, наприклад, при проведенні рекламних кампаній. Приватні інформаційні служби, на відміну від державних, у більшій мірі слідують законам ринку. Але їх діяльність спрямована не на заміну створених приватним бізнесом і державою товарів і послуг, а на можливість їх альтернативного надання споживачеві.

Як показує практика, правові норми регулювання проблем, пов'язаних з інтелектуальною власністю, ще недостатньо розроблені навіть у розвинених країнах. За оцінками експертів, на початку 90-х рр. втрати від "піратства" на ринку інформаційних товарів і послуг тільки для США становили до 17 млрд. дол. щорічно. Також залишаються спірними питання грошової оцінки в бухгалтерському обліку нематеріальних активів, до складу яких входять об'єкти інтелектуальної власності (права на винаходи, права на промислові зразки, товарні знаки, права на "ноу-хау", тобто технічний досвід і секрети виробництва, авторські права, ділова репутація фірми тощо) [20].

Існують деякі особливості ринку інформації і з боку споживання. По-перше, покупець у деяких випадках бере участь у створенні інформації. По-друге, для того, щоб придбати ту чи іншу інформацію, потенційний покупець повинен володіти необхідним рівнем знань. Фактори впливу на ринок інформаційних послуг наведені на рис. 1.

Показниками, що відображають попит на послуги і стан ринку в цілому, можуть служити індекси інформатизації. Ці індекси відображають рівень кваліфікації, освіти, підготовку, доступність та забезпеченість основними видами інформаційних послуг, рівень доходу населення та інші параметри потенційного ринку.

Серед факторів, що впливають на пропозицію, можна виділити як мікрофактори, що відображають стан самих виробників послуг (рівень витрат, ризик) і піддаються впливу з їхнього боку, так і макрочинники (не залежать і не підвладні більшості виробників інформаційних послуг): швидкість вдосконалення технологій, наявність конкурентів, етап життєвого циклу інформаційних продуктів і послуг. Рівень витрат і максимально допустима ступінь ризику, в першу чергу, визначаються фінансовим станом суб'єкта.

Серед факторів, що впливають на пропозицію, можна виділити як мікрофактори, що відображають стан самих виробників послуг (рівень витрат, ризик) і піддаються впливу з їхнього боку, так і макрочинники (не залежать і не підвладні більшості виробників інформаційних послуг): швидкість вдосконалення технологій, наявність конкурентів, етап життєвого циклу інформаційних продуктів і послуг. Рівень витрат і максимально допустима ступінь ризику, в першу чергу, визначаються фінансовим станом суб'єкта.

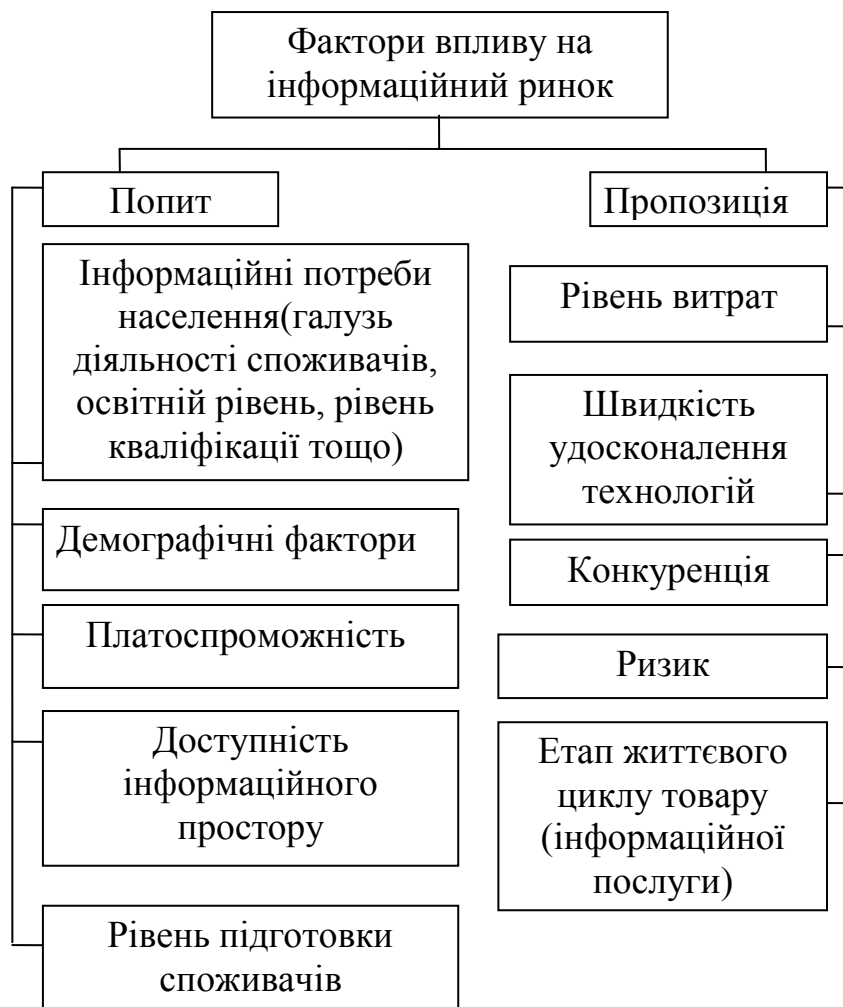

Рис. 1. Фактори впливу на ринок інформаційних послуг і продуктів [21].

Вибравши в якості критерію класифікації спосіб застосування інформації, у структурі ринку виділяють такі сектори [22:44-45]:

1. Науково-технічної продукції: проектні розробки з подальшим поділом у галузевому розрізі; технологічні, в тому числі методичні розробки з аналогічним поділом; власне наукові розробки, які є "напівфабрикатом" для двох попередніх груп інформаційних продуктів, з аналогічним галузевим поділом.

2. Об'єктів художньої культури: текстова (книжково-журнальна продукція, візуальна (кіно-, відео-, театральнo-видовищна) продукція, аудіопродукція (музика, пісні, художнє читання і т. д.).

3. Управлінських даних та відомостей: політична інформація, господарська інформація, статистичні дані, дані про ринкову ситуацію, рекламні повідомлення, оцінка і рекомендації з прийняття рішень (ділові консультації).

4. Побутової інформації: відомості про споживчий ринок, дані загальноорієнтаційного характеру, відомості про ринок праці.

5. Послуг освіти: дошкільна освіта, шкільна і позашкільна освіта, післяшкільне навчання, післявузівське навчання [23].

Серед основних видів інформаційних послуг для підприємств можна виділити:

- послуги доступу до інформації;
- послуги пошуку інформації;
- послуги навчання;
- консалтингові послуги;
- послуги виробництва інформації.

Перші чотири види послуг є різновидами роботи з уже існуючою у продавця інформацією та знаннями, останній же є генерацією нової, раніше не існуючої інформації [24].

Від десятиліття до десятиліття індустрія інформації здобувала все більшу вагу і вплив на соціально-економічне життя суспільства. Спонукальним мотивом і рушійною силою розвитку інформаційного ринку з'явилися чинники усвідомленої необхідності автоматизації виробництва та оптимізації управлінських рішень. Сформувався стійкий попит на комплексні інформаційні послуги. Серед основних факторів становлення вітчизняного інформаційного ринку можна виділити наступні:

1. Нормативно-правові – удосконалення правової бази, створення практичного механізму реалізації прав власності на інформацію.

2. Технологічні – розвиток інформаційної інфраструктури, усунення залежності інформаційного ринку від імпорту засобів обчислювальної техніки та технологій, поліпшення технічної сумісності, формування нових і поліпшення існуючих мереж та їх підключення до міжнародних інформаційних магістралей.

3. Організаційні – прийняття низки Законів України, зокрема Про Національну програму інформатизації, зміцнення кадрового потенціалу, розвиток фірм, що надають довідкові та посередницькі послуги.

4. Інституційні – формування традицій ринкового господарювання, усунення монополізму держави на інформаційні ресурси, розвиток конкуренції на інформаційному ринку.

5. Фактори безпеки – вдосконалення систем захисту інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу, посилення боротьби з правопорушеннями в інформаційній сфері, підвищення інформаційної захищеності персональних даних.

Ключовими характеристиками вітчизняного ринку ІР є: зростаючі обсяги ринку та послуг експорту; попит на споживання послуг аутсорсингу на внутрішньому ринку; збільшення частки послуг сфери інформаційних технологій (ІТ); існування провайдерів послуг, які вдосконалюють свої технологічні процеси та якісну систему управління; конкурентоспроможні операційні витрати; перевірені фінансові переваги – дешевша робоча сила [25].

Виділимо специфіку вітчизняного ринку інформаційних ресурсів.

І. Вітчизняний ринок ІР є важливим з точки зору всієї економіки України. Зокрема внесок ІТ і телекомунікації у ВВП України склав 5 млрд. дол., і сфера ІКТ серед усіх галузей економіки посідає 3-тє місце, що більше,

ніж навіть у хімічній промисловості. Загальна кількість ІТ спеціалістів складає щонайменше 74 тис. осіб, серед яких багато невеликих компаній та фрілансерів. При цьому, одне робоче місце в ІТ індустрії створює 3-4 робочих місця в суміжних галузях [26].

У 2003 році всі сім українських лідерів ринку – ELEKS, Miratex, Softline, SoftServe, Telesens, Tessart та UkrSoft, як і переважна більшість інших ІТ компаній, належали українцям. Майже не було центрів розробки міжнародних компаній. Можна впевнено сказати, те, що у 2003 році український аутсорсинг-бізнес був "незалежним". Проте, маючи лише 100 млн. доларів ІТ експорту, Україна не відігравала помітної ролі на 500-мільярдному всесвітньому ринку. Інші факти підтверджують цей висновок: тільки півдюжини компаній мали понад 100 співробітників, а на всьому ринку було зайнято лише близько 8000 – 10000 ІТ фахівців.

У період 2006 – 2007 років почали приходити іноземні інвестори, що викликало бум продажів в українському ІТ бізнесі. Типова схема була такою: відомий міжнародний розробник програмного забезпечення стає власником однієї або кількох невеликих чи середніх місцевих компаній, використовуючи їх як основу для побудови великих центрів розвитку в Україні.

Є кілька причин такого інтересу інвесторів до українських програмістів. Високу кваліфікацію робочої сили підтверджують кілька показників. Так, Звіт про глобальну конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму оцінює охоплення вищою освітою в Україні в 79,4%, якість викладання математики та природничих наук в Україні також було високо оцінено – на 4,6 балів, практики найму та звільнення було оцінено на 4,8 балів.

Із надходженням інвестицій у 2007 році обсяг українського експорту ІКТ послуг зріс до 504 млн. доларів за даними Світового банку.

У гострій фазі світової фінансової кризи 2008 – 2009 років світовий обсяг експорту ІКТ загалом знизився. Україна ж, за даними Світового банку, завершила 2009 рік із 30% зростанням ІКТ експорту [27].

Інформаційні технології були чи не єдиною індустрією, яка протягом декількох років демонструвала загальне зростання на рівні 40%. Це було пов'язано не тільки із можливостями України, а і з загальною кон'юктурою світового ринку.

Очікувалося, що у 2015 році кількість нових робочих місць у сфері ІТ сягне 168,5 тис., із них 106 тис. в ІТ-експорті, 62,5 тис. – на внутрішньому ринку. Усього в галузі інформаційних технологій в Україні планувалося задіяти 350 тис. фахівців (в експортному сегменті – близько 125 тис. осіб, на внутрішньому – близько 225 тис.). За оцінками Світового Банку до 2015 року Україна могла вийти на 6 місце в світі за обсягом ІТ-експорту. Внутрішній сегмент ІТ теж повинен був зростати, проте дещо нижчими темпами – 5-10% на рік [28].

Все це були плани. Релокація. Саме так називають втечу в інші країни самі комп'ютерники. Справа в тому, що ІТ сектор дуже мобільний і сприйнятливий до нестабільності. Спочатку (ще в 2014 році) з України почали виводити своїх спеціалістів такі компанії як Samsung, HP та інші.

Тільки українське відділення Samsung вивезло 2000 чоловік. З них 200 фахівців екстракласу з тільки що створеного центру в м. Харків. Примітно, що компанія оголосила про переїзд ще в грудні 2013 року. Основна маса людей була вивезена до Німеччини в січні 2014 року.

Кінець 2014 року став початком масового відходу вже українських компаній. Дійшло до того, що навіть у Bloomberg вийшла стаття під красномовною назвою "Україна програла технічну революцію" [29].

У 2014 році з усієї сфери ІКТ (за методологією Державної служби статистики) зросла тільки розробка програмного забезпечення. За напрямом "комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг" було надано послуг на 14,6 млрд. грн. Приріст склав 33% (3,62 млрд. грн.). За експертними оцінками у 2014 році темпи зростання експорту послуг з розробки ПЗ з України скоротилися до 5%, замість 20-25% у минулі роки [30].

За результатами щорічного дослідження проведеного компанією IDC Ukraine (International Data Corporation – міжнародна дослідницька і консалтингова компанія, заснована в 1964 році, що займається вивченням світового ринку інформаційних технологій і телекомунікацій) в 2014 році обсяг внутрішнього українського ІТ-ринку впав на 45% до \$1,6 млрд., у порівнянні з \$2,9 млрд. в 2013 році. Основними причинами цього падіння називають економічну кризу і девальвацію національної валюти. Як свідчить IDC Ukraine, лише за дев'ять місяців 2014 року сумарний ІТ-бюджет промислових підприємств скоротився на 40%, при цьому у чотирьох провідних операторів зв'язку цей показник знизився на 55%, а в банківському секторі – на 26%.

Найбільш суттєво на статистиці галузі позначився показник обсягу продажів ІТ-обладнання. Якщо в 2013 році він становив \$2,3 млрд., то в 2014 він впав на 47% або на \$1,1 млрд. до \$1,2 млрд. При цьому продажі програмного забезпечення скоротилися на 37%, а ІТ-послуг – на 42%. Зростав лише незначний за обсягом сегмент ринку – продаж хмарних послуг. З \$5,8 млн. вони зросли на 40% до \$8,1 млн. [31].

Крім того, ІТ-ринок на 80% залежить від поставок імпортного обладнання, на частку сервісів припадає всього 6%. Це дуже несхоже на розвинені ринки, де на кожен з сегментів hardware, software і сервісів припадає приблизно по 30-35% [32].

На думку директора ІТ-компанії NetAssist питання полягає не в абсолютних величинах податку, а в тому, що до неможливості ускладнюється саме ведення бізнесу. Наприклад, весною 2014 р. СБУ вилучила сервери компанії pis.ua, одного з найбільших реєстраторів доменів на Україні, нібито за те, що її хостингом користувалося чотири сепаратистських сайти. Тоді керівництво фірми терпляче пояснювало, мовляв, не має і фізично не може стежити за наповненням всіх 150 тис. зареєстрованих клієнтів. До того ж, СБУ не надсилала в компанію жодного запиту про скасування злочинних доменів. Сервери повернули після відповідного рішення суду аж влітку, пошарпавши нерви як самому реєстратору, так і його замовникам [29].

За даними Держстату України за 9 місяців 2015 року обсяг реалізованих послуг споживачам підприємствами за видами економічної діяльності "Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг" та "Ремонт комп'ютерів і обладнання зв'язку" склав 17,76 млрд. грн., що на 67,9% більше ніж за аналогічний період 2014 року, а от обсяг реалізованої промислової продукції за видом діяльності "Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції" склав 4,788 млрд. грн., що на 3,43% менше ніж за аналогічний період 2014 року [30].

II. Структура ІТ-сектору України значно відстає від сучасних вимог і представлена виключно розробкою програмного забезпечення для локального та корпоративного призначення, наданням послуг доступу до Інтернет, Інтернет-рекламою, створенням Інтернет-сайтів та офшорним аутсорсингом ІТ-послуг.

Серйозний бар'єр, який стримує розвиток ІТ-індустрії пов'язаний із зменшенням притоку нового персоналу. Загальна кількість ІТ-спеціалістів в Україні наприкінці 2012 року складала більш 215 тис. осіб, з них близько 25 тис. осіб – сертифіковані програмісти, що працювали на експорт [28].

На сьогоднішній день в галузі можуть бути задіяні значно більше спеціалістів – ТОП-25 компаній в сукупності пропонують близько 1700 вакансій та є роботодавцями для більше 30 000 осіб [33].

За результатами аналізу даних ІС "Конкурс", який провела Асоціація "ІТ України", у 2014 році кількість ІТ-першокурсників склала 11,5 тис осіб. Якщо ж крім "чистих інженерів" врахувати студентів, які навчаються за напрямками, пов'язаними із захистом інформації та економічною кібернетикою, то до ІТ-першокурсників можна додати ще 2100 студентів, які поступили на ці напрямки, однак і їх на 200 осіб менше, ніж у 2013 році.

Ще близько 3000 випускників шкіл розпочнуть навчання за спеціальностями "Прикладна математика" та "Розробка програмного забезпечення" у коледжах, училищах та інших аналогічних навчальних закладах, проте у більшості випадків для їх працевлаштування за профілем ІТ потрібна істотна допідготовка.

Дана ситуація загрожує не лише розвитку української ІТ галузі, а й економіці країни в цілому, оскільки без наявності достатнього числа ІТ фахівців українська економіка не зможе користуватися новими технологіями і успішно конкурувати у світі.

У 2013 обсяг держзамовлення на ІТ-спеціальності був збільшений, однак уряд зіткнувся з тим, що багато ВНЗ просто не були готові істотно нарощувати випуск фахівців через нестачу викладачів – практиків в цій сфері.

Дослідження ефективності ІТ освіти в Україні, що було реалізовано Асоціацією "ІТ України" у 2013 р. показало, що найбільший внесок у підготовку дипломованих ІТ-фахівців для галузі розробки ПЗ вносять 12 ВНЗ, перші 5 з яких наступні:

1. Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", 4600 чол., 17% від загального числа зайнятих в ІТ-галузі, які отримали ІТ-освіту;

2. Харківський національний університет радіоелектроніки – 1700 чол., 6,3%;
3. Національний університет "Львівська політехніка" – 1600 чол. 6,2%;
4. Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара – 1000 чол. 3,9%;
5. Національний авіаційний університет – 950 чол., 3,6%.

Що стосується, власне, ефективності працевлаштування ІТ-випускників в ІТ-галузі, що оцінюється за співвідношенням кількості зайнятих випускників ВНЗ і загального обсягу випуску за той же час, освітні установи розподілені наступним чином:

1. Національний університет "Києво-Могилянська академія" – 76% від загальної кількості випускників ІТ-спеціальностей, зайнятих в ІТ індустрії;
2. Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут" – 44,06%;
3. Львівський національний університет ім. І.Франка – 43,06%;
4. Київський національний університет ім. Т.Шевченка – 42,16%;
5. Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара – 41,47% [34].

III. На вітчизняному ринку інформаційних ресурсів відбувається своєрідний "відтік мізків". Щорічно з України виїжджає до 6 тисяч кваліфікованих ІТ-фахівців, а країна внаслідок цього втрачає від \$300 до \$900 млн. ВВП (продуктивність праці у розрахунку на співробітника при аутсорсинговій моделі складає приблизно \$50 000 на рік [35].

Попит на українських спеціалістів на міжнародному ринку є досить високим. Експерти зазначили, що українські ІТ-розробники цінуються міжнародними клієнтами, тому що вони 1) мають досвід у роботі з новими технологіями; 2) є гнучкими у використанні культурних аспектів ділової етики; 3) вчасно виконують завдання [25].

IV. Загалом ринок відзначається високою оплатою праці, працівниками молодого та середнього віку, та отриманням задоволення від роботи. Опитування громадської думки демонструє, що сфера інформаційних технологій є дуже престижною, а її спеціалісти мають яскраве професійне майбутнє. Їхня праця вважається найбільш престижною та перспективною, і водночас найбільш високооплачуваною на ринку праці. ІТ-спеціалісти належать до 10-ти найбільш престижних професій в Україні. Згідно з демографічними даними, середньостатистичний український ІТ-спеціаліст – це чоловік 26-35 років, із вищою освітою, щонайменше трьома роками професійного досвіду. Окрім цього, 50% спеціалістів та менеджерів сфери інформаційних технологій вільно володіють англійською мовою. Жінки також починають заповнювати ринок, першочергово як тестувальники / спеціалісти з забезпечення та контролю якості, технічні автори, та менеджери [25].

У 2003 році Техінвест замовив офіційному дистриб'ютору Gartner, консалтинговій та дослідницькій компанії Market-Visio, провести перше дослідження ІТ індустрії в Україні за методами Gartner. Звіти Market-Visio дозволяють ґрунтовно аналізувати стан українського ІТ. Найцікавіші показники – це темпи зростання експорту та заробітної плати (див. табл.1.)

Таблиця 1.

**Рівень заробітних плат в ІТ індустрії в Україні
(дол. США) [27]**

Посада	2003 рік		2012 рік	
	мінімум	максимум	мінімум	максимум
Допоміжний персонал	175	558	200	1800
Програміст	269	628	300	4000
Аналітик	364	700	1200	2700
Менеджер з якості послуг	343	664	300	3000
Менеджер проектів	460	850	375	4500
Керівництво	540	1356	1000	5000

V. Останнім часом вітчизняний ІТ – бізнес успішно виходить на світовий ринок. У 2012 р. експорт та імпорт комп'ютерних послуг збільшились на 49,3% та 22,4% відповідно. За даними Світового банку обсяги експорту інформаційно-телекомунікаційних послуг за 2013 рік у Україні зросли на 17,5% до \$5 млрд.

За даними Держстату України за 9 місяців 2015 року обсяг експорту комп'ютерних та інформаційних послуг становив 832,7 млн. дол. США, що на 11,3% менше ніж за аналогічний період 2014 року. При цьому імпорт зазначених послуг за 9 місяців 2015 року становив 169,2 млн. дол. США, що на 21,5% менше ніж за аналогічний період 2014 року [30].

Проте, як наголошує заступник генерального директора дослідницької компанії GfK Ukraine Г. Вишлінський, українські ІТ-спеціалісти є конкурентоспроможними на світовому ринку, і в тому числі, через внутрішню економічну кризу.

Загальноекономічна ситуація в Україні знижує внутрішній попит на ІТ-послуги, в той час як девальвація не тільки провокує зниження споживання послуг, але і зменшує вартість роботи українських аутсорсерів, роблячи їх більш привабливими для зарубіжних замовників. Українські послуги та товари стали більш дешевими у валютному еквіваленті, а фахівці можуть дозволити забезпечити себе за більш низьку заробітну плату.

Партнер консалтингової групи Expert & Consulting А. Фроленков вважає, що через зниження обсягів українського ринку постачальники ІТ-послуг будуть все більше і більше звертати увагу на закордонних замовників. За його словами, частка доходів від українських компаній на зовнішніх ринках зростала і до цього, а зараз її зростання буде збільшуватися ще сильніше.

Слід зазначити, що висока частка експортерів серед українських компаній знижує надходження від їх діяльності до українського бюджету – кошти, зароблені на закордонних замовленнях, часто осідають на закордонних рахунках.

Разом з тим, не можна сказати, що ІТ-експортери є "непотрібними" для української економіки навіть у цій ситуації. Люди отримують високий дохід, який залишають переважно в Україні та створюють додану вартість

української продукції. Крім того, високо цінується досвід і знання, які в даній ситуації не йдуть за кордон, а залишаються в країні та надалі можуть стати основою для створення вже українських напрацювань [36].

Разом з тим, останнім часом активно розвивається тенденція відмови від офісної роботи, особливо помітно це серед професіоналів, число яких на біржах фріланса зростає. Тільки на одній біржі Upwork за останній рік фрілансери заробили понад \$1 млрд. При цьому кожен з них самостійно обирає де, як і коли працювати.

За підсумками 2014 року українці тільки на Upwork заробили \$60,7 млн. Згідно з цим показником, Україна посідає перше місце на карті фріланса в Європі і четверте – в світі.

Нестабільна ситуація в країні і різка девальвація гривні призводить до того, що ще більша кількість талановитих людей залишають свої традиційні місця роботи і переходять на фріланс. Це дає їм можливість залучати зарубіжних клієнтів, які оплачують виконану роботу в іноземній валюті.

На сьогоднішній день на біржі Upwork зареєстровано близько 123 000 українців. Чверть з них, 31 000, вперше зареєструвалися на біржі в 2014 році. Це на 29% більше, ніж у 2013-му. Велика частина українців працює в сфері ІТ або суміжних напрямках. Найчастіше українські фрілансери отримують замовлення з США, Канади, Британії, ОАЕ та Австралії.

До того ж все більше уваги на подібні біржі звертають і українські роботодавці: за підсумками 2014 року місцевий бізнес опублікував 7521 заявку на виконання робіт різної складності, що на 27% більше, ніж за підсумками 2013 року. Це додає впевненості у тому, що в Україні зростає потужна спільнота ІТ-фахівців та підприємців [37].

VI. Інтенсивне зростання ІТ – ринку стримується і невеликими обсягами інвестицій в галузь з боку бізнесу та державних організацій. За даними Держкомстату України за 9 місяців 2015 року освоєно (використано) капітальних інвестицій (за видами активів) у програмне забезпечення та бази даних на суму 2,71 млрд. грн., що склало 18,3% від інвестицій у нематеріальні активи та 1,7% від загального обсягу освоєних капітальних інвестицій за видами активів. У порівнянні з аналогічним періодом 2014 року сума освоєних (використаних) капітальних інвестицій збільшилась на 34,8%.

За даними Держкомстату України за 9 місяців 2015 року обсяг капітальних інвестицій за видом економічної діяльності "Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг" склав 655,4 млн. грн. (0,4% від загального обсягу капітальних інвестицій) і у порівнянні з аналогічним періодом 2014 року збільшився на 39,8%; за видом промислової діяльності "Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції" склав 247,8 млн. грн. (0,5% від загального обсягу капітальних інвестицій) і збільшився у порівнянні з аналогічним періодом 2014 року на 8%.

Станом на 01.10.2015 року обсяг залучених в економіку України прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в підприємства за видом економічної діяльності "Інформація та телекомунікації" становив 2322,9 млн.

дол. США або 5,3% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, що на 28,8% більше ніж станом на 01.01.2015 року.

Державна підтримка галузі є одним з основних показників, які аналітики використовують для оцінки привабливості країни як джерела аутсорсингових послуг. Глобальний звіт з інформаційних технологій 2015 року дає такі відомості по Україні: важливість ІКТ для державного бачення майбутнього – 136 місце зі 143; успіхи уряду у сприянні використання ІКТ – 115 місце. Для порівняння, відповідні показники Нової Зеландії, популярного місця еміграції для наших програмістів, це 7 та 25 позиції відповідно. З одного боку, це, безумовно, досягнення, що українська ІКТ галузь змогла домогтися наявних результатів навіть без будь-яких реальної підтримки з боку уряду. З іншого боку, це, безумовно, неприпустимо, що держава не підтримує індустрію, яка генерує значні доходи для країни.

VII. На ринку існують значні регіональні та структурні диспропорції. За результатами проведеного Держстатом України державного статистичного спостереження "Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України" за 2014 рік 93,4% підприємств користувались комп'ютерами у роботі (у 2012 році – 91,1%). Найбільша частка таких підприємств у розрізі регіонів в Україні припадає на м. Київ, Дніпропетровську, Харківську, Львівську та Одеську області [30].

Аналогічна ситуація на ринку розробки програмного забезпечення. 25% всіх програмістів працює в ТОП-25 компаніях, це 23 тис. програмістів, з яких 14 тис. (16%) працює у ТОП-5 компаніях. Робота сконцентрована у п'яти містах України: Київ – 46,6% програмістів; Харків – 16,2%; Львів – 9,9%; Дніпропетровськ – 7,9%; Одеса – 5,5%; Вінниця – 1,8%; Запоріжжя – 1,3%; Миколаїв та Івано-Франківськ по 1,1%; Тернопіль та Житомир по 0,8%; решта локацій 7%.

На окупованих територіях Донбасу і Криму ІТ-ринок був розвинений відносно слабо, і тому їхня втрата не сильно вплинула на ІТ-галузь в цілому. Плюс ІТ-офіси мобільні і більшість компаній вивезло їх або на "велику Україну" або взагалі за її межі. В 2013 році Донецьк був № 6 у рейтингу міст, з 3% ринку. Зараз № 6 Вінниця, з 1,8% ринку.

Більшість розробників працює в аутсорсингу (58,9%), хоча порівняно із 2014 роком їх доля впала на 2 %, а доля продуктових компаній на стільки ж зросла (28,5%), ще 4,5% складають стартапи і решта компаній – 8% [38].

Щодо кількості абонентів мережі Інтернет, то за 9 місяців 2015 року вона склала 6,08 млн., що на 2,9% більше порівняно з даними за 9 місяців 2014 року. Розподіл абонентів мережі Інтернет за регіонами і у 2014, і у 2015 роках є наступною: найбільшу частку склали абоненти мережі Інтернет м. Києва – 32,1% та Одеської області – 22,5%. Дніпропетровська область – 6,5%, Львівська – 4,4%, решта регіонів України – 34,5% [30]. Виходячи з таких даних може йти мова про формування "цифрової нерівності".

5.2. Основні напрями взаємодії національного і світового ринків інформації

Світовий ринок інформаційних послуг пройшов в своєму розвитку етапи, які були пов'язані з накопиченням обсягів інформації і формуванням підприємств, що надають інформаційні послуги. З середини XX ст. його основу стали складати власне інформаційні послуги. На початку XXI ст. під впливом науково-технічної та інформаційної революції промислово розвинені країни стали володіти досконалою і розвинутою виробничою базою, яка дозволяє їм вирішувати завдання, які стоять перед національними галузями інформаційної індустрії по створенню інформаційних технологій для комплексної інформатизації як держави, економіки, науки, так і домашніх господарств.

Під світовим інформаційним ринком ми розуміємо інформаційний простір, об'єднаний встановленими міжнародними комунікаційними каналами для обміну інформацією та інформаційними ресурсами між комерційними господарюючими суб'єктами, громадянами та некомерційними організаціями, державними органами, які мають свої інтереси при роботі з інформацією та інформаційними ресурсами як з метою отримання прибутку, так і з певних політичних, соціальних та інших мотивів [39].

В даний час світовий інформаційний ринок являє собою сукупність національних, регіональних і локальних ринків. З іншого боку, світовий інформаційний ринок з позицій товарної номенклатури можна представити як ряд окремих субринків. У нього входять ринки:

- фінансово-економічної інформації;
- науково-технічної інформації;
- інформаційних послуг;
- глобальних телемереж новин і масмедійного контенту;
- телекомунікаційних та мережевих технологій передачі даних та інформації;
- спеціального обладнання для створення і поширення інформації і т. д.

Світовий ринок інформаційних послуг має характеристики, що відрізняють його від інших ринків. По-перше, на ньому присутні в основному великі компанії, які об'єднані в транснаціональні холдинги. По-друге, конкретні масиви інформації представлені в різних базах даних, що не збільшує товарний асортимент, а багаторазово повторює його. По-третє, особливе значення для інформації як товару має така неринкова категорія як "час", яка надає їй специфічні властивості: періодичну відновлюваність, цінність і повноту. По-четверте, великі статистичні похибки при визначенні точності фактичного попиту на інформаційні послуги через неодноразове використання інформації створюють труднощі для визначення місткості ринку. По-п'яте, канали надання інформаційних послуг диверсифіковані та інформація поставляється через різні канали (Інтернет, ЗМІ, пошта тощо). По-шосте, власниками каналів руху інформації в електронному вигляді є крупні телекомунікаційні компанії, а інформаційні ресурси належать різним приватним і державним структурам.

Зараз для досліджуваного ринку характерним є високий рівень концентрації самого інформаційного товару і послуг (каналів зв'язку) в руках великих корпорацій при постійному скороченні проміжних ланок [40].

До виробників інформації відносять організації, які віднаходять і публікують її – інформаційні агентства, засоби масової інформації, видавці, патентні відомства, наукові центри. Інші фірми і організації професійно займаються її обробкою, тобто відбором, індексацією, завантаженням у бази даних у вигляді повних текстів, коротких рефератів і т.д. Все це говорить про те, що в рамках світового інформаційного ринку є чітка міжнародна спеціалізація і кооперація у виробництві та реалізації інформаційних ресурсів та налагоджено обмін інформацією та інформаційними базами даних та іншою спеціалізованою інформаційною продукцією, номенклатура якої визначається фірмами-виробниками [39].

Важливими чинниками розвитку ринку інформаційних послуг також стали: діяльність інформаційних ТНК, посилення ролі держави в інформаційному секторі країн, що розвиваються, збільшення міжнародної інвестиційної активності софтверних та інформаційних корпорацій (Cisco, Microsoft, HP, Gartner, і IDC та ін.).

На сьогоднішній день сукупний обсяг світового ринку ІТ перевищує два трильйони доларів США. Найбільш великим сегментом ринку за обсягом видатків є обладнання. Вибухове зростання обсягів інформації стимулює попит на сервери і системи зберігання даних. Повсюдне поширення центрів обробки даних і хмарних рішень забезпечує стійкий попит на різні види мережевого обладнання [41].

Промислово розвинені країни підійшли до закінчення циклу інтенсивного розвитку послуг і перейшли до задоволення ними масового споживача. При цьому країни, що розвиваються, не змогли ще створити умови для стабільного розвитку своєї інформаційної індустрії. Країни з перехідною економікою (в т. ч. Україна) також відставали від розвинених країн у виробництві та реалізації інформаційних послуг, а нові індустріальні країни почали експансію на окремих сегментах ринку.

Розвинуті країни прагнуть йти шляхом освоєння інформаційних продуктів нового покоління. Інші країни намагаються подолати бар'єр цифрової нерівності за рахунок масштабної і прискореної комп'ютеризації та інформатизації економік і домашніх господарств. Однак, розрив у рівнях інформатизації між країнами буде збільшуватися, що консервує відставання менш розвинутих в інформаційному плані країн від більш розвинених.

Світові інформаційні потоки відображають тенденції розвитку світової економіки, центри якої перебувають в розвинутих країнах Північної Америки і Європи. На частку США припадає більше половини поставок інформаційних технологій у світі. Штаб-квартири провідних ІТ-компаній розташовані саме в США. Разом з тим дедалі більшу роль на глобальному ринку починають грати компанії-виробники з Індії та Китаю. Так, наприклад, індійська компанія постачальник ІТ-послуг Tata Consultancy Services за рівнем ринкової

капіталізації обганяє Dell і EMC. А китайські інтернет-гіганти – Baidu, Tencent Holdings і NetEase.com – взагалі входять у число лідерів галузі ІТ за темпами зростання прибутків і рентабельності (див. табл. 2).

Таблиця 2.

**Десять найбільших публічних ІТ-компаній світу
у 2013 році[41]**

Компанія	Країна	Обсяг продажів (млрд. дол. США)	Капіталізація (млрд. дол. США)
Apple	США	173,8	483,1
HP	США	112,1	63,0
IBM	США	99,8	202,5
Microsoft	США	83,3	343,8
Google	США	59,7	382,5
Intel	США	52,7	129,2
Cisco Systems	США	47,9	119,0
Oracle	США	37,9	185,0
Lenovo Group	Гонконг	37,2	11,9
Accenture	Ірландія	30,6	52,7

США є не тільки головним постачальником інформаційних технологій на світовий ринок, але і найбільшим їх споживачем, на частку якого припадає близько третини сукупного обороту всього ринку (див. табл. 3).

Таблиця 3.

**Провідні 15 країн світу за витратами на ІТ
у 2013 році [41]**

Країна	Витрати на ІТ (млрд. дол. США)	Річний темп зростання витрат (%)	Зростання ВВП (%)
США	654,55	3,9	1,9
Китай	182,74	8,3	7,7
Японія	146,53	3,4	1,5
Великобританія	113,75	4,6	1,7
Німеччина	98,51	1,7	0,4
Франція	72,99	-0,5	0,2
Бразилія	55,86	15,8	2,5
Канада	50,77	3,3	2,0
Австралія	38,84	0,2	2,7
Індія	37,35	19,7	5,0
Італія	36,44	-0,6	-1,9
Корея	36,17	-3,1	3,0
Росія	34,49	0,8	1,3
Іспанія	28,82	0,7	-1,2
Нідерланди	27,90	-0,2	-0,8

На частку найбільших країн-споживачів ІТ – США, Китаю, Японії, Великобританії і Німеччині – припадає 60% сукупного обсягу світового ринку ІТ.

Китай займає друге місце у світі за обсягом витрат на ІТ, але є і одним з найбільш швидкозростаючих ринків, обсяг якого щорічно збільшується більш ніж на 8%.

Двозначні щорічні темпи зростання показують, в тому числі Бразилія, Індія та деякі країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону. У них темп зростання витрат на ІТ значно перевищує щорічні темпи зростання ВВП, що свідчить про пріоритетне використання інформаційних технологій для підвищення конкурентоспроможності цих країн у світі.

У країнах Західної Європи на тлі економічної рецесії відбувається уповільнення темпів зростання витрат на ІТ до рівня 1,7% в рік (по регіону в цілому) [41].

Ситуація, що склалася на досліджуваному ринку, відбилася на його фірмовій структурі (табл. 4).

Таблиця 4.

**Основні постачальники інформаційних продуктів
і послуг для світового ринку [40]**

Світові інформ агентства	Мережа ТБ	Друковані та інтернет видання	Видавництва	Видавці рінх БД	Виробники інформаційних продуктів	Міжнародні розробники обладнання
Thomson Reuters (США)	CNN (США)	Financial Times (Великобританія)	Macmillan Publishers Ltd. (США)	ProQuest LLC (Великобританія)	Microsoft (США)	Intel (США)
AP (США)	BBC World	The Times (Великобританія)	Knight Ridder (США)	Internet Securities Inc. (США)	Oracle Corp. (США)	IBM (США)
AFP (Франція)	CNBC (США)	USA Today (США)	Reed Elsevier (Нідерланди)	Questel-Orbit (Франція)	S. W. I. F. T. SCRL (Бельгія)	Dell Inc. (США)
DPA (ФРН)	Bloomberg TV (США)	The Wall Street Journal (США)	Bertelsmann AG (ФРН)	FIZ Karlsruhe GmbH (ФРН)	SAP AG (ФРН)	Hewlett-Packard (США)
Kyodo Tsusin (Японія)	Euronews (Франція)	International Herald Tribune (США)	McGraw-Hill Companies Inc. (США)	EBSCO Industries, Inc. (США)	Symantec Corp. (США)	Lenovo (Гонконг)
ИТАР-ТАСС (РФ)	Al-Jazeera (Катар)	The Washington Post (США)	Hachette Livre (Франція)	Lexis-Nexis (США)	Software AG.(ФРН)	Fujitsu/Fujitsu (Японія)

Основними споживачами інформаційних послуг у світі є аналітики і експерти великих банків, менеджери і працівники фірм, які здійснюють маркетингові проекти, а також дослідницькі відділи ТНК і центри, які використовують науково-технічну, економічну, соціальну та іншу інформацію.

На початку XXI ст. багато інформаційних служб, рекламних компаній, ЗМІ перевели свої сервіси в Інтернет, що дозволило наблизити масового споживача до різноманітної інформації і диверсифікувати світовий ринок інформаційних послуг.

Протягом останніх трьох років технологічний сектор входить у число світових лідерів за кількістю первинних розміщень акцій на біржі. При цьому в якості місця для розміщення більшість технологічних компаній вибирають США. У вересні 2014 року первинне розміщення акцій китайського інтернет-ритейлера Alibaba на нью-йоркській фондовій біржі стало найбільшим в історії.

За підсумками першої торгової сесії папери компанії подорожчали до 93,89 доларів, що на 38% більше в порівнянні з ціною розміщення. IPO (Initial Public Offering – перша публічна продаж акцій акціонерного товариства) принесло Alibaba 21,8 млрд. доларів, а капіталізація компанії досягла 231,4 млрд. доларів. За рахунок IPO Alibaba загальний обсяг первинних розміщень в 2014 році перевищив 80 млрд. доларів, що є найкращим результатом з 2000 року.

Одним з найуспішніших виходів на біржу серед компаній технологічного сектора стало IPO сервісу мікроблогів Twitter, що відбулося в листопаді 2013 року. Торги паперами компанії стартували на нью-йоркській фондовій біржі за ціною на 73% вище ціни розміщення і до закриття склали 44,9 доларів. В ході торгів Twitter залучила 1,82 млрд. доларів інвестицій, а вартість компанії перевищила 25 млрд. доларів. До кінця 2013 року акції Twitter подорожчали майже в три рази в порівнянні з ціною розміщення 26 доларів, досягнувши свого історичного максимуму 74,73 доларів. На той момент за ринковою капіталізацією Twitter зрівнявся з інтернет-компанією Yahoo і соціальною мережею LinkedIn. Найбільшим IPO 2012 року стало розміщення на біржі NASDAQ акцій соціальної мережі Facebook.

За підсумками торгів за стартовою ціною в 38 доларів за акцію компанія залучила 16 млрд. доларів інвестицій, а її капіталізація досягла 104 млрд. доларів. Зараз близько двох третин виручки компанії від реклами припадає на мобільних користувачів, а вартість її акцій перевищує 70 доларів [41].

Одночасно з легальним світовим ринком інформаційних послуг отримав суттєвий розвиток тіньовий ринок. Під тіньовим ринком інформаційних послуг ми розуміємо оборот послуг щодо отримання та реалізації інформації про державну таємницю, комерційну таємницю компаній, персональні дані власників, співробітників і менеджменту фірм, інформації про приватних осіб з метою подальшого використання цієї інформації для одержання більшого контролю над ринками і в боротьбі проти конкурентів. Тіньовий обіг

інформаційних послуг становить щорічно понад 1 трлн дол. Основний показник активності тіньового ринку – кількість витоків інформації, при цьому найбільшу уразливість мали персональні дані, обсяги витоків і розкрадань яких в середньому склали в 2009 р. 754 тис. одиниць в порівнянні з 405 тис. у 2008 р. та 177 тис. у 2006 р. випадків у світі. Способи отримання інформаційних послуг на світовому тіньовому ринку різноманітні (економічна розвідка, інсайдери, розкрадання, порушення системи інформаційної безпеки підприємств та держструктур тощо). За минулі роки вони постійно удосконалювалися завдяки зростанню кваліфікації програмістів [40].

Крім того, актуальною залишається проблема запобігання та боротьби з комп'ютерним піратством. Збитки компаній, пов'язані з використанням неліцензійного програмного забезпечення (ПЗ) і, як наслідок, зараженням шкідливими кодами, оцінюється в \$500 млрд. в 2014 році. Згідно з результатами дослідження Business Software Alliance (BSA – торгівельної асоціації, основною діяльністю якої є боротьба з порушеннями авторських прав на програмне забезпечення) "Глобальне дослідження ринку програмного забезпечення" за 2014 р. про рівень поширеності неліцензійного ПЗ у 81 країні світу, 83% програмного забезпечення, встановленого на комп'ютерах в Україні, було підроблено. Для порівняння, у глобальному масштабі ця цифра становила 43%, у Центральній та Східній Європі 61%, а у Західній Європі 29%. Крім того, отримані результати показали, що основною причиною, чому користувачі ПК по всьому світу вважають за краще не використовувати неліцензійне ПЗ, є їх прагнення мінімізувати ймовірність загрози безпеці від поширення шкідливих програм. Серед інших ризиків, пов'язаних з використанням неліцензійного ПЗ, 64% користувачів у всьому світі в якості свого головного приводу для занепокоєння відзначили вірогідність несанкціонованого доступу з боку хакерів і 59% – ймовірність втрати даних [42].

У рамках статистичного аналізу було проведено співставлення рівня поширеності неліцензійного ПЗ на комп'ютерах з даними про кількість шкідливих програм на ПК (див. табл. 5). Аналіз вказує, що ступінь поширеності неліцензійного ПЗ в будь-якій країні є досить сильним прогностичним фактором, що дозволяє судити про ступінь поширеності шкідливих програм у цій країні.

Важливість захисту прав інтелектуальної власності зростає, ще й тому, що наша країна прагне до розвитку функціональної нормативно-правової бази, аналогічної існуючій в Європі.

В інформаційному суспільстві розвиток країн спрямовано на виробництво інформаційно-орієнтованих інновацій. Для визначення ступеня впливу інформатизації на розвиток країн стали використовуватися спеціальні емпіричні вимірники – міжнародні індекси. Найбільш показовими є: індекс розвитку електронного урядування (E-Government Development Index (EGDI), індекс розвитку ІКТ (The ICT Development Index, IDI), індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index, NRI). Використовуються й інші індекси, наприклад, індекс конкурентоспроможності країн (Global Development Index, GDI), що розраховується експертами IDC.

Таблиця 5.

Рівень використання неліцензійного ПЗ та інтенсивність зараження шкідливими програмами у деяких країнах в 2013р. (%) [42]

Країна	Рівень використання неліцензійного ПЗ	Інтенсивність зараження шкідливими програмами
США	18	13
Японія	19	7
Нова Зеландія	20	12
Білорусь	86	32
Україна	83	32
Росія	62	29
Польща	51	21
Венесуела	88	32
Грузія	90	41
Молдова	90	30

Крім того, індекси за галузями інформаційної економіки визначаються компаніями Gartner, AMR Research, Infowatch та іншими.

Міжнародні інтегральні показники та індекси зазвичай складаються з метою проведення міждержавних зіставлень у досліджуваній сфері. Але вони не завжди придатні для комплексного дослідження розвитку країн, оскільки не дозволяють точно проводити зіставлення в динаміці, що відзначається дослідниками інформаційного суспільства [43].

Важливим оціночним показником розвитку інформаційної економіки є індекс розвитку ІКТ. 11 показників зводяться в єдиний індекс, який використовується в якості інструменту порівняльного аналізу і зіставляються результати в розвитку ІКТ в 154 країнах світу (див. табл. 6).

З табл. 6 видно, що країни, які досягли найбільших успіхів в галузі ІКТ, переважно знаходяться в Північній Європі. Виняток становить Республіка Корея – перше місце та Гонконг. Серед європейських країн лідером є Данія. Далі йдуть Ісландія, Великобританія, Швеція і Люксембург. Західна Європа, Північна Європа і Північна Америка є регіонами з найвищими балами за індексом ІКТ. Найменш розвинені країни залишаються у нижній частині, оскільки мають нерозвинену інформаційну інфраструктуру, включаючи фіксовану і рухому телефонію, Інтернет та широкосмуговий зв'язок.

Україна займає 79 місце у рейтингу IDI з показником 5,23, поступаючись Грузії (78 місце) і випереджаючи Домініку (80). Незважаючи на досягнуті темпи розвитку в цілому, за рівнем проникнення ІКТ Україна відстає від багатьох розвинених країн, країн що розвиваються і країн з перехідною економікою. Наприклад, Естонія зайняла 20 місце, Польща – 44, Латвія – 37, Білорусь – 36, Росія – 45, Казахстан – 58, Молдова – 66, Азербайджан – 67. Країни, що розвиваються, як і раніше відстають у тому, що стосується доступу до ІКТ і використання цих технологій. Існує стійкий зв'язок між

доходом і впровадженню ІКТ. Одна з основних цілей індексу полягає в тому, щоб виміряти масштаби і визначити тенденції у зміні так званої "цифрової нерівності" країн. Незважаючи на значне поліпшення становища в країнах, що розвиваються, розрив у рівні інформатизації між ними і розвиненими країнами зберігається.

Таблиця 6.

**Показники індексу розвитку ІКТ (IDI)
в 10 провідних країнах світу та в Україні***

Країна	2014 р.		2013 р.		2012 р.		2011 р.	
	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс
Корея	1	8,93	2	8,85	1	8,81	1	8,51
Данія	2	8,88	1	8,86	2	8,78	3	8,18
Ісландія	3	8,86	4	8,64	4	8,58	4	8,12
Великобританія	4	8,75	5	8,50	7	8,28	11	7,63
Швеція	5	8,67	3	8,67	3	8,68	2	8,41
Люксембург	6	8,59	10	8,26	9	8,19	9	7,76
Швейцарія	7	8,56	13	8,11	13	7,94	12	7,62
Нідерланди	8	8,53	7	8,38	5	8,36	7	7,85
Гонконг	9	8,52	9	8,28	11	8,08	10	7,66
Норвегія	10	8,49	6	8,39	6	8,35	6	7,97
Україна	79	5,23	73	5,15	71	4,97	69	4,38

* Складено автором за [44], [45]

У 2009 р. Міжнародним союзом електрозв'язку (МСЕ) був представлений новий інструмент оцінки – "кошик цін на послуги ІКТ", який дозволяє виміряти і порівняти ціни на них у різних країнах. "Кошик" дозволяє отримати середню вартість послуг фіксованої телефонії, мобільного зв'язку і широкосмугового Інтернету і порівнює тарифи на користування ІКТ. У 2014 р. ціни коливалися у діапазоні від 0,2% доходу у розвинених країнах до 55,0% доходу у країнах, що розвиваються. Найменший відсоток від доходів вартість послуг ІКТ за даним індексом становить у Макао, Сінгапурі, Кувейті, Катарі, Норвегії, Гонконгу, Швейцарії, Росії, Люксембурзі, та Австрії.

У найбільш розвинених в плані ІКТ країнах на оплату послуг цих технологій йде менше 1% щомісячного доходу. Для порівняння, вартість кошика послуг ІКТ країн, що знаходяться в нижній частині рейтингу, коливається в межах 20 – 70% від щомісячного доходу. Це говорить про те, що послуги ІКТ є в ціновому відношенні неприйнятними для більшої частини населення цих країн. Аналітики МСЕ пояснюють це високими тарифами на послуги фіксованого широкосмугового Інтернету в деяких країнах, що розвиваються. Україна за показником вартісної доступності ІКТ знаходиться

на 66 позиції: вартість послуг ІКТ в ній становить 1,8% від щомісячного доходу на душу населення.

З проведеного дослідження можна зробити висновки, що між країнами існують значні відмінності в рівні застосування ІКТ в побуті, пов'язані з рівнем доходу населення. Країни з високим рівнем доходу сплачують відносно мало за послуги ІКТ, в той час як країни з низьким рівнем доходу платять більше. Можна констатувати незначне зменшення "цифрового" розриву між країнами, що знаходяться в групі з високорозвиненими ІКТ, та рештою. Це пояснюється збільшенням рівнів проникнення стільникового рухомого зв'язку у багатьох країнах, що належать до груп з менш розвиненими ІКТ. З іншого боку, цифрова нерівність між країнами з високим, середнім і низьким рівнями розвитку ІКТ дещо збільшується.

Індекс мережевої готовності (NRI) країн використовується як засіб аналізу для побудови порівняльних рейтингів, що відображають рівень розвитку інформаційного суспільства в різних країнах. Існує тісний зв'язок між розвитком ІКТ та економічним добробутом країн, так як саме технології відіграють сьогодні провідну роль у розвитку інновацій, підвищенні продуктивності та конкурентоспроможності, диверсифікують економіку і стимулюють ділову активність, сприяючи підвищенню рівня життя людей. Зазначений індекс став одним з важливих показників оцінки потенціалу країн в інформаційній економіці. Він вимірює інформаційні можливості економік 143 держав, включених в індекс, 53 параметри, об'єднаних в чотири основні субіндекси: наявність умов для розвитку ІКТ; готовність громадян, ділових кіл та державних органів до використання ІКТ; рівень використання ІКТ у державному, комерційному та державному секторі; економічний та соціальний вплив ІКТ.

Перше місце в рейтингу індексу мережної готовності відповідає найвищим значенням. Недолік індексу полягає в тому, що він більшою мірою враховує технологічну сторону інформаційного розвитку і взаємодії у порівнянні з показниками соціально-економічного зростання.

Найвищу рейтингову позицію за Індексом мережевої готовності Україна продемонструвала у 2009 році (62 місце). Після цього упродовж двох наступних років було втрачено 28 пунктів, внаслідок чого у 2011 році наша країна перемістилася на 90 позицію серед 138 країн світу. В останні роки, з урахуванням розширення кола країн-учасниць рейтингу, Україна знаходиться у сьомому десятку та поступається країнам СНД і Східної Європи (див. табл. 7).

Причиною досить низьких позицій України у світовому рейтингу поточного року є, передусім, відставання за складовими, що характеризують політичне і регуляторне середовище – 122 позиція та низький рівень використання ІКТ урядом – 124 позиція. Незважаючи на те, що конкурентними перевагами України є доступність ІКТ, що дозволило їй посісти 10 рядок серед 143 країн світу, у поточному році порівняно з минулим 2014-м за цим показником втрачено 7 пунктів в цілому та погіршено рейтинг за його складовими (за оцінкою тарифів на передплатений мобільний зв'язок – "мінус" 43 пункти, за оцінкою конкуренції на ринку телекомунікаційних послуг – "мінус" 3 пункти) [48].

Таблиця 7.

**Показники індексу мережевої готовності (NRI)
десяти країн-лідерів та України***

Країна	2015 р.		2014 р.		2013 р.		2012 р.	
	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс
Сінгапур	1	6	2	5,97	2	5,96	2	5,86
Фінляндія	2	6	1	6,04	1	5,98	3	5,81
Швеція	3	5,8	3	5,93	3	5,91	1	5,99
Нідерланди	4	5,8	4	5,79	4	5,81	6	5,60
Норвегія	5	5,8	5	5,7	5	5,66	7	5,59
Швейцарія	6	5,7	6	5,62	6	5,66	5	5,61
США	7	5,6	7	5,61	9	5,57	8	5,56
Великобританія	8	5,6	9	5,54	7	5,64	10	5,50
Люксембург	9	5,6	11	5,53	16	5,37	21	5,22
Японія	10	5,6	16	5,41	21	5,24	18	5,25
Україна	71	4,0	81	3,87	73	3,87	75	3,85

* Складено автором за [46], [47]

Індекс розвитку електронного урядування (E-Government Development Index (EGDI) – це складений показник, що вимірює готовність і потенціал національних адміністрацій використовувати інформацію і комунікаційні технології для надання державних послуг. На основі комплексного обстеження 193 держав-членів він оцінює технічні характеристики національних веб-сайтів, електронної державної політики, а також застосування стратегій надання основних послуг в цілому і у конкретних секторах. Він складається з трьох вихідних індексів (субіндексів) обсяг і якість онлайн-послуг (Online Service Index), телекомунікаційної інфраструктури (Telecommunication Infrastructure Index) і людського капіталу (Human Capital Index).

Відмінності в рівнях EGDI серед країн не тільки відображають низький рівень онлайн-послуг, інфраструктури та людського капіталу в ряді регіонів і країн світу, вони також підкреслюють масштабність існуючих прогалин. Європа продовжує залишатися світовим лідером у розвитку електронного урядування. Однак, якщо у попередньому рейтингу сім з десяти країн Європи входили в ТОП-десять, то у 2014 р. лише чотири (див. табл. 8).

Тим не менш, 11 з 20 кращих, та 26 із 40 – це країни Європи. Тривала фінансова криза, низьке економічне зростання, безробіття і старіння населення змусили країни Європи активно шукати інноваційні рішення, щоб залишатися конкурентоспроможними, відновити економічне зростання і мати можливість продовжувати пропонувати широкий спектр державних

послуг громадянам. Незважаючи на складні часи, більшість урядів звітували, що криза не вплинула на рівень їх "електронного уряду", а деякі, такі як Естонія, Німеччина, Нідерланди, Словаччина, Словенія і Швейцарія навіть збільшили інвестиції на електронне урядування.

Таблиця 8.

**Індекс розвитку електронного урядування (EGDI)
10 країн-лідерів та України***

Країна	2014 р.		2012 р.		2010 р.	
	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс
Корея	1	0,9462	1	0,9283	1	0,8785
Австралія	2	0,9103	12	0,8390	8	0,7863
Сінгапур	3	0,9076	10	0,8474	11	0,7476
Франція	4	0,8938	6	0,8695	10	0,7510
Нідерланди	5	0,8897	2	0,9125	5	0,8097
Японія	6	0,8874	18	0,8019	17	0,7152
США	7	0,8748	5	0,8687	2	0,8510
Великобританія	8	0,8695	3	0,8960	4	0,8147
Нова Зеландія	9	0,8644	13	0,8381	14	0,7311
Фінляндія	10	0,8449	9	0,8505	19	0,6967
Україна	87	0,5032	68	0,5653	54	0,5118

* Складено автором за [49], [50]

На думку деяких дослідників інформаційного ринку, зокрема д.е.н. А. Н. Лазарева, формування міжнародних індексів як процес носить незавершений характер і дає можливість для їх вдосконалення. Ця обставина спонукала його розробити індекс інформаційного прогресу (ІПІ) країни, що дозволяє об'єднати в єдиний композитний індекс ряд показників, які використовуються при оцінці рівня інформаційного розвитку країни [40].

Індекс інформаційного прогресу (ІПІ) являє собою середнє геометричне трьох індексів за формулою

$$ІПІ_n = (EGDI_n \times IDI_n \times NRI_n)^{1/3}, (1)$$

де EGDI – індекс розвитку електронного уряду;

IDI – індекс розвитку ІКТ;

NRI – індекс мережевої готовності;

n – країна.

Отримані з використанням формули дані дозволили побудувати індекс інформаційного прогресу (ІПІ) (див.табл.9).

З таблиці видно, що отримані дані дозволяють нівелювати розбіжності в даних і уточнити картину інформатизації в конкретній країні, виходячи з її мережевої готовності, розвитку електронного уряду та ступеня розвитку ІКТ.

Таблиця 9.

**Показники індексу інформаційного прогресу
десяти країн-лідерів та України***

Країна	2012 р.				2014 р.			
	EGDI	DI	RI	ІІ	EGDI	DI	RI	ІІ
Корея	0,9283	8,85	5,47	3,56	0,9462	8,93	5,54	3,6
Австралія	0,8390	8,18	5,25	3,3	0,9103	8,29	5,4	3,44
Сінгапур	0,8474	7,9	5,86	3,4	0,9076	8,08	5,97	3,52
Франція	0,8695	7,87	5,12	3,27	0,8938	8,12	5,09	3,33
Нідерланди	0,9125	8,38	5,6	3,5	0,8897	8,53	5,79	3,53
Японія	0,8019	8,22	5,25	3,26	0,8874	8,47	5,41	3,44
США	0,8687	8,02	5,56	3,38	0,8748	8,19	5,61	3,43
Великобританія	0,8960	8,5	5,5	3,47	0,8695	8,75	5,54	3,48
Нова Зеландія	0,8381	7,82	5,36	3,28	0,8644	8,14	5,27	3,33
Фінляндія	0,8505	8,31	5,81	3,45	0,8449	8,36	6,04	3,49
Україна	0,5653	5,15	3,85	2,24	0,5032	5,23	3,87	2,17

* Розраховано автором

Аналізуючи ситуацію із інформаційним прогресом України протягом 2012 – 2014 рр., ми спостерігаємо "регрес" порівняно із рештою країн. Найбільше – 0,0621 індексу, ми втратили за індексом розвитку електронного урядування (EGDI), що вартувало 19 позицій у загальному рейтингу. Серед трьох субіндексів, найгірша ситуація України в індексі онлайн сервісів. Тобто, країна, фактично, не розвиває електронні сервіси, не працюють державні системи, за допомогою яких вони мають надаватися.

Міжнародна оцінка розвитку електронного урядування містить рейтинг, присвячений електронній участі, залученню громадян (E-Participation Index).

Цей рейтинг представляє модель за трьома рівнями участі: е-інформація (e-information) – можливість надання громадянам доступу до публічної інформації, е-консультація (e-consultation) – залучення громадян для обговорення питань державної політики, надання послуг, е-прийняття рішень (e-decision-making) – спільна можливість у формуванні політики, спільне вироблення сервісних компонентів. Через неможливість здійснити оцінки всіх урядових сайтів у всіх державах, які беруть участь в дослідженні, було вирішено обмежитися наступними ресурсами: сайт уряду і сайти міністерств освіти, праці, охорони здоров'я, фінансів, навколишнього середовища та соціальних служб. За цим рейтингом Україна посіла 77 позицію. Міжнародна оцінка звертає увагу на недостатній розвиток онлайн послуг в Україні для незахищених верств населення, людей із обмеженими можливостями.

5.3. Стратегія України на глобалізованому ринку інформації

Зважаючи на проведений аналіз вітчизняного ринку інформації та його місця у глобальному ринку, можна зазначити, що національна сфера інформатизації перебуває у стані активного становлення і є основою забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні та гармонійного включення у глобальний світовий інформаційний простір.

Указом Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року схвалено Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020". Вона визначає рух України уперед за векторами розвитку, безпеки, відповідальності та гордості. У рамках названих чотирьох векторів руху передбачено реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави. Зокрема, за вектором розвитку реформу телекомунікаційної інфраструктури та програму участі в транс'європейських мережах. За вектором безпеки програму електронного урядування та реформу захисту інтелектуальної власності. За вектором гордості програму популяризації України у світі, просування інтересів України у світовому інформаційному просторі та розвиток інформаційного суспільства та медіа.

Серед шести першочергових програм дві – децентралізації та реформи державного управління і програма популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Вони передбачають створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), а також формування і просування бренд-меседжу про Україну як країну високих технологій та інновацій.

У результаті реалізації Стратегії до 2020 року Україна за глобальним індексом конкурентоспроможності має увійти до 40 кращих держав світу, а частка проникнення широкосмугового Інтернету за даними Світового банку складатиме 25 абонентів на 100 осіб [51].

У якості ключових напрямків розвитку галузі інформаційних технологій України можна визначити:

- розвиток кадрового потенціалу та освіти в галузі;
- формування наукової бази для перспективних досліджень в ІТ;
- підтримка малого бізнесу в галузі ІТ;
- розвиток ІТ-експорту;
- розширення використання ІТ у вітчизняній економіці;
- забезпечення інфраструктури за рахунок подальшого розвитку широкосмугового доступу в Інтернет.

Важливим завданням держави є створення умов для формування і вдосконалення структурної організації єдиного інформаційного простору України і розвиток на цій основі внутрішнього ринку інформаційних послуг. Для досягнення цієї мети необхідно об'єднати різні інформаційні ресурси мережі, системи і комплекси засобів зв'язку для забезпечення широкого доступу споживачів до територіально розподілених інформаційних ресурсів. Обмін інформацією в режимах передачі даних і електронної пошти через

національну зону Інтернет-мережі та в рамках всесвітньої павутини стало важливим напрямком розвитку внутрішнього і світового ринків інформаційних послуг наприкінці XX століття. Між тим, в даний час обсяги інформаційних послуг збільшуються за рахунок конвергенції різних пристроїв мобільного, стільникового зв'язку, що вимагає коригування структурної організації інформаційного простору країни.

Розвиток єдиного інформаційного простору України або її національної інформаційної інфраструктури є частиною процесу формування глобальної інформаційної інфраструктури, що реалізується світовим співтовариством на основі концепції відкритих систем. Відмінною рисою процесу формування єдиного інформаційного простору країни є не лише створення технічної та технологічної структури інформатизації для забезпечення взаємодії виробників і споживачів, розподілу знань, накопичених в інформаційних баз даних (БД), але і врахування соціальних, економічних і політичних аспектів його формування та інтеграції у світовий інформаційний простір. Об'єктивні знання, що зберігаються в інформаційних БД, тоді стають чинником прогресивних соціально-економічних якісних змін, коли вони знаходять зацікавленого в них споживача і будуть йому доступні.

Модель єдиного світового інформаційного простору являє собою варіант взаємозв'язку інформаційного простору країни з зонами інших країн. Формування глобальної інформаційної інфраструктури світової спільноти як єдиного світового інформаційного простору слід розглядати в якості пошуку можливостей для рішення багатьох проблем на рівні світового співтовариства (наприклад, подолання цифрового розколу та інформаційної нерівності між країнами).

Під єдиним світовим інформаційним простором ми розуміємо наявність державних інформаційних систем, до складу яких входять розподілені інформаційні ресурси різних країн, міжнародних організацій, компаній і людей, а також різні канали для їх руху з метою залучення інформації в процес створення нових знань, для інформування світової громадськості про поточні події у світі, відпочинку і розваг. Необхідно підкреслити, що в єдиний світовий інформаційний простір входить Інтернет як оперативне і глобальне джерело інформації [40].

Розвиток світового ринку інформаційних технологій на сьогоднішній день характеризується наступними тенденціями.

Попит на ІТ-послуги забезпечується зростаючим різноманіттям і складністю використовуваних корпоративних ІТ-систем, що потребують великих витрат на установку, інтеграцію, навчання та обслуговування. ІТ-аутсорсинг, тобто передача стороннім організаціям функцій з підтримки і обслуговування ІТ-інфраструктури є одним з перспективних напрямів на даному ринку.

Найбільш динамічним сегментом світового ринку ІТ є програмне забезпечення, щорічне зростання якого в останні кілька років перевищувало 6%. Понад половини сукупного обсягу сегмента формують різні категорії додатків, решта припадає на системне ПЗ і засоби розробки. Швидше всього

розвивається категорія додатків для організації спільної роботи, в особливості, рішень для внутрішньофірмових соціальних мереж і спільного доступу до файлів: щорічно їх обсяг збільшується більш ніж на 20%. Також динамічно розвивається категорія рішень для управління базами даних і аналітики з щорічним зростанням більше 8%. Незмінно високий попит зберігається на рішення для управління ресурсами підприємства і відносини з клієнтами, а також рішення для забезпечення безпеки [41].

Для прискореного розвитку вітчизняної індустрії програмної продукції необхідно розвивати обидві її складові: експортоорієнтовану та складову, яка насичує програмною продукцією внутрішній ринок, відповідає потребам державного управління, вимогам оборонних та критичних застосувань.

У перспективах розвитку експортної складової індустрії програмної продукції потрібно розглядати дві стратегії: короткострокову, яка передбачає переорієнтацію діяльності вітчизняних компаній від продажу часу кваліфікованої робочої сили до продажу знань, та довгострокову, пов'язану з переходом компаній від продажу інтелектуальних послуг до продажу програмних продуктів.

Прикладом для України може бути модель, згідно з якою науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки виконуються у своїй країні, а представництва зі збуту продукції та послуг працюють за кордоном. В успіху цієї моделі велику роль відіграють венчурні інвестиційні компанії та ефективна державна політика. Саме така політика якісно змінила структуру економіки Ізраїлю, Фінляндії, Південної Кореї, США (більше 50% експорту цих країн становлять інтелектуальномісткі продукти та послуги), а також підвищила освітній рівень громадян, якості продукції та продуктивності праці.

Водночас повноцінна вітчизняна індустрія програмної продукції зможе більш ефективно реалізувати свій експортний потенціал, що зумовить значний економічний і соціальний ефект та утвердить міжнародний імідж України як країни з розвинутими високими технологіями.

На шляху до формування позитивного міжнародного іміджу необхідним є реалізація комплексного плану заходів щодо реалізації державної політики в сфері захисту прав інтелектуальної власності [52].

Перспективами розвитку світового ринку інформаційних послуг є те, що перехід світової економіки до постіндустріального етапу і прогрес засобів комп'ютерної техніки та інформаційної технології створили передумови для автоматизації комерційних транзакцій, що призвело до появи і розвитку інтернет-економіки, електронної комерції та диверсифікувало світові ринки.

Етапи розвитку ІТ-галузі IDC представляє у вигляді трьох платформ. Перша платформа була побудована на базі мейнфреймів і терміналів, на яких працювали тисячі додатків і користувачів. В основі Другої платформи лежать традиційні персональні комп'ютери, Інтернет, клієнт-серверна архітектура і сотні тисяч додатків. Третя платформа характеризується стрімко зростаючою кількістю постійно підключених до Інтернету мобільних пристроїв у поєднанні з широким використанням соціальних мереж і розвинутою хмарною

інфраструктурою, що застосовується для вирішення комплексних аналітичних завдань. Додатки, контент і послуги, побудовані на базі технологій Третьої платформи, доступні мільярдам користувачів. Згідно з дослідженням IDC, витрати на публічні хмарні (операційні) послуги в світі наблизяться в 2016 році до 100 млрд. доларів. Витрати на публічні хмарні послуги в період 2013-2018 будуть рости в п'ять разів швидше, ніж сукупні витрати на ІТ.

Сьогодні, 16 з 100 найбільших розробників ПЗ отримують понад половину свого доходу від хмарної моделі доставки. Третя платформа, таким чином не тільки технологічна революція, але і революція у сфері споживання, в результаті якої з'являються нові бізнес-моделі. Очікується, що розвиток рішень, побудованих на базі технологій Третьої платформи, буде головною рушійною силою світового ринку ІТ протягом цього десятиліття і забезпечить, згідно з оцінками IDC, більше 75% майбутнього зростання [41].

За даними дослідницької компанії IDC, в Україні у 2014 році на фоні 45% падіння ІТ ринку, лише один із чотирьох секторів показав 40% зростання з 5,8 до 8,1 млн. дол. США – саме публічні хмари. Проте, процес використання хмарних технологій в Україні значно відстає від світових показників. У загальній структурі ринку ІТ цей сектор складав 0,2% у 2013 та 0,5% у 2014 році [54]. На майбутнє варто пам'ятати, що компанії малого і середнього бізнесу будуть більш активно мігрувати на хмарну модель постачання, керуючись принципом мінімізації витрат на ІТ та гнучкістю споживаних ресурсів. Це важливо в період економічної невизначеності.

Згідно з даними міжнародної агенції Internet World Stats кількість користувачів Інтернету в нашій країні на листопад 2015 р. складала 43,4%. Україна за цим показником займає останнє місце в Європі. Це означає, що більша частина населення України не має можливості регулярно користуватися Інтернетом. Більшість із них – це мешканці невеликих населених пунктів, які не мають необхідних техніки та навичок.

У той же час в Україні існує проблема мобільного широкосмугового доступу (ШСД) на базі впровадження технологій мобільного зв'язку третього і четвертого поколінь (див. табл. 10). На думку Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації недостатнє проникнення фіксованого ШСД пов'язане перш за все з великими розмірами території країни та різним рівнем попиту в сільських та міських регіонах.

Важливо зазначити, що розуміння необхідності подальшого розвитку, поширення, популяризації та використання технології зв'язку четвертого покоління в українському суспільстві існує. Так, у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.07.2013 № 386, зазначається, що одним із стримуючих факторів впровадження електронного урядування в Україні є проблеми організації широкосмугового доступу для користувачів і низькі показники якості доступу до Інтернету. Тому створення інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету на всій території України віднесено в зазначеній Стратегії до пріоритетів формування сучасної інформаційної інфраструктури країни [54].

Таблиця 10.

**Забезпеченість населення доступом до мережі Інтернет та послугами
ШСД у розрахунку на 100 жителів станом на 31.12.2014 року* [53]**

Регіон	Забезпеченість населення доступом до мережі Інтернет	Забезпеченість населення послугами ШСД
Україна	13,7	9,2
Вінницька	6,4	6,3
Волинська	6,5	6,5
Дніпропетровська	8,8	8,7
Донецька	7,6	7,5
Житомирська	4,5	4,5
Закарпатська	4,6	4,5
Запорізька	9,1	8,8
Івано-Франківська	5,0	5,0
Київська	6,7	6,2
Кіровоградська	6,4	6,3
Луганська	5,7	5,1
Львівська	10,0	10,0
Миколаївська	8,6	8,6
Одеська	57,4	13,0
Полтавська	7,1	6,9
Рівненська	4,7	4,7
Сумська	6,3	6,3
Тернопільська	6,1	5,3
Харківська	6,2	6,1
Херсонська	7,3	7,3
Хмельницька	5,9	5,3
Черкаська	5,4	5,3
Чернівецька	6,2	6,1
Чернігівська	7,7	7,7
м. Київ	65,9	37,4

* За даними Держстату України без урахування даних по АРК та м.Севастополь

Це не тільки розвиток економіки як такої, це – наш імідж у світі. При цьому слід пам'ятати, що робота має бути комплексною та вестися у різних напрямках, бо рівень споживацького попиту на 4G залежить не лише від дій влади, але й від координації дій усіх учасників і складових ринку. Ця проблема належить до стримуючих чинників впровадження технологій електронного уряду в Стратегії розвитку інформаційного суспільства.

В умовах постійного зменшення ресурсів та соціально-економічної кризи, при одночасній потребі підвищувати ефективність роботи – електронне урядування є дуже ефективним інструментом.

За підсумками конференції ООН з питань сталого розвитку, що проводилась у Бразилії у 2012 році, електронне урядування визначено головним інструментом досягнення сталого розвитку сучасного світу через забезпечення прозорості та відкритості органів влади, зменшення корупції, дерегуляції роботи бізнесу, залучення громадян до процесів управління.

Експерти Всесвітнього економічного форуму визначили розвиток е-урядування одним з головних чинників підвищення конкурентоспроможності країни. Тобто, країни, які демонструють високий рівень розвитку е-урядування, є більш конкурентоспроможними.

Для покращення ситуації у 2014 році було створено новий центральний орган виконавчої влади – Державне агентство з питань електронного урядування, який реалізує державну політику у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства.

Ним на 2015 рік було визначено 4 першочергові напрями:

1. Електронні послуги – доступні, прозорі, не корупційні послуги органів влади, що досягається шляхом надання їх в електронній формі.

2. Електронна взаємодія. Базовий елемент архітектури електронного урядування будь-якої держави та одна з головних перешкод на шляху до запровадження е-урядування в Україні. Органи влади повинні почати електронний обмін інформацією з власних реєстрів та баз даних.

3. Електронна ідентифікація. Забезпечення належної безпеки та довіри в електронному середовищі неможливе без електронної ідентифікації суб'єктів взаємодії.

4. Відкриті дані. Структурування важливих для суспільства відкритих державних даних формує потужну індустрію з величезним обігом коштів [55].

Одночасно триває підготовка до адаптації законодавства України до Європейського законодавства в частині Директиви 2002/21/ЄС про спільні правові рамки для електронних комунікаційних мереж та послуг. Одним з важливих завдань України на шляху до європейського інформаційного суспільства виступає побудова цифрової телекомунікаційної інфраструктури.

Прикладом гармонізації українського законодавства до європейського є підготовка та прийняття "Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні" (2013 р.). Оцінка ефективності реалізації Стратегії повинна ґрунтуватися на результатах виконання планів заходів та планів дій з розвитку інформаційного суспільства, позиції України у міжнародних рейтингах, результатах моніторингу України, отриманих міжнародними організаціями, результатах статистичних спостережень Державної служби статистики, соціологічних досліджень та опитувань громадськості [54].

Інформаційні технології на сьогодні охоплюють практично всі сфери сучасного суспільства України: органів державного управління, фінансово-кредитної сфери, інформаційного обслуговування підприємницької діяльності, науки, освіти тощо. В той же час, сучасний рівень розвитку економіки України висуває на перший план проблему якості. За даними Технічного комітету стандартизації "Інформаційні технології" на сьогоднішній день в Україні налічується 510 національних стандартів з ІТ, гармонізованих з міжнародними та європейськими стандартами, що становить приблизно 2% усіх стандартів ISO/IEC в сфері ІТ.

Основні напрями міжнародного співробітництва у сфері розвитку інформаційного суспільства визначаються рішеннями Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства (2000 р.), Женевського (2003 р.) та Туніського (2005 р.) всесвітніх самітів з питань інформаційного суспільства, Європейською стратегією взаємодії (2008 р.), рамковими європейськими програми; затверджені в "Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні" (2013 р.) та включають:

- участь у розробці міжнародних норм права та механізмів, що регулюють відносини в галузі використання глобальної інформаційної інфраструктури, включаючи питання управління мережею Інтернет;
- участь в міжнародному інформаційному обміні;
- участь у формуванні системи міжнародної інформаційної безпеки, вдосконалення взаємодії правоохоронних органів України та іноземних держав в галузі попередження, виявлення, припинення та ліквідації наслідків використання ІКТ у терористичних та інших злочинних цілях;
- участь України в міжнародних дослідницьких проектах за пріоритетними напрямками розвитку науки, технологій і техніки;
- участь у розробці міжнародних стандартів у сфері інформаційних і телекомунікаційних технологій, гармонізація національної системи стандартів та сертифікації в цій сфері з міжнародною системою;
- участь в європейських програмах з розвитку інформаційного суспільства та міжнародній ініціативі "Партнерство "Відкритий Уряд" [52].

Підводячи підсумки розвитку вітчизняного ринку інформаційних послуг в 21 столітті, зазначимо, що Україна, будучи нерозривною складовою частиною світової економіки, вступає в смугу глибинних трансформацій, пов'язаних зі спільними глобальними змінами світової архітектури. Перед країною стоїть завдання зайняти місце серед світових країн-лідерів, що вимагає вирішення важливої проблеми – підвищення конкурентоспроможності економіки та підприємств в умовах глобалізації. Масштабний характер цієї проблеми ставить перед Україною завдання з її модернізації на основі широкого використання комп'ютеризації та інформатизації в економіці, науці і суспільстві. Подальша диверсифікація ринку інформаційних послуг буде позначатися на темпах розвитку інформаційної індустрії країни, що має активізувати участь вітчизняних компаній у міжнародному інформаційному співробітництві.

Література до розділу 5

1. Капица П. Л. Эксперимент. Теория. Практика. / П. Л. Капица – М., Наука, 1987 г. – 497 с.
2. Васильев Р. Ф. Охота за информацией / Р. Ф. Васильев. – М.: Знание, 1973. – 261 с.
3. Ефремов О. В. Социальные аспекты современных компьютерных технологий / О. В. Ефремов, П. С. Беляев. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. – 80 с.
4. Селищева Т. А. Пространственные диспропорции информатизации экономики России // Наука и практика. Научно-аналитический журнал РЭУ им. Г. В. Плеханова. – 2014. – 1(13). – С.71-76.
5. Castells M. The Information Age Economy, Society, and Culture. [Электронный ресурс] / M. Castells – Режим доступа: URL: https://indahwidiastuti911.files.wordpress.com/2013/06/manuel_castells_the_rise_of_the_network_society_with_a_new_preface_volume_i_the_information_age_economy_society_and_culture_information_age_series_20101.pdf
6. Гапоненко А. Л. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал. / А. Л. Гапоненко, Т. М. Орлова – М.: Эксмо, 2008. – 265 с.
7. ЗАКОН УКРАЇНИ Про інформацію [Электронный ресурс] / Режим доступа <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
8. Inozemtsev V. L. Paradoxy postindustrial'noi ekonomiki (investitsii, proizvoditel'nost', i khozyaistvennyi rost v 90-e gody) / V. L. Inozemtsev // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. – 2000. – №3. – С. 3-11.
9. Агафонова А. Н. Методологические аспекты управления услугами на информационном рынке / А. Н. Агафонова // Вестник Тюменского государственного университета – 2012. – № 11 – С.147-152
10. Селищева Т. А. Информация как нематериальный фактор экономического роста // Т. А. Селищева, Е.Н. Кан // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия "Экономика и экологический менеджмент" – 2015. – № 2. – С. 1-8
11. Панченко В. В. Особенности формирования рынка информации в современной российской экономике / В. В. Панченко // Горизонты экономики. – 2015. – №5(24) – С. 109-112
12. Василенко Л. А. Рынок информационных услуг: учебное пособие / Л. А. Василенко. – М. : РАГС. – 1996. – 78 с.
13. Закон України Про науково-технічну інформацію [Электронный ресурс] / Режим доступа <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>
14. Манохин В. А. Развитие рынка информационных ресурсов в России/ В. А. Манохин // Вестник СГСЭУ. – 2009. – №2. – С.19-23
15. Максимова В. Ф. Микроэкономика: учебник. 7-е изд., перераб. и доп. / В. Ф. Максимова. – М. : МФПУ Синергия. – 2012. – 496 с.
16. Экономика знаний: Коллективная монография / Отв. ред. д-р экон. наук, проф. Колесов В. П. / В. Колесов, В. Макаров, М. Ильин и др. – М. : ИНФРА-М. – 2008. – 432 с.

17. Макаров В. Л. Микроэкономика знаний. / В. Л. Макаров, Г. Б. Клейнер. – М. : Экономика. – 2007. – 204 с.
18. Данилина Я. В. Информация и знания как факторы производства / Я. В. Данилина // Экономический анализ: теория и практика. – 2013. – 2 (305). – С. 15-21
19. Саффиулина З. А. Информация: ценность и оценка : науч.-практ. пособие / З. А. Саффиулина. – М. : Либерей-бибинформ. – 2006. – 224 с.
20. Тухова К. Ю. Формирование рынка информации в России и проблемы его развития / К. Ю. Тухова, В. И. Дунаева // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. – 2013. – № 4 (8). – С. 129–134.
21. Береза Н.В. Процесс принятия решения о выборе рыночной стратегии и состава оказываемых услуг для субъектов информационного рынка : [Электронный ресурс] / Н.В.Береза // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. – 2011. – № 1. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/protsess-prinyatiya-resheniya-o-vybore-rynochnoy-strategii-i-sostava-okazyvaemyh-uslug-dlya-subektov-informatsionnogo-rynka>
22. Тамбовцев В. Л. Пятый рынок: экономические проблемы производства информации. / В. Л. Тамбовцев. – М. : МГУ. – 1993. – 127с.
23. Манохин В. А. Реструктуризация информационного рынка в условиях рецессии мировой экономики / В. А. Манохин // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2009. – № 3. – С.39-42
24. Попов Е. В. Рынок информационных услуг: особенности анализа и функционирования / Е. В. Попов, И. С. Кац // Вестник УГТУ-УПИ. – 2005. – №1. – С.5-11
25. Буко С. За що цінують українських ІТ-шників: думки рекрутерів [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.management.com.ua/tend/tend637.html>
26. 22 жовтня відбулася робоча зустріч голови Державної регуляторної служби України Ксенії Ляпіної з представниками ІТ компаній [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.itukraine.org.ua/news/22-zhovtnya-vidbulasya-robocha-zustrich-golovy-derzhavnoyi-regulyatornoyi-sluzhby-ukrayiny#sthash.4HfswQFP.CAmJ2Yd5.dpuf>
27. Українська ІТ індустрія – 20 років розвитку [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://miratech.ru/sites/default/files/images/acc_ict_miratech_ukr.pdf
28. Семиноженко В. На кінець 2015 року в Україні працюватиме 350 тис. ІТ-спеціалістів [Електронний ресурс] / В.Семиноженко. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246635004&cat_id=244276429
29. Ведущие отрасли Украины. ІТ прорыв: идея фикс. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://naspravdi.info/analitic/3564>
30. Офіційний веб-портал Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. – Режим доступу: <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=151&language=uk>

31. Кризис выдавливает украинский IT-рынок за границу. IT-бизнесмены переориентируются на экспорт своих услуг из-за кризиса на внутреннем рынке [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://apostrophe.com.ua/article/business/telecom/2014-12-18/krizis-vyidavливаet-ukrainskiy-it-ryinok-za-granitsu/978>
32. IT рынок [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.itukraine.org.ua/it-rynok>
33. "Всього лише чотири чинники відділяють Україну від того, щоб стати IT-центром Європи", – бізнес-аналітик Шон Д. Манчанда [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.itukraine.org.ua/news/vsogo-lyshe-chotyry-chynnyky-viddilyayut-ukrayinu-vid-togo-shchob-staty-it-centrom-yevropy#sthash.обosw1p6.mFVf4IHn.dpuf>
34. Освіта [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.itukraine.org.ua/osvita>
35. Офіційний сайт BIONIC Hill – першого інноваційного парку в Україні [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://bionic-hill.com/for_state/
36. Кризис выдавливает украинский IT-рынок за границу. IT-бизнесмены переориентируются на экспорт своих услуг из-за кризиса на внутреннем рынке [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://apostrophe.com.ua/article/business/telecom/2014-12-18/krizis-vyidavливаet-ukrainskiy-it-ryinok-za-granitsu/978>
37. Каково место Украины на фриланс-карте мира [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://forbes.net.ua/opinions/1394983-kakovo-mesto-ukrainy-na-frilans-karte-mira>
38. Обзор рынка труда 2015: компании растут, зарплаты стоят, программисты едут [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://dou.ua/lenta/columns/jobs-and-trends-2015/>
39. Лазарев А.Н. Современное состояние и некоторые проблемы развития мирового информационного рынка/А.Н.Лазарев. – М.: Вестник РГТЭУ. – 2008. – № 3 (24). – С.69-77
40. Лазарев А.Н. Мировой рынок информационных услуг в условиях глобализации: тенденции и направления развития: автореферат диссертации на соискание степени д.э.н.: специальность 08.00.14 "Мировая экономика" / А.Н.Лазарев. – М. – 2011. – с. 39
41. Обзор и оценка перспектив развития мирового и российского рынков информационных технологий [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.rusventure.ru/ru/programm/analytics/docs/obzor_it.pdf
42. Global Software Survey 2013 [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://bsa.or.jp/wp-content/uploads/Global_Software_Survey2013_J.pdf
43. Лазарев А.Н. Международные индексы для оценки развития информационного общества: новые показатели / А.Н. Лазарев// Открытое образование. –2011. – №4. – С.75-84

44. The ICT Development Index (IDI) 2012-2013 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/mis2014/MIS2014_without_Annex_4.pdf
45. The ICT Development Index (IDI) 2015 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2015/>
46. Global information technology report 2015 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2015/network-readiness-index/>
47. Global information technology report 2014 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-information-technology-report-2014>
48. Рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні та світі [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/riven-rozvytku-informaciyno-komunikaciynyh-tehnologiy-v-ukrayini-ta-sviti>
49. UN E-Government Survey 2014 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://publicadministration.un.org/egovkb/Reports/UN-E-Government-Survey-2014>
50. UN E-Government Survey 2012 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2012>
51. Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020" [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
52. Діяльність. Офіційний веб-портал Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.dknii.gov.ua/content/5-formuvannya-industriyi-programnoyi-produkciyi>
53. Звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2014 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua/images/upload/142/5369/r165_dod_2015-03-24.pdf
54. КМУ Доповідь про стан про стан інформатизації та інформаційного суспільства в Україні за 2014 рік [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.dknii.gov.ua/sites/default/files/stan_informatyzacii_20132.pdf
55. Риженко О.В. Розвиток електронного урядування в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи // Інформаційне суспільство в Україні: стан, проблеми, перспективи: Матеріали щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю "Дні інформаційного суспільства-2015", Київ, 19-20 травня 2015 р. / Упоряд.: М.Малюга; За заг. ред. д.держ.упр., проф. Н.В.Грицяк. – "Видавництво "Тезис". – 2015. – 226 с.

6. ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН

6.1. Об'єктивні передумови ефективної участі країн у процесах глобалізації

За останні півтора десятиліття світова економіка відчула на собі справжню глобальну революцію. Багато процесів набули настільки видозміненого характеру, що традиційний теоретичний інструментарій вже не дозволяє досить адекватно оцінювати нові явища глобалізації. У емпіричних дослідженнях проблематика передумов ефективної участі країн у процесах глобалізації активно обговорюється з кінця XX ст. Новітня економічна наука намагається визначити сутнісні основи, позитивні і негативні сторони глобалізації.

Особлива увага надається економічним, геополітичним, культурним, соціальним і інституціональним аспектам цього процесу. Як правило, дослідницький акцент ставиться на окремих сферах глобалізації. Водночас, новітній рівень міжнародних економічних процесів, що супроводжується кризовими явищами та асиметрією зв'язків, вимагає нового підходу до вивчення економічної діяльності, як окремих країн, так і світової економіки в цілому. Ця теза зумовлена тим, що сучасна світова система – це якісно нова стадія розвитку світової економіки, для якої характерні: поява нових факторів виробництва, особливі форми їх транснаціоналізації, вихід на світову арену нових суб'єктів міжнародних економічних зв'язків з новими функціями, а також зміна характеру міжнародного відтворювального процесу. Водночас, все більш яскраво проявляється системність міжнародних економічних відносин, що призводить до формування в перспективі більш цілісної і єдиної світової економіки.

Ще одним суттєвим аспектом є те, що розвиток глобалізаційних процесів тісно пов'язаний з лібералізацією економіки, яка також набуває нових контурів: більш вільним стає міжнародний рух товарів, послуг, капіталу, технологій, інформації та робочої сили. В результаті зменшення різного роду адміністративних, юридичних, економічних, технічних бар'єрів, формування більш уніфікованих правил і норм зовнішньоекономічної взаємодії більшість країн світу починають "стягуватися" доцентровими силами, що діють у світовому господарстві, в єдине економічне ціле у глобальному масштабі. Водночас, реалізація зазначених тенденцій супроводжується гострою конкурентною боротьбою, в основу якої закладено протиріччя сучасної світової економіки. Вплив цих протиріч на економічне життя окремих країн і світового господарства є настільки істотним, настільки здатен посилити існуючі проблеми і породжувати нові, що сама їх природа потребує ретельного дослідження.

Значущість асиметрії цих змін пояснюється їх глобальними масштабами. На сьогодні для розв'язання більшості суперечностей необхідним є залучення ресурсів (як матеріальних, так і інтелектуальних) не однієї країни, а всього глобального простору. Слід підкреслити, що витрати на вирішення сучасних проблем дуже високі, адже наслідки ухвалення конкретного рішення нині здатні поширюватися далеко за межі того співтовариства, у рамках якого приймалося це рішення. Крім того, турбулентність сучасного світогосподарського устрою спричиняє багатогранність проблем, з'ясувати вихідні точки яких також дуже складно.

На нашу думку, передумови ефективної участі країн у процесах глобалізації можна розділити на наступні категорії. По-перше, це процес інформатизації, що акумулював досягнення науково-технічної революції. Він характеризується не лише глобальним проникненням принципів нового типу інформаційних технологій (ІТ), а й певними трансформаціями традиційних відносин, в першу чергу, пов'язаних з господарською діяльністю і розподілом матеріальних благ, що виявляють властивості адаптації досягнень інформаційно-технологічного прогресу потребам зростання власної ефективності та доцільності. Водночас, характер, принципові особливості та наслідки, включаючи довгострокові зсуви у глобальній економічній системі, дають підстави оцінити становлення та розвиток локальних інформаційних товариств, істотно інтегрованих у глобальний економічний простір, на умовах, максимальна вигідність яких засвідчується такими показниками, як-от: інвестиційна привабливість, галузева структура виробництва, ступінь конкурентоспроможності національної макроекономічної системи, обсяги залучених іноземних капіталів, сила зовнішньоекономічного впливу, ємність внутрішнього ринку тощо.

Імперативом інтенсифікації процесу інформатизації є розвиток електронної комерції та Інтернет-індустрії. Через історичні особливості процесу інформатизації глобальний простір, протягом досить тривалого часу розвивався в основному зусиллями країн "Тріади" (США, Західна Європа, Японія). У глобальному масштабі інформаційні галузі розвинених країн дозволили громадянам практично всіх інших країн відкрити доступ до цих продуктів. З розвитком економічних, політичних, соціально-культурних зв'язків між різними країнами все більшого значення набуває електронізація бізнесу, що є одним із факторів формування "нової економіки". Її головною відмінністю від попереднього етапу світового економічного розвитку є інформатизація і поява якісно нових електронних можливостей передачі та обробки інформації всередині суб'єкта і між суб'єктами господарювання. Оскільки, у сам зміст більшості економічних операцій закладена можливість заміщення реального фізичного об'єкта інформацією про нього, то прогрес у сфері інформаційних технологій забезпечив можливість і виступив каталізатором розвитку цих операцій у світових масштабах. Ці процеси ініціювали і активізували поширення впливу країн координаторів інформаційної галузі на всі інші території та економіки

світу та її окремих сфер. Отже, інформаційна складова є ключовою передумовою ефективної участі країн у процесах економічної глобалізації.

Передумовами інформатизації є постійне удосконалення країнами каталізаторами обчислювальної техніки, телекомунікаційного обладнання та інфраструктури. Також зростає швидкість утворення, обробки і переміщення інформаційних потоків, поширення знань в процесі наукового або інших видів інтелектуального обміну.

Сучасний розвиток економічних відносин, їх глобальний характер з одного боку, і розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, з іншого, зумовили появу специфічної форми цих відносин – електронного бізнесу і електронної комерції. Суб'єкти ринку швидко освоюють нові можливості організації бізнес-комунікацій і активно включаються в електронне бізнес-середовище. Це призводить до того, що доступ до інформаційних технологій стає не просто конкурентною перевагою, а інструментом економічного маніпулювання [1].

Наступною передумовою, що виступає інструментом впливу країн першого ешелону на міжнародні торгові та фінансові потоки, є транснаціоналізація. Зі зростанням впливу ТНК на світову економіку кількість робочої сили, необхідної для виробництва певних промислових товарів, все в більшій мірі визначала їх рішення щодо розміщення філіалів та дочірніх підприємств. ТНК посилювали контроль за географічним розподілом виробництва, розміщеного в різних країнах, котрий знаходився в тісній залежності від наявності вільних коштів, витрат і кваліфікації робочої сили. Лише крупні компанії були в змозі управляти цими факторами. Їх структура характеризувалася наявністю галузевого планування, яка залежала від територіальних кордонів. Такі фірми були здатні організувати свій "власний" розподіл праці у світовому масштабі. В результаті створена цими компаніями система функціонувала більш ефективно порівняно з національними системами планування як за кейнсіанською моделлю макроекономічної політики, так і в соціалістичному варіанті централізованого планування.

Зауважимо, що певну роль у цих процесах відіграє економічна політика урядів. В першу чергу – це економічна інтеграція. Цей процес чітко проявився у 50-х і 60-х роках у всьому світі, але лише Європі внаслідок створення ЄЕС, вдалося домогтися успіхів у інтеграційному процесі, і політичний фактор тут відігравав значну роль. Іншою ілюстрацією цього процесу в Європі стало утворення ЄАВТ, згодом частково поглиненої ЄЕС. Інші заходи урядів відображали прагнення лібералізувати зовнішню торгівлю і систему міжнародних платежів. Цього вдалося досягти, створивши МВФ і підписавши ГАТТ. План Маршалла призвів до створення Організації європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), яка перетворилася згодом в Організацію економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Результатом вище зазначених процесів стало становлення транснаціоналізації як об'єктивної передумови ефективної участі країн у процесах глобалізації. Цей факт підтверджується насамперед змінами, що відбуваються у географічному розподілі світової торгівлі. Поступово зростає торгівля країн,

що розвиваються, але особливо швидкими темпами збільшуються обсяги товаропотоків із нових індустріальних країн. Серед країн з перехідною економікою більш динамічно розвивається зовнішня торгівля Китаю, що дозволило країні увійти до десятки найбільших торгових держав світу.

Водночас, як і раніше значна частина світового товарообігу – близько третини світових експортно-імпортних операцій – припадає на провідні промислово розвинені країни (США, Німеччину і Японію). До групи найбільших торговельних країн світу входять Франція, Великобританія, Італія, Канада, Нідерланди, Бельгія. Таке становище посилюється за рахунок транскордонних злиттів і поглинань транснаціональними корпораціями, країн з найбільших торгових держав світу у держав з перехідними економіками [2-3].

За останні роки зросла роль країн, щорозвиваються як одержувачів прямих іноземних інвестицій, так і імпортерів. Оскільки центр міжнародного виробництва, а останнім часом і міжнародного споживання переміщується у країни, що розвиваються та країни з перехідною економікою, то ТНК все активніше інвестують свої кошти в проекти, спрямовані як на підвищення ефективності, так і на освоєння ринків збуту в цих країнах. Водночас, компанії країн "Тріади" мають панівне становище [4, с.138]. Хоча міжнародне споживання переміщується в країни з перехідною економікою, материнські компанії, що забезпечують необхідний рівень виробництва, знаходяться в країнах тріади. Так, розвиток економічної і передусім торговельної інтеграції, усунення регіональних бар'єрів, формування спільних ринків, зон вільної торгівлі формує необхідність сприяння підвищенню ефективності суспільного виробництва. Тобто в окремих країнах, створюються найбільш досконалі за технічними та економічними параметрами підприємства у всіх сферах економіки. Проявом такої лібералізації економіко-митних норм є помітне зростання кількості дочірніх компаній холдингових структур та транснаціональних корпорацій, що впливає на інвестиційний клімат та дозволяє значно активізувати роль міжнародної торгівлі. При цьому в одних і тих же галузях національної економіки країни, що інтегруються за техніко-економічними параметрами підприємств витрачають на виробництво однорідних товарів приблизно однаковий обсяг необхідних ресурсів. Або якщо країни мають різні галузі і виробляють різні товари, то вони повинні витрачати на їх виготовлення менше живої і уречевленої праці, ніж витрачали до вступу в інтеграційний етап. В умовах розвитку процесу глобалізації конкуренція спонукає ТНК різних країн нарощувати технічну міць своїх компаній у боротьбі за ринки збуту зі своїми суперниками і забезпечувати принаймні хоча б середню норму прибутку. Господарюючі суб'єкти, які в даний період часу витрачають на випуск продукції найменшу кількість різних факторів виробництва, у всіх країнах світу прийнято називати підприємствами оптимальних розмірів.

Характеристика деяких країн світу за показником отриманих іноземних інвестицій засвідчує, що потоки прямих іноземних інвестицій в країнах, що розвиваються і в державах з перехідною економікою у 2013 році досягли нових рекордних рівнів. Інвестиції у промислово розвинені країни також

почали відновлюватися. Про це повідомляють експерти Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). В цілому у 2013 році глобальні потоки прямих іноземних інвестицій зросли на 11 % порівняно з попереднім роком і склали 1,46 трильйона доларів США. Обсяги іноземних інвестицій в країнах, що розвиваються у 2013 році становили 52 % від світового рівня і досягли 759 млрд. доларів США. Обсяги залучення інвестицій в країни з перехідною економікою склали 126 мільярдів доларів США, що на 45 % більше, ніж у попередньому 2012 році [5]. Серед регіональних і субрегіональних груп виділяються країни БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай і Південна Африка) і АРЕС (АТЕС) – Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво.

У країнах цих двох груп обсяги інвестицій збільшилися майже вдвічі порівняно з докризовим рівнем. Що стосується розвинених країн, то, за попередніми оцінками, в групі з 38 держав обсяги прямих іноземних інвестицій зросли за рік лише на 12 % і склали минулого року 576 млрд доларів США. При цьому якщо в ряді держав Євросоюзу (зокрема у Бельгії, Ірландії, Нідерландах та Люксембурзі) очевидними є ознаки відновлення, то в США спостерігалось зменшення припливу інвестицій. У Японії їх показник виріс на 61%, а в Австралії та Новій Зеландії скоротився, відповідно, на 28 % і 75 % [5]. Вище зазначене свідчить про стрімкий розвиток транснаціоналізації.

Визначаючи передумови ефективної участі країн у глобалізаційних процесах, перш за все слід відзначити які ж саме країни мають змогу використовувати економічні інструменти для здобуття переваг на міжнародній арені. Для цього використовують декілька основних показників і критеріїв: абсолютний і відносний ВВП (ВНП); національний дохід і дохід на душу населення; галузеву структуру національної економіки; структуру експорту та імпорту країни; рівень та якість життя населення та ін. Зауважимо, що рівень економічного розвитку країни та її участь у світовому господарстві відображає її економічний потенціал та зазначені вище інструменти впливу. Кожен етап розвитку національної економіки і світового господарства у цілому вносить ті, чи інші зміни до складу основних показників.

На нашу думку, в сучасних умовах доцільно виокремити три групи країн. По-перше, промислово розвинені країни з ринковою економікою, що утворюють так званий каркас світового господарства. Ця група складається з 27 держав. На її частку випадає 52,3 % світового ВВП, 69 % світового експорту товарів і послуг і лише 15,3 % світового населення. По-друге, країни Азії, Африки, Латинської Америки та Океанії (або країни третього світу). По-третє, країни з перехідною економікою, які представлені переважно державами Східної Європи та СНД. Вони знаходяться на шляху розвитку нових форм господарювання. На частку двох останніх груп (156 країн) припадає 47,7 % світового ВВП; 30,8 % світового експорту товарів і послуг і майже 85 % всього населення планети. Іноді цю групу країн називають країнами з ринком, що формується [6-8]. Серед країн, що розвиваються, слід виокремити такі групи країн: найменш розвинені країни (найбідніші країни світу, розвиток яких утруднено через несприятливі умови, зокрема, островне або внутрішньоконтинентальне розташування) та нові

індустріальні країни. У найменш розвинених країнах проживає 11 % населення світу, а частка цих країн у світовому ВВП – лише 0,6 %.

Країни з аграрною парадигмою є особливою групою держав, що відрізняються своєрідністю історичного розвитку, соціально-економічною та політичною специфікою. Це країни, які не мають здатності до саморозвитку і не мають внутрішніх джерел подолання низького рівня життя населення. Серед спільних характеристик їх розвитку доцільно виокремити спільне колоніальне минуле та пов'язану з цим багатоукладність господарства, швидке зростання чисельності населення, його бідність, неграмотність. Цим країнам властиві аграрна мінерально-сировинна спеціалізація економіки і відповідно слабкий розвиток обробної промисловості, вузькість внутрішнього ринку, підпорядковане місце у системі світового господарства. Протягом 70 – 90 років ХХ століття кількість найменш розвинених країн збільшилася удвічі.

На сьогоднішній день до аграрноорієнтованих країн Організація Об'єднаних Націй відносить 49 країн світу. Кожні три роки список цих країн переглядається Економічною та соціальною радою (ЕКОСОР). В ході огляду переліку найменш розвинених країн у 2003 році Економічна і Соціальна Рада ООН використовувала для визначення найменш розвинених країн наступні три критерії, що були запропоновані Комітетом з питань політики в галузі розвитку (КПР) (рисунк 1).

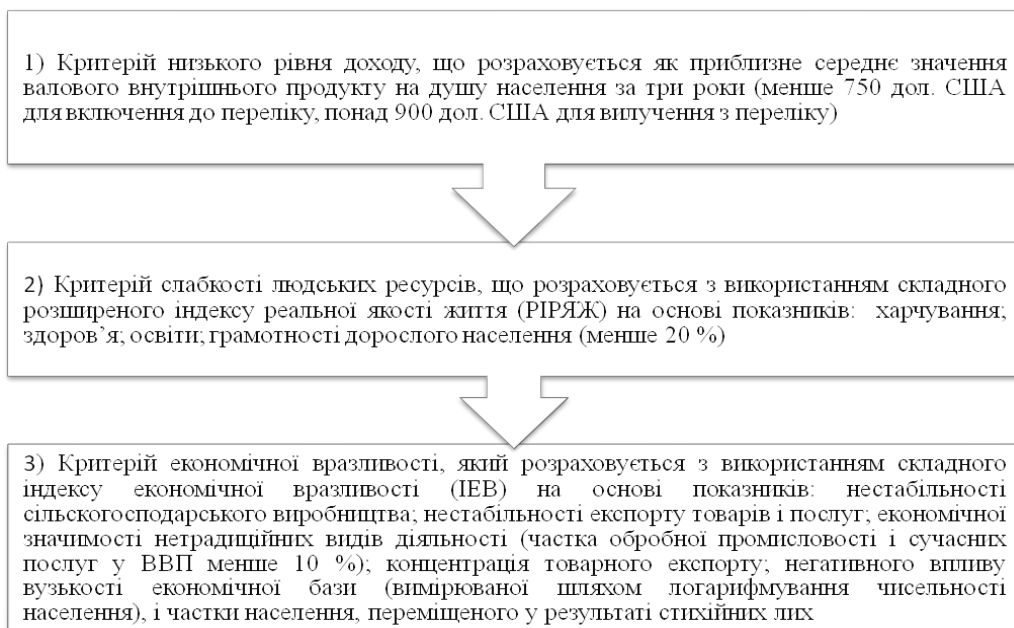

Рис.1. Визначення найменш розвинених країн за підходом ООН*

*Складено автором за даними джерела [9]

Більшість аграрноорієнтованих країн характеризуються дуже низьким рівнем життя населення. Зауважимо, що основна маса населення цих країн має низький рівень життя не тільки в порівнянні з країнами з постіндустріальною парадигмою, але і в порівнянні з малочисленими багатими групами населення у своїх країнах. Отже, у аграрноорієнтованих країнах фактично відсутній середній клас. Спостерігається така система

розподілу доходів, коли доходи 20 % вищих верств суспільства у 6-19 разів перевищують доходи 30 % нижчих прошарків.

У Чаді, Ліберії 80% населення проживають за межею бідності, у Сомалі 43% населення існують на кошти, які складають менше одного долара США. Велика кількість людей страждають від нестачі житла, продовольства, чистої питної води, електроенергії. У країнах з аграрною парадигмою розмір ВВП на душу населення не перевищує 700 доларів США, у той час як у країнах з постіндустріальною та індустріальною соціально-економічною формацією цей показник досягає декількох десятків тисяч доларів США.

Варто зазначити, що найбільш вичерпною класифікацією країн у світовій економіці вважається точка зору універсальних міжнародних організацій, членами яких є більшість країн світу, як-от: Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний валютний фонд і Світовий банк. Водночас, на нашу думку, в площині сучасних змін глобального простору ці класифікації не відображають внутрішніх структурних елементів національних економік.

Так, деякі країни Близького Сходу вважаються розвиненими країнами через високі стандарти соціального розвитку та витрати на удосконалення людського потенціалу. Водночас, в сучасних умовах вищезазначена категорія країн має маргінальний статус. Іншим прикладом може бути Швейцарія – одна з найрозвиненіших і найбагатших країн світу. Ця країна є високорозвиненою індустріальною країною з майже повною відсутністю будь-яких корисних копалин. За підрахунками західних економістів за рівнем конкурентоспроможності економіки, вона входить до першої десятки країн світу. Швейцарська економіка тісно пов'язана із зовнішнім світом, насамперед з країнами ЄС, тисячами ланцюгів виробничої кооперації та зовнішньоторгових угод. Водночас, внаслідок розвитку лише таких галузей, як фармакологія і банківський сектор, ця країна має досить слабо диверсифіковану структуру ВВП. Тобто вище згадані країни досить складно класифікувати за принципом розвиненості.

На нашу думку, більш коректним у площині сучасних глобальних змін є зазначений на рисунку 2 парадигмальний підхід, що на відміну від існуючих акцентує увагу на соціально-економічних формаціях та відображає базисні моделі розбудови зовнішньоторговельних відносин.

Наступною передумовою ефективної участі країн світового простору у глобалізаційних процесах є фінансова глобалізація. Це пояснюється тим, що неможливо уявити гіперболічне зростання фінансового сектора світової економіки без активних процесів експансії транснаціональними корпораціями економік аграрних та індустріальних країн.

Як результат фінансова глобалізація перетворилась на якісно нову стадію формування фінансових відносин між різними країнами, міжнародними фінансовими організаціями, транснаціональними компаніями і банками на глобальному фінансовому ринку. Сьогодні вона ґрунтується на послідовному прискоренні інновацій, лібералізації обміну капіталами, технологіями та інформацією.

Теоретичні напрацювання з цієї проблематики акцентують увагу на тому, що для фінансової глобалізації характерними є процеси, що розвиваються одночасно у 2 напрямках: 1) міждержавні процеси проявляються у зростаючій інтеграції національних фінансових ринків, лібералізації й уніфікації національних фінансових і банківських систем; 2) транснаціональні процеси проявляються у тому, що ТНК озброюються глобальною стратегією, розвиваючи свою діяльність на глобальному фінансовому ринку. Сьогодні фінансові зв'язки між державами і транснаціональним бізнесом диференціюються і ускладнюються через розвиток глобального фінансового ринку.

Водночас, на нашу думку, слід виокремити, ще один напрям впливу фінансової глобалізації (негативний) – це створення умов для виникнення світових фінансових криз. Це пояснюється тим, що із зростанням кількості та ваги транснаціональних корпорацій у структурі світогосподарських зв'язків, виникла необхідність у організаціях, які б доповнювали і регламентували діяльність ТНК за межами країн походження (рис.2).

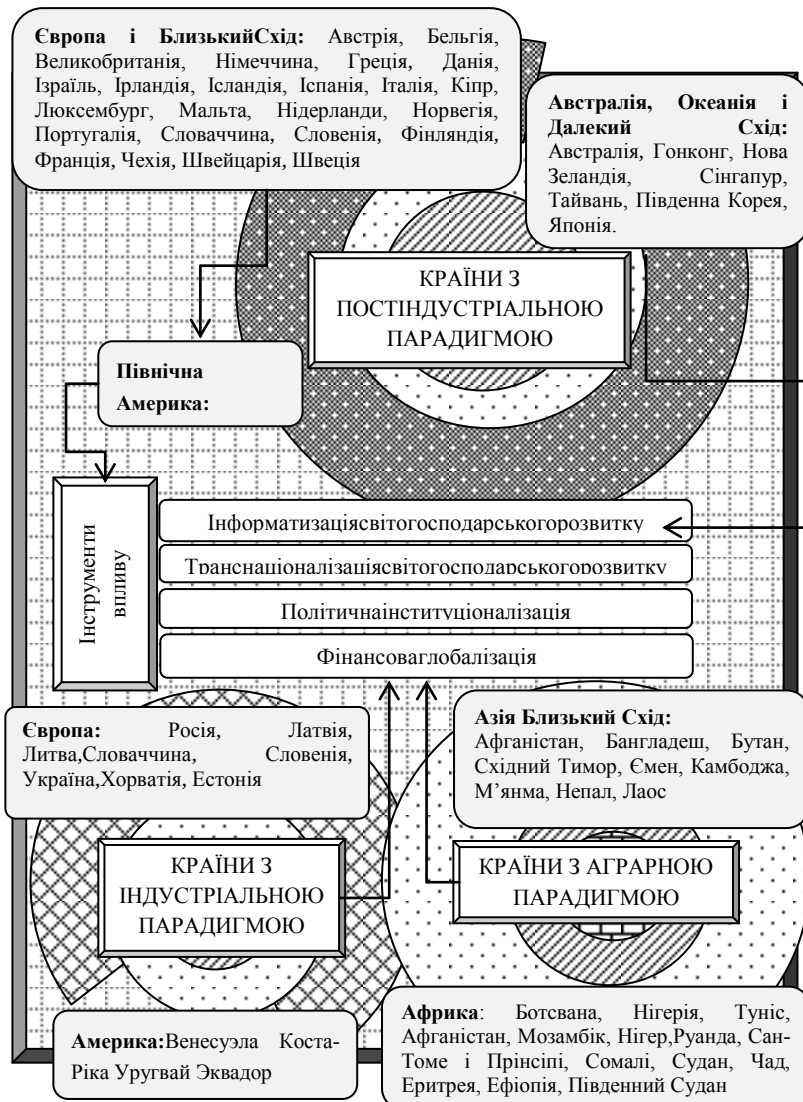

Рис.2. Парадигмальний підхід до класифікації країн в умовах глобалізації*

* Складено автором

Тобто створювали комфортні умови функціонування для власних ТНК у країнах-конкурентах. Внаслідок чого утворились такі основні глобальні фінансові інституції, як Світовий банк та Міжнародний валютний фонд. Організаційна структура цих інституцій сформована таким чином, що права голосу щодо рішень стосовно діяльності цих організацій розділені асиметрично, тобто деякі країни мають більший вплив у питаннях регулювання фінансової сфери, ніж інші. Оскільки при виникненні кризових явищ, концентрація фінансового капіталу відбувається у найбільш сприятливих умовах, то для деяких країн спричинення криз є доволі позитивним явищем.

Таким чином, визначаючи об'єктивні передумови ефективної участі країн у процесах глобалізації акцент необхідно ставити на транснаціоналізації, інформатизації, політичній та економічній інституціоналізації та фінансовій глобалізації. Як інструменти впливу на міжнародні економічні процеси вище зазначені фактори застосовуються лише країнами з постіндустріальною соціально-економічною формацією. Слід підкреслити, що ця категорія країн характеризується панівним соціально-економічним домінуванням та інноваційним потенціалом. Зокрема, у сфері валютно-фінансових відносин США застосовує виключно ефективний та економічно продуктивний інструмент впливу – власну національну валюту. Якщо говорити про геоекономічну стратегію країни як про мистецтво досягати економічні цілі на світовому ринку і запобігати потенційним конфліктам за допомогою нових технологій, то США та інші країни "Тріади" повною мірою отримують вигоди від глобалізації і за допомогою вище зазначених інструментів підтримують та зберігають гегемонію стосовно всіх інших категорій країн світової економіки. Методи контролю над комунікаційними матеріальними потоками енергетичних та інших ресурсів з метою участі суб'єктів міжнародних економічних відносин у створенні і перерозподілі світового валового продукту, що застосовуються країнами з постіндустріальними соціально-економічними формаціями, не досяжні для країн з індустріальною та аграрно-орієнтованою економікою. Переважна більшість цих країн періодично відчувають внутрішню політичну нестабільність, що завдає шкоди розвитку економіки цих країн. Необхідно підкреслити нерівність економічної та політичної міцності країн з індустріальною та аграрною соціально-економічними парадигмами розвитку співставленні з промислово розвиненими країнами. Вона реалізується у домінуванні багатих країн у сфері міжнародної торгівлі, у їх можливості диктувати умови передачі технологій, інвестицій та грошової допомоги тощо.

6.2. Регіональні механізми адаптації до глобальних змін

У новітній структурі глобального світу настав період перманентної нестабільності, викликаній прагненням держав, що проголошують системні переваги постіндустріального розвитку сформувати нову парадигму світового ладу, який би відрізнявся яскраво вираженим домінуванням окремої групи

розвинених країн над усіма іншими державами. Водночас, відбувається загострення глобальних проблем сучасності. Найгостріше перед економічною спільнотою постають проблеми детермінант формування глобальної системи впливу на трансформаційні процеси у міжнародному економічному просторі, що передбачають подолання нерівності у соціально-політичному розвитку між "аграрними" і "постіндустріальними" країнами, розв'язання енергетичної і продовольчої кризи, оздоровлення екологічної ситуації на планеті, оптимізації демографічної ситуації у світі, поліпшення характеру взаємовідносин людини з природою, збереження і дбайливого використання природних ресурсів. До того ж в умовах зростання взаємозалежності між державами у сучасному світі спостерігається активізація політичної діяльності суб'єктів міжнародного життя, спрямованого на реалізацію національних інтересів. Як наслідок – загострюється боротьба між окремими країнами за володіння природними ресурсами, досягнення більш високого життєвого рівня для своїх громадян за допомогою формування різних міжнародних інституційних систем. Форми цієї боротьби різні, але її запеклість і безкомпромісний характер свідчать про актуалізацію для кожної держави окремо питань забезпечення розвитку.

Закономірно, що внаслідок вище окреслених факторів учені виявляють підвищену зацікавленість проблемами забезпечення національної і регіональної компоненти глобальних трансформацій та досягнення стійкого стабільного розвитку держав. Це призводить до переконання, що розвиток соціуму і держави може бути досягнутий тільки за умов включення у світові інтеграційні та інституційні процеси. Більше того, оскільки розвиток має бути рівним для усіх, створення систем впливу на сучасні трансформаційні процеси є актуальним та перспективним напрямом наукових напрацювань та формує перед науковим співтовариством нові завдання. Складність розробки ефективних заходів в сфері обґрунтування цих передумов пояснюється, зокрема недостатнім науковим супроводом процесу ухвалення відповідних рішень, нерозвиненістю методологічного інструментарію досліджень на стику геополітики і міжнародної економіки. Можливості аналізу обмежуються відсутністю достатньої кількості фундаментальних міждисциплінарних досліджень у галузі гуманітарного знання.

Таким чином, дослідження передумов ефективної участі країн у процесах глобалізації обумовлена певними обставинами. По-перше, це потреба у теоретико-методологічному забезпеченні діяльності державних структур із розробки та реалізації концепції інтеграції у світогосподарські процеси. Мається на увазі побудова теоретичної геополітичної системи взаємодії з міжнародними геоекономічними інститутами. По-друге, необхідність виявлення форм геоекономічного протистояння у формі інституціоналізаційних процесів, його змісту, закономірностей і тенденцій, оцінка впливу геополітичних процесів на економічну структуру світу. По-третє, загострення геоекономічних та фінансових криз, що супроводжуються міжнародними конфліктами. Загострення протиріч між конфліктуючими сторонами; зростання внутрішнього конфліктного потенціалу окремих

регіонів; збільшення кількості зовнішніх відносно певного регіону акторів, зацікавлених у вирішенні конфлікту у власних інтересах, вимагають пошуку нових шляхів врегулювання міжнародних конфліктів з використанням методології теорії геоекономіки та геополітики.

Сьогодні відбувається розмивання структур ефективної економічної взаємодії цивілізаційних анклавів суспільства. Також у розвитку геоекономічних стосунків декларування демократичних принципів і процедур, все частіше, застосовується, як камуфляж для зовсім недемократичної політики. Замість нового світового ладу, побудованого на консенсусі і гармонії, явища, які, здавалося б, належали минулому, несподівано стали майбутніми, а міжнародні економічні організації – інструментами неоімперіалістичного підходу. У проголошеній Америкою "Національній стратегії для нового століття" прямо констатувалося, що баланс безпеки у світі динамічний і нестійкий, оскільки схильний до загроз, небезпечний потенціал яких "має тенденцію до зростання". У самих Сполучених Штатах до початку XXI століття також позначилися певні негативні тенденції в економіці, з'явилися симптоми дисгармонії, спаду. соціально-політичне облаштування планети за допомогою лише фінансово-правових технологій стало виглядати все менш вірогідним.

Одночасно інструментом глобальної дестабілізації та формування нового глобального порядку стали міжнародні економічні організації. За допомогою цілеспрямованого курсу інституціоналізації фінансового сектора забезпечується асиметрія економічного розвитку між країнами першого світу та країнами з транзитивними економіками. На сьогодні розгортається механізм цілеспрямованої організації світових фінансових криз і світової фінансової паразитування країн "Тріади". Водночас, на нашу думку, процеси регіоналізації діють на противагу негативним проявам функціонування міжнародних економічних організацій, що втілюються у спаді економічного розвитку відносно країн з транзитивними економіками, до яких відноситься і Україна. Тому, значну увагу слід приділити визначенню впливу регіональних інтеграційних угруповань на ефективність процесів глобалізації.

Світова економічна криза 2007-2009 років оголила проблеми і протиріччя, що накопичилися, як на рівні світогосподарських зв'язків, так і у національних економіках. Загострення конкурентної боротьби на світовому ринку сприяло посиленню нерівномірності розвитку окремих країн і регіонів, що поставило перед теорією міжнародного господарства завдання виявити сучасні форми, види і методи впливу процесів регіоналізації та розвитку міжнародних економічних організацій на глобальні зміни. Вже на початку минулого століття дослідники відмічали важливе значення для капіталізму, економічного закону нерівномірності розвитку національних економік, що формуються. У першій декаді XXI століття загальна ринкова глобалізація, зростаюча конкуренція на світових ринках товарів, капіталу, послуг, праці зміцнили основу для дії цього закону, що регламентує зв'язки між виробничими відносинами та відносинами власності у взаємодії з розвитком продуктивних сил.

Явище регіоналізації проявлялося різною мірою на різних етапах розвитку світової економіки. Водночас, на нашу думку, роль регіоналізації у цивілізаційному процесі, в діяльності таких міжнародних організацій як СОТ, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, є виключно важливою. У рамках теорії міжнародної економіки важливо не лише визначитися зі змістом і формами регіоналізації в різні періоди, але і виявити її значення і вплив на економічний механізм функціонування світової економіки, роль національних держав в просуванні національного капіталу на світову арену, в стратегічному забезпеченні зростання національної конкурентоспроможності останніми роками. Виявилось, що навіть США, як і раніше випускаючи біля п'ятої частини світового ВВП, підключилися до процесу регіоналізації, маючи намір і тут зберегти свій вплив і отримати зиск. Регіональні об'єднання різних країн стають необхідною умовою підвищення їх ролі у світовому господарстві і зміцненні національної конкурентоспроможності. Все активніше свій вплив на процеси регіоналізації демонструє КНР.

Не менш важливим є питання про пріоритети розвитку регіоналізації залежно від того, якої конфігурації набуде світовий економічний простір, і яке гео економічне і геополітичне значення надалі матимуть вже функціонуючі регіональні об'єднання. На нашу думку, для аналізу механізмів пристосування до глобальних змін, насамперед, необхідно базуватись на класифікації за територіальними рівнями. Дана класифікація передбачає визначення найбільш ефективних інтеграційних угруповань не за ступенем інтеграції, а за кінцевими результатами діяльності (табл. 1).

Аналіз результатів діяльності основних інтеграційних угруповань свідчить, що хоча в світі є дуже велика кількість угод про регіональну інтеграцію, результативність такої співпраці в більшості випадків є відносно декларативною.

Так, Економічне співтовариство країн Західної Африки складається з 15 держав, проте результати діяльності свідчать, що дане угруповання має найнижчі показники серед усіх аналізованих. Тому, на нашу думку, є недоцільним аналізувати діяльність інтеграційних угруповань, що мають декларативний характер. Натомість, увагу потрібно сконцентрувати на регіональних угрупованнях, що мають значний внесок у виробництво світового валового продукту.

На сьогодні найбільш ефективними є такі: в Західній Європі – Європейський Союз (ЄС); у Північній Америці – Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА); у Південній Америці – Південний спільний ринок (МЕРКОСУР); в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – Азіатсько-Тихоокеанське економічне співтовариство (АТЕС); в Південно – Східній Азії – Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН).

Серед зон вільної торгівлі однією з найефективніших в розрізі пристосування до глобальних змін є північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), угода про вільну торгівлю між Канадою, США і Мексикою, що ґрунтується на моделі Європейського Співтовариства (Європейського Союзу).

Таблиця 1

Результати діяльності основних інтеграційних угруповань*

Інтеграційні угруповання	Населення (млн осіб)	ВВП (млрд дол.)				Учасники
		2009 р.	2012 р.	Зростання %	На душу населення	
Економічне співтовариство країн Центральної Африки	146,08	271,15	283,93	4,71	1,944	11
Економічне співтовариство країн Західної Африки	294,65	530,20	561,42	5,89	1,905	15
Андське співтовариство	97,33	825,92	869,88	5,32	8,937	4
Карибське співтовариство	16,53	97,17	96,77	-0,41	5,855	15
ЕС-33	576,328	15828,07	16126,95	2,08	28,034	33
Рада співробітництва арабських держав Перської затоки	38,61	1039,00	1195,00	15,01	30,951	6
Митний союз Білорусії, Казахстану і Росії	169,10	2418,81	2542,81	5,13	15,037	3
Спільний ринок країн Південної Америки	282,60	3023,00	3213,00	6,29	11,369	5
Асоціація держав Південно-Східної Азії	2146,14	16156,34	17780,87	7,66	8,285	17
Північно-американська зона вільної торгівлі	456,46	17112,00	17615,00	2,94	38,590	3

*Складено автором за джерелами [10; 12]

Основними перевагами цього угруповання є формування такої інституційної структури, яка забезпечує мобільність реагування як на зовнішні конфлікти відносно третіх держав, так і на внутрішні координаційні аспекти. Наслідком цього є суттєва стійкість до глобальних змін.

Водночас структура північноамериканського інтеграційного угруповання має особливості у порівнянні з європейською моделлю. Головна відмінність – асиметричність економічної залежності США, Канади і Мексики. Взаємодія господарських структур Мексики і Канади за глибиною і масштабами значно поступається канадо-американській і мексико-американській інтегрованості. Канада і Мексика швидше є конкурентами на американському ринку товарів і робочої сили, суперниками із залучення капіталу і технологій американських корпорацій, ніж партнерами в інтеграційних процесах.

Інша особливість північноамериканського економічного угруповання полягає в тому, що її учасники знаходяться в різних стартових умовах. Якщо Канаді за останнє десятиріччя вдалося наблизитися за основними макропоказниками (обсяги ВВП на душу населення, продуктивність праці) до США, то Мексика, що значний період часу знаходилася у статусі економічно відсталого держави з великою зовнішньою заборгованістю, поки що, помітно відстає від інших членів НАФТА.

Різниця у розмірах ВВП на душу населення між Мексикою і США сягає 6,6 разів, а з Канадою – 4,1 рази. Такий істотний розрив рівнів економічного розвитку країн-членів ускладнює створення єдиного господарського комплексу. Варто зазначити, що всередині НАФТА є лише один центр економічної сили – США. Ця моноцентричність полегшує управління (країна-лідер легко може нав'язати свої рішення більш слабким партнерам), але одночасно створює середовище потенційних конфліктів. Інтеграція теж виявляється однобокою: Канада і Мексика тісно інтегровані зі США, але не одна з одною.

Таким чином, країни НАФТА мають досить помірний рівень адаптації до глобальних змін. Проте, особливості інтеграційних процесів у межах угруповання забезпечують стабілізацію показників внутрішньої торгівлі та гармонізацію відносин у сферах, що є вигідними для всіх трьох країн. Водночас стійкість до кризових явищ в аналізованих країнах є результатом не стільки взаємодоповнюваної структури торгівлі, скільки оперативного реагування на диспропорції у монетарній та фіскальній сферах.

Зауважимо, що до негативних елементів цієї системи слід віднести відсутність узгодженості дій у довгострокових стратегічних кроках і вироблення програм для реагування на такі негативні економічні процеси для цих країн, як-от: нерівномірність, посилення диференціації у рівні розвитку між країнами, окремими регіонами; розшарування економічного потенціалу у цих країнах, а як наслідок виникнення центрів, де зосереджуються інтелектуальні сили і куди притягується фінансовий капітал. Отже, йдеться про тарифно-орієнтовану систему адаптації до глобальних змін, що ґрунтується на регіоналізації торгових елементів та охоплює спільні інфраструктурні, аналітичні, контрактні відносини між аналізованими країнами.

Наступним інтеграційним угрупованням, що має значні результати діяльності, суттєві географічні масштаби, а тому і наднаціональний рівень

адаптації до трансформацій в умовах глобалізації, є АСЕАН. В основу АСЕАН покладено Зону вільної торгівлі, що надає систему тарифних преференцій для сприяння вільного потоку товарів в межах цього угруповання.

З метою підвищення конкурентоспроможності товарів, вироблених в зоні АСЕАН, а також створення умов для залучення інвестицій було розроблено нові форми промислового співробітництва (АІКО). Зміни економічної ситуації у світі, виконання країнами АСЕАН зобов'язань перед СОТ, створення передумов для реалізації ідеї зони вільної торгівлі та зони інвестицій АСЕАН зумовили зміни низки параметрів, на яких ґрунтувалися промислові програми співпраці. Нова схема промислового співробітництва АСЕАН, зберігши окремі особливості попередніх схем, передбачає ширше використання тарифних і нетарифних методів регулювання. Її цілями є: зростання виробництва промислової продукції; поглиблення інтеграції; збільшення рівня інвестицій у держави АСЕАН із третіх країн; розширення внутрішньої торгівлі між країнами АСЕАН; удосконалення технологічної бази; підвищення конкурентоспроможності продукції на світовому ринку; зростання ролі приватного сектора.

На сьогодні взаємодія в рамках цього інтеграційного угруповання має досить декларативний характер з огляду на показники міжнародної торгівлі. Головними цілями організації є геополітичні аспекти, зокрема, встановлення миру і стабільності в регіоні через прихильність принципам Статуту ООН; прискорення економічного, соціального і культурного розвитку її держав-членів на основі співпраці і взаємодопомоги; підтримка взаємовигідного співробітництва з міжнародними і регіональними організаціями, що мають подібні цілі. Таким чином, йдеться про геополітично-орієнтовану систему адаптації глобальних цілей, що ґрунтується на регіоналізації інститутів консультативної та політичної сфери і акцентує увагу на спільних, соціальних, та інфраструктурних відносинах між країнами АСЕАН.

На противагу двом вище зазначеним підходам адаптації до глобальних змін, Європейська інтеграція є складним і багатогранним процесом, заснованим на взаємодії міжнародно-правових форм і методів співпраці з елементами внутрішнього федералізму. Ефективність регіональних інструментів реагування цієї організації є унікальною, що засвідчують показники міжнародної торгівлі. Так, питома вага ЄС у світовій торгівлі перевищує рівень США. На частку промислових товарів припадає близько 80 % загального імпорту країн ЄС зі США. Виробниче та транспортне обладнання – найбільш важлива група позицій і у світовому експорті, і у світовому імпорті. Члени Союзу виробляють до 80 % промислової продукції, 3/4 імпорту і 4/5 експорту всіх країн Західної Європи [10; 12; 13].

Концептуалізація системи інструментів реалізації економічної політики в країнах Європейського Союзу свідчить, що завдяки симбіозу спільних компетенцій, які супроводжуються координацією виключних компетенцій в Європейському Союзі, здійснюється одночасне коригування як з боку

національних економічних систем, що спрямоване на стратегічні цілі і формування дорожньої карти розвитку, так і внутрішні корекції щодо функціональних аспектів.

Вище зазначене дозволяє швидше реагувати на новітні виклики у міжнародній торгівлі та визначати оптимальні рішення не тільки в рамках наднаціонального рівня, але й на мезо- та мікро- рівнях. Водночас внутрішня економічна ефективність варіюється від держави до держави. Пакт про стабільність і зростання регулює фінансово-бюджетну політику Європейського Союзу. Він поширюється на всі держави-члени, з конкретними правилами, які застосовуються щодо членів єврозони, котрі передбачають, що дефіцит бюджету кожної держави не повинен перевищувати 3% ВВП, а державний борг – 60%. Водночас є країни які розраховують свій майбутній бюджет з дефіцитом, що значно перевищує 3%, а країни єврозони загалом мають борг, що перевищує 60% ВВП.

Ще одним фактом, що засвідчує значну диференціацію і асиметрію розвитку, є те, що 5 країн-членів з найбільшим ВВП (Німеччина, Франція, Великобританія, Італія та Іспанія) створюють більше 70% всього ВВП Євросоюзу, а 10 країн з найменшим ВВП – лише 3%. Також асиметрія економічних проблем в країнах ЄС, що є проявом геоекономічної політики, виявляється у структурі безробіття, рівень якого варіюється серед держав-членів. Так, у Іспанії, Ірландії та балтійських країнах рівень безробіття у два, а то й у три рази перевищує середній по ЄС. Скоригований рівень безробіття в країнах Європейського союзу у березні 2013 р. становив 8,3% порівняно з 6,7% у березні 2012 р. [14; 15]. Слід підкреслити, що вище зазначене, на нашу думку, є наслідком саме геоекономічної політики Європейського союзу.

Отже, система інструментів реалізації економічної політики в умовах глобалізації в країнах Європейського Союзу засвідчує, що завдяки симбіозу спільних та виключних компетенцій, у Європейському Союзі здійснюється одночасне коригування як стратегічних планів, так і функціональних аспектів його діяльності. Таким чином, йдеться про компетенційно-орінтовану систему адаптації до глобальних змін у світовому господарстві, що ґрунтується на односторонній регіоналізації інститутів фінансової, монетарної сфери та акцентує увагу на концентрації повноважень серед країн-лідерів угруповання.

Підсумовуючи особливості реагування на глобальні трансформації та враховуючи специфіку економічного впливу країн в межах регіональних інтеграційних угруповань, пропонуємо у їхній структурі розрізняти дві групи країн. Перша категорія це – країни-лідери, що мають можливість коригувати динаміку економічної активності за рахунок інших країн, не витрачаючи власні ресурси. Такі країни забезпечують процвітання власної економіки завдяки регулюванню тих чи інших параметрів країн-наслідувачів. Останні – це ті країни, які змушені підпорядковуватись спільним та виключним компетенціям головуючих акторів міжнародного ринку. Для країн-наслідувачів ці дії можуть мати загрозу зниження конкурентоспроможності

національної економіки, обмеження присутності на міжнародних ринках, погіршення інвестиційного клімату, деградації екологічної ситуації тощо. Перша група країн є лідерами в галузях інформаційної сфери та технологій постіндустріальної сфери.

Країни-наслідувачі відокремлені від країн-лідерів технологічною та інституційною завісою. Вони не мають можливості створити свій сектор високих технологій та інституційних бар'єрів. Їм лишається тільки купувати високотехнологічну продукцію за монопольно високими цінами та у інституційних рамках країн-лідерів. Ті країни, які швидше освоюють ядро майбутнього нового технологічного укладу, набувають статусу лідерів. В умовах відкритості економік країн-наслідувачів першій групі досить легко вдається знайти ринок збуту товарам, які в інших умовах загрожували б останнім кризою перевиробництва. Продовження життєвого циклу продукції та "перенесення" кризи перевиробництва у країни-наслідувачі уможливорюється через відсутність аналогів на ринку, неконкурентоспроможності вітчизняної продукції, дефіциту тих чи інших товарів, заниженого рівня споживчих вимог тощо.

На нашу думку, інтеграційні угруповання НАФТА і ЄС можна сприймати як своєрідну модель нейтралізації кризових проявів глобалізації у економічному розвитку провідних країн. Так, зокрема, у НАФТА Сполучені Штати Америки вирішують економічні проблеми за рахунок Канади та Мексики. Щодо ЄС, то внаслідок вступу нових членів, рівень розвитку яких є нижчим, ніж у провідних країн організації, створюється гарантований "внутрішній" ринок збуту застарілої продукції та технологій. Нової якості цьому процесу надає той факт, що країни-лідери здійснюють політику активного залучення висококваліфікованих фахівців, учених, завдаючи величезних економічних збитків країнам-наслідувачам. Так, показовими є, опубліковані у 2012 р. дані Всесвітньої організації інтелектуальної власності, згідно з якими автором кожної четвертої патентної заявки, поданої у США, є іноземний громадянин, який працює у Сполучених Штатах Америки.

Отже, систематизація регіональних механізмів адаптації до глобальних трансформацій засвідчує, що інструменти реагування доцільно згрупувати у певні блоки: 1) тарифно-орієнтований; 2) геополітично-орієнтований; 3) компетенційно-орієнтований. Серед механізмів адаптації до змін у глобальному просторі найбільш ефективним інструментом є компетенційно-орієнтований підхід, що застосовується у ЄС. У будь-якому регіональному угрупованні, незалежно від ступеня інтеграції, але враховуючи економічну залежність між країнами, слід розрізняти дві категорії: країни-лідери та країни-наслідувачі. У наявних теоретичних і практичних напрацюваннях, котрі стосуються міждержавних економічних відносин регулювання глобальних змін на регіональному рівні, відсутні концепції, які пояснюють асиметричність розвитку національних економічних систем та значну диференціацію наслідків глобалізації.

6.3. Національні інструменти реагування на глобальні зрушення та геоекономічна стратегія України

Трансформаційні процеси новітньої світогосподарської системи охоплюють різні сфери світової економіки: світову торгівлю, міжнародний рух факторів виробництва, міжнародні фінансово-кредитні та валютні операції, виробниче, науково-технічне, технологічне, інжинірингове та інформаційне співробітництво. А головне, що всі ці процеси спричиняють якісні та кількісні зміни у системі відносин виробництва та обміну світовим продуктом, розподілі та перерозподілі ресурсів і світового доходу.

Світова практика засвідчує, що інтенсифікація глобальних трансформацій супроводжується процесами економічної нестабільності, котрі проявляються через коливання економічної активності. Як наслідок, відбуваються стиснення (економічний спад, рецесія, депресія) і розширення економіки (економічне піднесення), що постійно повторюються. Така нестабільність, як правило, має періодичний, але, зазвичай, нерегулярний характер. Зауважимо, що в рамках неокласичного синтезу ці процеси інтерпретуються, як коливання навколо довгострокового тренду розвитку економіки.

Як засвідчує динаміка амплітуди коливань періодів економічної нестабільності за 1810–2009 рр. швидкість трансформаційних процесів у світовій економіці прискорюється [16–18]. Таким чином, напрацювання ефективної системи реагування на ці зміни є необхідною умовою не лише економічного розвитку, а й існування людського суспільства загалом. Розробка ефективних інструментів пристосування національних економік до глобальних змін пов'язана з недостатнім розвитком теоретичних напрацювань щодо функціонування країн, як суб'єктів світогосподарських процесів. У рамках існуючих підходів до типології держав неможливо пояснити сучасні тенденції, де країни, що мають начебто високий рівень технологічного та ресурсного потенціалу, потрапляють у ситуації досить тяжких кризових періодів, котрі неможливо спрогнозувати. Існуючі теоретичні підходи, на нашу думку, не відображають сучасного стану глобальної економіки та зв'язків між її суб'єктами.

Динаміка кризових явищ за період 1810–2008 рр. засвідчує, що тривалість криз зменшується, а міжкризові інтервали мають тенденцію до скорочення (рис. 3). В результаті повинна відбуватись загальна стагнація системи сучасного світового господарства, але статистичні дані щодо обсягів виробництва ВВП це не підтверджують. Навпаки, протягом 1970–2012 рр. ВВП світу зріс на 69334,1 млрд дол. або у 21,7 рази до 72689,7 млрд дол. Зазначене дає підстави стверджувати, що сьогодні виникає необхідність удосконалення існуючих теоретичних підходів щодо аналізу та інтерпретації інструментів реагування на глобальні зміни у світовій економіці. На нашу думку, національні механізми реагування на світові трансформаційні процеси потрібно розглядати, насамперед, через призму кризових явищ.

Проте жоден з новітніх підходів до аналізу реагування на світові трансформаційні процеси (формаційний, цивілізаційний, світ-системний) не може пояснити, чому в однакових факторних умовах розвитку світогосподарських процесів одні країни демонструють позитивну деформацію економічного циклу, що втілюється у скороченні амплітуди падінь водночас, коли інші мають більш затяжні спади та нетривалі періоди піднесення. Зауважимо, що сучасні національні економіки регулюються переважно за допомогою кейнсіанської системи важелів державного впливу, зокрема, бюджетно-податковими та монетарними інструментами.

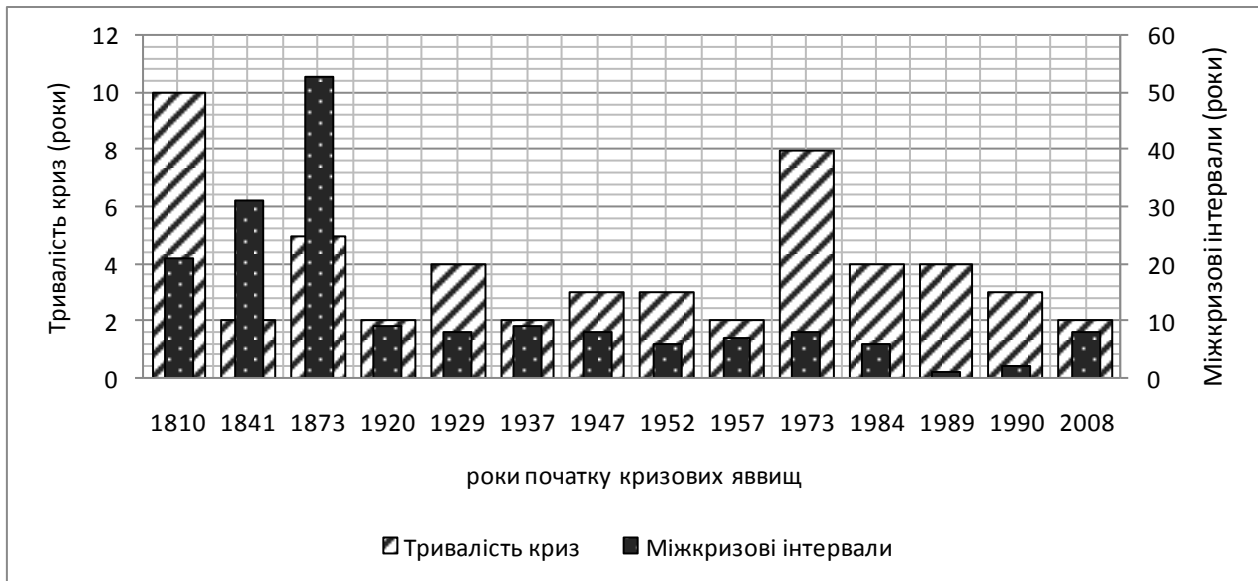

Рис.3. Динаміка тривалості криз та міжкризових інтервалів за 1810-2008 рр.*

* Складено автором за джерелами [18; 19]

На нашу думку, для пояснення вищезгаданих емпіричних тенденцій, доцільно застосувати концепцію гравітаційно-хвильового підходу, який, на відміну від існуючих, базується на геоекономічних стратегіях країн, що відрізняються за формами державного правління, силою і впливом зовнішньополітичної та технологічної доктрин. Сутність такого підходу ґрунтується на тому, що країни за інструментами реагування на глобальні трансформації слід розділити на три групи: країни-гіпоцентри, країни-епіцентри та країни-стабілізатори. Взаємодія цих груп країн реалізується через такий механізм. Спочатку країни-гіпоцентри, в яких відбуваються суттєві трансформаційні процеси, відчувають значні коливання економічних показників всередині країни, але завдяки силі й впливу їхньої зовнішньополітичної доктрини, як кола на воді, поширюються на країни-епіцентри, що страждають від таких коливань навіть більше, ніж країни-гіпоцентри. Далі хвиля нестабільності торкається країн-стабілізаторів, що завдяки своїм структурним характеристикам поглинають залишкові прояви кризових явищ, стабілізують та завершують цикл кризи.

Слід підкреслити, що кожна країна має свої інструменти реагування на глобальні прояви трансформацій і від того, до якої категорії вона відноситься, буде залежати їх вибір. Серед виокремлених груп на особливу увагу заслуговують країни-гіпоцентри, адже саме вони, на нашу думку, є основними каталізаторами глобальних змін, а тому й каталізаторами кризових явищ. Аналіз фінансових криз, які пронизують світову економіку протягом мінімум 200 років засвідчує, що вони виникають фактично в одних і тих же країнах (США, країнах Західної Європи, Японії і т.д.), водночас тяжкі наслідки цих криз відчувають на собі й інші країни. Зауважимо, що, як не парадоксально, до країн цієї категорії відносяться, не лише розвинені країни, а й країни з транзитивними економіками. Наразі країни-гіпоцентри – Російська Федерація, країни Європейського Союзу, Китайська Народна Республіка, Індія, Сполучені Штати Америки та Бразилія.

Сьогодні економіка США є найбільшою економікою світу, як за паритетом купівельної спроможності (ПКС), так і за номінальними показниками. Вона в останні 50 років формує близько чверті світового ВВП, є однією з найбільш диверсифікованих національних економік світу й утримує лідерство у світовій економіці останні 100 років. Водночас, з початку 2000-х років, внаслідок прискорення процесів глобалізації і збільшення темпів приросту ВВП економік країн, що розвиваються, її вплив на світову економіку дещо знизився. Основними характеристиками національного багатства цієї країни є наявність великої кількості природних ресурсів, високотехнологічне виробництво, значні досягнення у галузі наукових досліджень, розвинена сфера послуг, конкурентоспроможна промисловість (компанії "Ford", "GeneralMotors", "ExxonMobil" та ін.), лідерство у виробництві програмного забезпечення, високий рівень вищої освіти, особливо в галузі високих технологій тощо. Високий розвиток економіки країни та міцні позиції у світовому господарстві підтримуються завдяки розповсюдженню американської культури через діяльність їхніх ТНК. Проте одним із основних факторів такої ситуації є те, що США – це найбільший у світі експортер товарів і послуг.

Слід підкреслити, що незважаючи на участь Сполучених Штатів Америки у майже всіх регіональних та світових кризах, динаміка основних макроекономічних показників має позитивний тренд протягом всього аналізованого періоду. Це пояснюється, тим, що офіційно доктрина геоекономічної політики цієї країни зводиться до формування більш безпечного, демократичного й торгового світу з метою реалізації інтересів громадян США та міжнародної спільноти.

Водночас, основними інструментами реагування на глобальні зміни у США є, по-перше, постійний рух капіталу, що реалізується через використання зовнішніх ресурсів (інших країн) за допомогою транснаціональних корпорацій. Так, у періоди економічної нестабільності компанії США спочатку деморалізують ринки країн, де знаходяться їхній філії, за рахунок чого досягають нівелювання негативних проявів для себе. По-друге, це інституційний тиск у сферах торгівлі та фінансів. Оскільки США є членом

найвагоміших міжнародних організацій, то це дає їм змогу лобіювати рішення, що мають негативні наслідки для інших категорій країн.

На противагу Сполученим Штатам Америки, інші країни цієї категорії не здатні повною мірою використовувати зазначені інструменти реагування на світові трансформаційні процеси. Проте вони мають власну специфіку, що дає підстави віднести їх саме до групи країн-гіпоцентрів. Зокрема, характерною рисою решти країн є низький рівень доходів населення, дефіцит технологічних знань. Водночас економічний потенціал Бразилії, Росії, Індії та Китаю такий, що вони можуть стати чотирма провідними економічними системами світу до 2050 року. Ці країни займають більш ніж 25 % суші в світі, на їхніх територіях мешкає 40 % світового населення, а загальна вартість ВВП становить 154350 млрд дол. Ці чотири країни наразі знаходяться серед найбільших і швидко зростаючих ринків, що формуються. Завдяки своїм обсягам експорту продукції первинного сектора економіки, машинобудуванню та обробній промисловості вони значно впливають на кон'юнктуру світового господарства. Якщо трансформаційні процеси відбуваються у одній з цих країн, то це спричиняє резонанс у всьому світі і призводить до перебудови структурних елементів глобальної економіки далеко за межами цих країн. Так, зокрема, криза, що охопила економіку Росії у 1992–1998 рр. і була результатом внутрішніх трансформаційних процесів, зумовила тяжкі наслідки далеко за її межами [20].

Динаміка структури економік гіпоцентрів у порівнянні з динамікою структури економіки світу засвідчує наявність дисбалансу за певними групами товарів та послуг серед цих країн [21-23]. Наслідком непродуктивної галузевої структури цих країн, зокрема, домінування сільського господарства та промисловості, є низький рівень доходів населення та дефіцит технологічних знань. Через це основним інструментом їх реагування на глобальні трансформаційні процеси є збільшення внутрішнього споживання. У періоди кризових явищ з метою компенсації втрат від торговельної діяльності аналізовані країни, на відміну від інших, доволі вдало переспрямовують значну частину виробництва на внутрішнє та регіональне споживання, забезпечуючи, таким чином, умови виживання у періоди криз. Одним із інструментів збільшення внутрішнього споживання у всіх зазначених країн є інтенсифікація процесів урбанізації.

Зазначимо, що завдяки своїм економічним розмірам та впливові на інші економіки в період значних трансформаційних процесів, що неодмінно супроводжуються кризовими явищами, ці країни-гіпоцентри досить легко переносять негаразди. Це можна порівняти з двома хвилями, які компенсують негативний вплив при зіткненні одна з одною. Як засвідчує динаміка амплітуди коливань, саме ці країни спричиняють розгойдування зовнішньоторговельних відносин і спричиняють кризи. Проте, як не парадоксально, найбільше страждає від цього інша категорія країн, що має назву "країни-епіцентри".

До цієї категорії можна віднести середні за показниками економічної могутності країни. Найяскравішими представниками серед країн-епіцентрів є Італія, Іспанія, Україна та Польща. Особливістю цієї групи країн є деформація

економічного циклу за загальних коливань у світогосподарських процесах, що проявляється через значні коливання приросту ВВП (рис. 4).

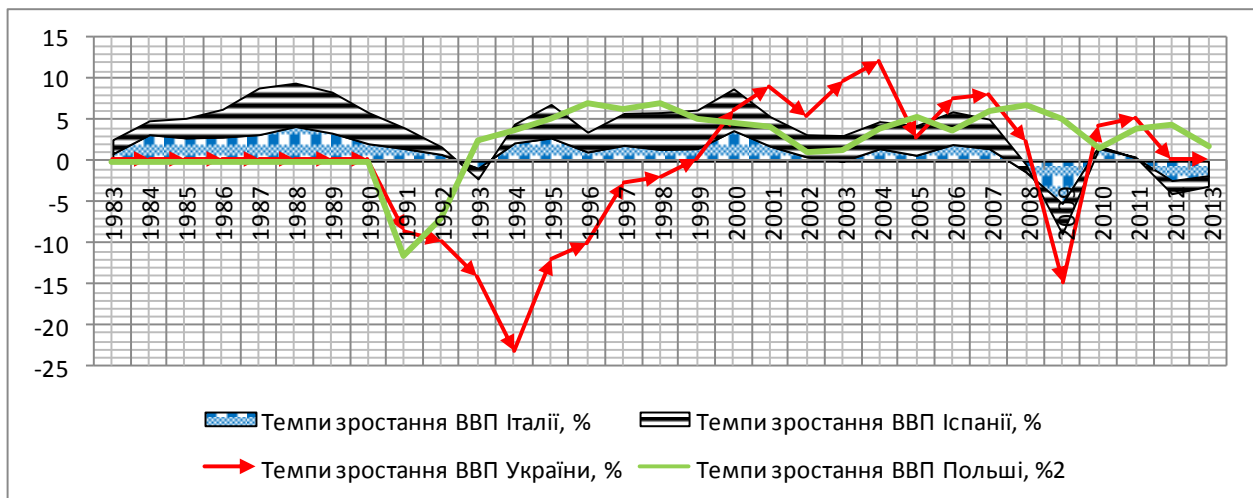

Рис. 4. Динаміка приросту ВВП в країнах-епіцентрах за 1983–2012 рр.*

* Складено автором за джерелами [24-26]

Через вплив факторів зовнішнього та внутрішнього характеру країни-епіцентри, які є формально незалежними, реально перебувають під політичним та економічним впливом інших держав і користуються їхнім протекціонізмом на міжнародній арені.

Характерними рисами країн цієї категорії є те, що вплив на них може здійснюватись не лише внаслідок прямої дії країни-заступника, а й опосередковано, через наднаціональні інституційно-організаційні механізми.

Ці процеси мають глибоке історичне підґрунтя. Так, до країн-епіцентрів також відносять країни, що у Другій світовій війні знаходились на боці Німеччини і загалом Антикомінтернівського пакту (Угорщина, Румунія, Болгарія, Фінляндія, Таїланд). Ці країни хоч і не брали участь у значних військових операціях, проте на сьогодні можна констатувати, що в економічній площині постраждали найбільше. Хоча, з іншого боку, саме Німеччина є локомотивом Європейського Союзу.

До держав цієї категорії слід відносити всі без винятку держави Варшавського договору, Кубу, Північну Корею та інші країни, що так чи інакше були підконтрольними Радянському Союзу. Щодо держав, які потрапляли під вплив США, то це – Південна Корея, Тайвань, дореволюційні Куба, Іран та Південний В'єтнам. Результатом такого впливу було виникнення кризових явищ, що супроводжуються затяжними рецесіями. Кризові явища, що виникали у цих країнах, зазвичай зумовлювались факторами зовнішнього характеру. Тобто, вони були результатом негативних явищ, що відбувались у країнах-гіпоцентрах, з якими країни-епіцентри дуже тісно пов'язані як торговельними, так і валютно-фінансовими відносинами. Ще раз наголосимо, що саме країни-епіцентри страждають найбільше від криз, які починаються в країнах-гіпоцентрах. Цю ситуацію засвідчує остання фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. Тоді прояви кризових тенденцій почалися у Сполучених Штатах Америки, торкнулися

майже всіх країни світу, однак затяжна рецесія виникла не там, де почалася криза, а якраз у країнах, що мали чітко виражену залежність від країн-гіпоцентрів.

Це правило характерне також і для країн, що є членами регіональних інтеграційних угруповань. Зокрема, у країнах-епіцентрах, що є членами Європейського Союзу, хвиля Американської кризи охопила багатьох з них. Що доводить тезу про неспроможність регіональної інтеграції захистити національні економіки від негативних результатів глобальних трансформацій.

Щодо механізмів реагування на глобальні трансформаційні процеси, то ця категорія країн використовує концепцію балансу між "внутрішньо спрямованою економікою" та "економікою глобальності". Перша частина концепції – "внутрішньо спрямована економіка" – спирається на тезу про орієнтацію на внутрішній ринок та створення доданої вартості якнайближче до кінцевого споживача. Прикладами можуть бути певні соціальні та персональні послуги (вчителі, лікарі), адміністративні послуги (національні суди), обслуговування споживачів (післяпродажне обслуговування). "Внутрішньо спрямована економіка" може бути менш економічно ефективною і менш мобільною, проте вона дозволяє створити робочі місця і послуги, а тому має суттєве соціальне значення для населення країни.

"Економіка глобальності" ґрунтується на діяльності компаній, що представляють країну на міжнародній арені. У цьому випадку географічно виробництво може бути розташоване далеко від кінцевого споживача, але компанія, користуючись конкурентними перевагами, може мати зиски на ринках по всьому світу. Володіння завершеним виробничо-збутовим ланцюгом не є самоціллю для компанії, важливішим є ефективний контроль і управління. За таких умов фактори виробництва є досить гнучкими, зростання продуктивності відбувається швидше, ніж у "внутрішньо спрямованій економіці". Отже, країнам-епіцентрам з метою зменшення негативних наслідків світових трансформаційних процесів слід дотримуватися політики узгодження обох напрямів, а також враховувати розмір внутрішнього ринку, етап розвитку, загальні економіко-соціальні цілі.

Третя категорія країн – країни-стабілізатори – відрізняється високим рівнем стабільності в періоди значних економічних і фінансових коливань. Так, в основному, це країни, що є невеликими за чисельністю населення і з високим рівнем розвитку інноваційного сектора економіки (Австралія, Австрія, Швейцарія, Японія). Національними інструментами реагування на глобальні зрушення в цих країнах є спеціалізація на високотехнологічних товарах, які дозволяють економікам досягати довгострокових конкурентних переваг. І завдяки цьому зберігається рівень макроекономічних показників ланцюга міжнародних економічних відносин, що стабілізує всю систему взаємодії між країнами цієї категорії. Динаміка приросту ВВП, що засвідчує їх стійкість до впливу негативних факторів глобалізації зображено на рис. 5.

Незважаючи на інтенсифікацію трансформаційних процесів у світі за останні 20 років, ці країни демонструють стабільність протягом всього аналізованого періоду. Періоди незначного падіння основних макроекономічних показників змінюються періодами відновлення і навіть, суттєвого зростання.

Аналізуючи поведінку країн світу в умовах глобальних трансформаційних зрушень зауважимо, що описувати емпіричні тенденції, доцільно на основі концепції гравітаційно-хвильового підходу. Сутність якого спирається на те, що всі країни за інструментами реагування на глобальні зміни слід розділяти на країни-гіпоцентри, країни-епіцентри та країни-стабілізатори.

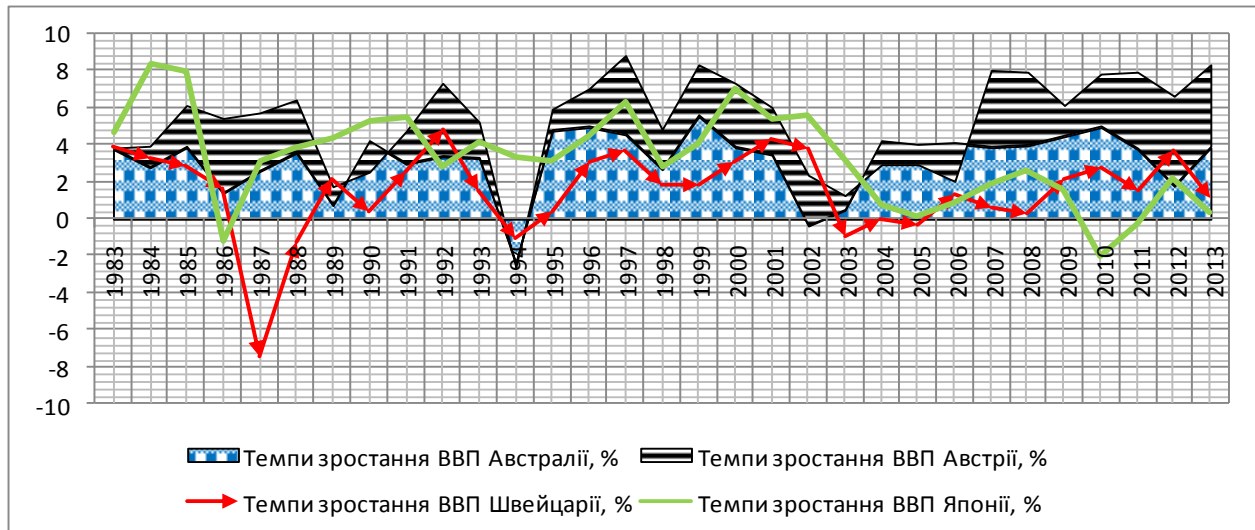

Рис. 5. Динаміка приросту ВВП у країнах-стабілізаторах за 1983–2012 рр..*

*Складено автором за джерелами [27-28]

Національними інструментами реагування на глобальні трансформаційні процеси в країнах-гіпоцентрах, з метою компенсації економічних збитків, є збільшення внутрішнього споживання, урбанізація та інституційна експансія. Країни-епіцентри використовують концепцію балансу між "внутрішньо спрямованою економікою" та "економікою глобальності", що дозволяє поєднувати вигоди від орієнтації на внутрішній ринок та створення доданої вартості якнайближче до кінцевого споживача, а також конкурентних переваг від діяльності компаній транснаціонального характеру. Національними інструментами реагування у країнах-стабілізаторах є спеціалізація на високотехнологічних товарах, які дозволяють економікам досягати довгострокових конкурентних переваг.

Ґрунтуючись на динаміці макроекономічних показників та інструментах, що застосовуються Україною в умовах глобальних зрушень, її слід віднести до групи країн-епіцентрів. Нинішній стан України, Іспанії, Греції, свідчить, що трансформаційні процеси, які спричинені зовнішніми факторами, торкаються всіх сторін економічного життя цих країн і не дають можливості абстрагуватися від необхідності подальшого удосконалення механізмів пристосування до глобалізаційних процесів. Адже останні з кожним роком набирають все більших обертів та спричиняють нові негативні наслідки. Тому визначення місця і форм взаємодії України з іншими учасниками міжнародних економічних відносин у системі глобальної економіки є одним із пріоритетних завдань сучасної економічної науки.

Одним з головних завдань будь-якої країни сьогодні є визначення власного місця в системі розподілу геоекономічної влади та розробка стратегії подальшої діяльності з метою включення до певної впливової групи країн або, хоча б, утримання завойованих позицій. Що стосується України, то її можна віднести до напівпериферії геоекономічного простору. Це дає їй шанс і можливість переходу до більш привабливої частини світового господарства – центру.

Україна має відкриту модель зовнішньоекономічної діяльності, що, з одного боку, сприяє її тіснішому включенню до міжнародних економічних зв'язків, а, з іншого, спричиняє негативний вплив процесів глобалізації на її розвиток. Так, вітчизняна економіка витримала потужний удар світової фінансово-економічної кризи, не допустивши необоротного руйнування економічної системи, спромігшись відновити певну економічну рівновагу, хоч і на значно нижчому, в порівнянні з передкризовим станом, рівні. Проте, з іншого боку, не створила достатніх стимулів для кардинального реформування національної конкурентної стратегії на засадах інвестиційного оновлення експортно-виробничого потенціалу та стратегічних інноваційно-спрямованих структурних зрушень.

Особливістю є те, що у вітчизняній та іноземній літературі відсутні ґрунтовні напрацювання щодо геоекономічної стратегії України в умовах глобальних зрушень. Окремі праці О. Білоруса, А. Гальчинського, Ю. Козака, Я. Жаліло, Ю. Макогона, Ю. Пахомова [29-37] стосуються аналізу зовнішньоекономічної політики України, зокрема стратегії побудови відносин з іншими країнами у глобалізованому світі. У дослідженнях В. Будкіна, В. Дергачова, М. Згуровського, О. Соскіна, А. Філіпенка [38-40] зроблено спробу визначити місце України у сучасному геоекономічному та геополітичному просторі та окреслити перспективи подальшого її розвитку в цих вимірах. Найвагомішими розробками, з точки зору практичного застосування, є зовнішньоекономічна стратегія України, затверджена Міністерством закордонних справ України, Програма економічних реформ на 2010-2014 роки та Національна стратегія розвитку "Україна – 2015" [41-43]. Вони визначають ключовими зовнішньополітичними та економічними пріоритетами України європейську інтеграцію, поглиблення інтеграції з країнами СНД та участь України в міжнародних економічних організаціях. Всі передбачені програмами заходи спрямовані на поглиблення взаємодії і взаємозалежності між Україною та інтеграційними об'єднаннями, з якими вона межує. Акцент в програмах ставиться на розширенні ринків збуту для українських товарів, спрощенні доступу українських товаровиробників до закордонних ринків та залученні фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій для проведення економічних реформ.

Водночас, на сьогодні не існує цілісної системи поглядів щодо напрямків, принципів, механізмів та інструментів реалізації геоекономічного потенціалу країни у світовому економічному просторі, а існуючі стратегії не враховують ані особливостей сучасної глобалізованої економіки, ані впливу світових фінансових криз на довгострокову геоекономічну політику України.

Жодна з офіційно затверджених програм не передбачає протидію наслідкам світових фінансових криз.

Виходячи з географічних, економічних, політичних та культурних передумов, Україна сьогодні є складником як європейського, так і євразійського простору, внаслідок чого необхідно визначитися з тим, яке геоекономічне місце вона має посісти і яку роль виконувати. Буде це рух в напрямку до економічного "ядра" світового господарства, чи до периферії. Вдасться Україні стати повноправним учасником розподілу світового продукту і доходу чи доведеться задовольнятися крихтами від "пирога". Внаслідок цього, виникає потреба адаптувати наукові підходи і практичні інструменти реалізації стратегічних інтересів України до динамічних умов, особливо тих, що викликані світовими фінансовими кризами та змінами у геополітиці ключових гравців.

Очевидно, що сучасний стан економічного розвитку, обсягів ВВП, темпів економічного зростання, зовнішньоекономічної діяльності, інтеграційних процесів тощо не дає можливості реалізувати Україні такі далекоглядні цілі, як включення до світового "ядра". Це підтверджують такі дані: за індексом глобальної конкурентоспроможності у 2010-2011 роках серед 139 країн світового господарства Україна посідала 89 місце. У 2012 році за рейтингом світової конкурентоспроможності Міжнародного інституту розвитку менеджменту вона була 56-та. Згідно з рейтингом Світового економічного форуму, Україна стала 93-ою за рівнем розвитку інноваційних факторів серед 142 країн, що аналізувались; за рівнем розвитку бізнес-середовища – 103-ою; а за рівнем інноваційності – 74-ою. У сучасних умовах такий складник конкурентоспроможності як інноваційність посідає одну з ключових позицій. В Україні рівень показників, що її формують, є занадто низьким, а саме: видатки на інноваційну діяльність становлять лише 1,08% ВВП; кількість науковців, що припадають на 1 млн. жителів, – 1665,69 осіб; частка високотехнологічного експорту в загальному його обсязі – 4%. Зниження інноваційної активності призвело до втрати позицій Україною у світових економічних рейтингах. За глобальним індексом інноваційності у 2012 році Україна була лише на 63 місці у світі, за часткою видатків на освіту у ВВП – на 22 місці, за видатками на НДДКР у ВВП та зайнятістю населення у високотехнологічних галузях економіки – на 37 місці [44].

Серед основних проблем низької конкурентоспроможності України в геоекономічному просторі виокремимо значний рівень корупції, недосконале податкове регулювання, низький доступ до фінансування, неефективне державне управління, високий рівень оподаткування.

Але особливе місце сьогодні має такий чинник, як-то залежність основних макроекономічних показників розвитку економіки України від світових фінансових криз. За часів незалежності України у світі відбулася низка фінансових криз, яка більшою чи меншою мірою охоплювала окремі країни або цілі регіони світу. Так, Азійська фінансова криза 1997-1998 років стала наслідком бурхливого економічного зростання "азійських тигрів", яке

супроводжувалося різким нарощенням іноземного інвестування та зовнішнього боргу країнами Південно-Східної Азії. Це вилилося в перегрів економік "азійських тигрів", і з травня 1997 року почалося різке падіння на фондових ринках Таїланду, Індонезії, Малайзії, Південної Кореї та (меншою мірою) інших країн регіону. Протягом 1997-1998 років в цих країнах спостерігалось падіння курсів національних валют та фондових індексів. Наслідком азійської вважається російська економічна криза 1998 року та аргентинський дефолт 1999-2001 року.

Наступна світова фінансова криза – це так званий "крах доткомів" (США) 2000-2002 років. Ця криза характеризувалась тим, що вартість акцій за період кризи знизилась на 5 трлн дол. США. Падіння вартості акцій високотехнологічних компаній вдалося зупинити лише після введення механізмів прямого контролю за спекуляціями на ринку цінних паперів з боку уряду США у відповідь на теракти 2001 року.

І останнім та наймасштабнішим за всю світову історію обвалом світових фондових ринків стала світова фінансова криза 2008-2009 років, яка почалася з іпотечної кризи в США 2007 року [45-47].

Дані рисунка 6 свідчать, що на обсяг виробництва у світовому масштабі суттєво вплинули лише дві історичні та економічні події: розпад СРСР та світова фінансова криза 2008-2009 років.

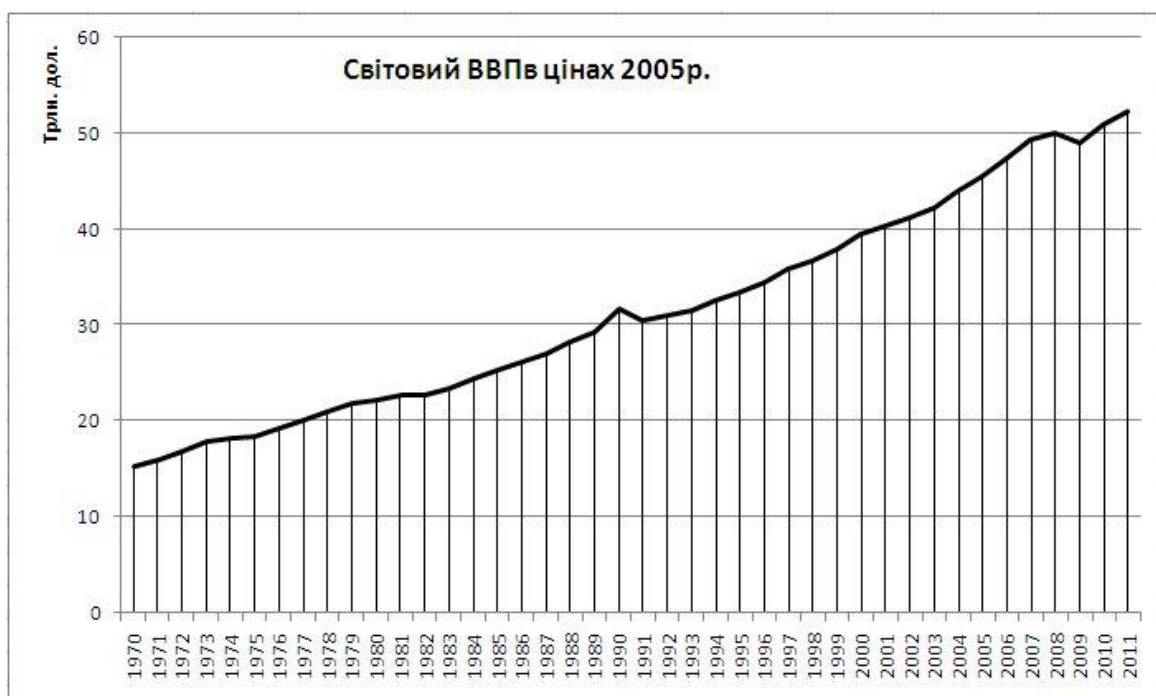

Рис. 6. Світовий ВВП, дол. США у цінах 2005 р.*

*Розраховано та складено автором за даними джерела [48]

Україна на початку 2012 року (до кардинальних змін економічної та політичної ситуації 2013-2014 рр..) знаходилася на 51 місці серед країн світу за своїм внеском у виробництво світового валового продукту. З одного боку, це свідчить про те, що Україна посідає проміжне місце в системі світового виробництва. З іншого боку, рівень концентрації виробництва в країнах

"ядра" настільки високий, що перша двадцятка країн-лідерів забезпечують виробництво майже 82 % світового валового продукту.

Зокрема, на США припадає близько 25 %. Тоді як на Україну – всього лише 0,18 % (рис. 7).

Рис. 7. Частка України у світовому ВВП*

* Розраховано та складено автором за даними джерела [48]

Розрахунок індексу Джині за показником участі країн у виробництві світового ВВП свідчить, що ступінь диференціації країн є надзвичайно високим. Так, за підсумками 2011 року індекс Джині становив 0,85 (чим ближчий цей показник до 1, тим більшим є ступінь нерівності).

Таким чином, можна стверджувати, що через гіперконцентрацію світових продуктивних сил і ресурсів у країнах "ядра", більшість країн світу, зокрема й Україна, відтиснуті на периферію гео економічного простору.

Водночас суттєва відкритість національної фінансової сфери, входження країни до СОТ і проникнення на банківський ринок України транснаціональних фінансових корпорацій і груп свідчать про підвищення міри включення України до світової фінансової системи, що, з одного боку, відкриває більш широкі можливості для притоку іноземного капіталу, а це вкрай необхідно для нарощування та реалізації економічного потенціалу. З іншого боку, ці процеси означають посилення залежності України від тенденцій на світовому фінансовому ринку, що підтвердила криза 2008-2009 років.

Отже, до основних перешкод формування стійких позицій національної економіки у світовому просторі варто віднести входження до нього неефективною та слабкою економікою; відплив ресурсів; скорочення обсягів виробництва та робочих місць; розвиток та поширення "тіньової" економіки;

низьку якість та високу ціну національних товарів; розрив зв'язків у національних кластерах (наприклад, між виробником і видобувачем сировини); нераціональну експортно-імпорتنу структуру та внутрішню структуру виробництва; перенесення за кордон найпродуктивніших робочих місць; стримування внутрішнього попиту; відсутність у національного виробника необхідних навичок та можливостей конкурентної боротьби з іноземними виробниками; недосконалість законодавства, що обмежує вияви монопольної поведінки резидентів і нерезидентів; розташування на території України промислової периферії розвинутих країн, тобто енерго- та екологоемних виробництв.

Ще більше погіршили ситуацію світові фінансові кризи, а особливо криза 2008-2009 років, відкинувши Україну за основними фінансовими та економічними показниками на замикаючі позиції у світових рейтингах. Адже, через кризу ліквідності відбувся відтік капіталів за межі України, різко скоротився імпорт, зріс дефіцит платіжного балансу та суттєво постраждав реальний сектор економіки.

Сприяти зміцненню позицій України у світі могли б стабільне та передбачуване законодавче середовище; якісні адміністративні та економічні реформи; інвестування традиційної та технологічної інфраструктури, сприяння приватним заощадженням та внутрішнім інвестиціям шляхом перерозподілу доходів і зміцнення середнього класу; інноваційні фактори розвитку; агресивність на зовнішніх ринках і привабливість внутрішнього ринку для іноземних інвестицій; збалансованість внутрішнього та зовнішнього ринків тощо. Але головне – це розробка комплексної геоекономічної стратегії, яка б враховувала як геоекономічний потенціал країни, так і вплив світових фінансових криз на її зовнішньоекономічну діяльність.

Отже, сьогодні Україна має не досить вигідне положення у світі щодо участі у розподілі світових ресурсів та доходу. У більшості випадків вона знаходиться осторонь великих фінансових потоків, що могли б сприяти не лише її економічному розвитку, а й наближенню до світового ядра.

Література до розділу 6

1. Chase-Dunn C. Global Formation: Structures of the World-Economy. – Oxford, England, 1998. – P. 348.
2. World Economic Situation and Prospects 2012, UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unctad.org/en/docs/wesp2012_en.pdf
3. World economy: Global FDI: the rocky road to recovery [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://viewswire.eiu.com/index.asp?layout=VWArticleVW3&article_id=1195298904&country_id=1510000351&channel_id=190004019&category_id=500004050&refm=vwCat&page_title=Article&rf=0
4. Международныеэкономическиеотношения: Учебник для вузов / Под ред. В.Е. Рыбалкина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 591 с.
5. World Investment Report 2013. Global Value Chains: Investment and trade for development, UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf

6. Christopher A. Managing Across Borders: New Organizational Responses / A. Christopher, S. Ghoshal. –Chicago: Richard D. Irwin, 1995. – 350 p.
7. ForbesGlobal 2000, 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.forbes.com/lists/2012/18/global2000_2011.html
8. Henderson Brace D. The Origin of Strategy / Brace D. Henderson // Harvard Business Review. – 1989. – № 3. – p. 139-143
9. Офіційний сайт ООН: Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/publications/>
10. World Trade Report 2013. Factors shaping the future of world trade The World Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/world_trade_report13_e.pdf
11. Annual Report 2013. The World Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep13_e.pdf
12. Доля стран СНГ, ЕС и других крупнейших участников международной торговли в мировом экспорте и импорте в 2012 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cisstat.com/rus/graphik/f-trade2013.pdf>
13. Анализ международной торговли между странами ЕС и странами Восточного партнерства за 2002 – 2013 годы // Обозреватель, 25 апреля, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/Infographic/81496-analiz-mezhdunarodnoj-torgovli-mezhdu-stranami-es-i-stranami-vostochnogo-partnerstva-za-2002-2013-godyi.htm>
14. Foresight 2020: Economic, industry and corporate trends. A report from the Economist Intelligence Unit sponsored by Cisco Systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://graphics.eiu.com/files/ad_pdfs/eiuForesight2020_WP.pdf
15. The official site. The International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/country/index.htm>
16. Поляк Г. Б., Маркова А. Н. Всемирная история [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/vsem_ist/16.php
17. The Greatest Economic Collapses in History // Business Insider, JUL. 3, 2012, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.businessinsider.com/the-greatest-economic-collapses-in-world-history-2012-7?op=1>
18. The origins of the financial crisis. Crashcourse // The Economist [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/news/schoolsbrief/21584534-effects-financial-crisis-are-still-being-felt-five-years-article>
19. The Global Financial Crisis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pearsonhighered.com/assets/hip/us/hip_us_pearsonhighered/samplechapter/0205231527.pdf
20. Joint statistical publication by BRIC countries: Brazil, Russia, India, China / IBGE. Rio de Janeiro: IBGE, 2010. 64p. Ministério do Planejamento, Orçamento e Gestão Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística – IBGE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://att3.i.ua/attach/sent-mail/531cd01a6042/2/BRIC.pdf?_rand=1383515688&I=cFKCw1elaYlpnriFjaNkhA%3D%3D
21. Fareed Zakaria. India Rising // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/india-rising-106259>

22. Гайдар Е., Чубайс А. Развилки новейшей истории России / Егор Гайдар, Анатолий Чубайс. – М. : ОГИ, 2011. – 168 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/POLITOLOG/GAYDAR_E/chubais_gaidar.pdf
23. COUNTRY COMPARISON : GDP – REAL GROWTH RATE. Central Intelligence Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2003rank.html>
24. UNCTAD Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>
25. Vladimir Kolossov, John O'Loughlin. Pseudo-states as harbingers of a post-modern geopolitics: The example of the Trans-Dniester Moldovan Republic (TMR) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nuim.ie/staff/dpringle/igu_wpm/johnno.pdf
26. Statistical Databases. UNIDO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unido.org/en/resources/statistics/statistical-databases.html>
27. Kennzahlen. Regionalporträts 2014: Kantone [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.media-stat.admin.ch/maps/profile/data/235/de/pdf/Regionalportraits-2014-Kantone.pdf>
28. Human Development Reports. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2013_EN_Table1.pdf
29. Белорус О. Г., Лукьяненко Д. Г., Гончаренко О. М., Мацейко Ю. М., Зленко В. А. Глобальные трансформации и стратегии развития. – К., 2000 – 422 с.
30. Білорус О. Г., Власов В. І., Зернецька О. В., Лук'яненко Д. Г., Мацейко Ю. М., Поручник А. М., Скаленко О. К., Філіпенко А. С. Імперативи глобальних трансформацій: стратегічні концепції інтеграції, конкурентоспроможності і сталого розвитку України. Цикл наукових праць. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kdpu-nt.gov.ua/work/tsikl-naukovikh-prats-imperativi-globalnikh-transformatsii-strategichni-kontseptsii-integratsii>
31. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: Наук. вид. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
32. Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ : аналітична доповідь / Нац. ін-т стратегічних досліджень ; Я. А. Жаліло [та ін.]; за ред. А. Я. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 103 с.
33. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи. – Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін. / за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2009. – 142 с.
34. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Ярослав Жаліло ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2009. – 334 с.
35. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Ю. Г. Козак [та ін.]. ; ред. Ю. Г. Козак,

- В. В. Ковалевський, І. В. Ліганенко; М-во освіти і науки України. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 355 с.
36. Макогон Ю. ПерспективывыходаекономикиУкраиныизкризиса: внешнеэкономический аспект // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць. Випуск 1 (66). – С. 3-25.
37. Пахомов Ю. Контекст новыхвызововглобальных, цивилизационных, региональных и страновыхперемен. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/19838/03-Pakhomov.pdf?sequence=1>
38. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна : монографія / [М.З. Згуровський, Ю. М. Пахомов, А. С. Філіпенко, В. Г. Андрійчук, І. К. Бистряков, В.С. Будкін та ін.]. – К. : Видавничий Центр "Академія", 2010. – 323 с.
39. Дергачев В. А. Геоэкономическая трансформация Украины. Монография. Электронное издание на CD. Издательский проект профессора Дергачева, 2011. 11 п. л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dergachev.ru/book-19/index.html>
40. Соскин О. Возможности реализации геоэкономического потенциала Украины в евразийском пространстве // Економічний часопис – XXI. – 2005. – № 1–2. – С. 26–30.
41. Національна стратегія розвитку "Україна – 2015". – Київ, 2008. – 73 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uf.org.ua/additional/7984602_Ukraine-015big.pdf
42. Національна стратегія розвитку "Україна – 2015". – Київ, 2009. – 116 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uf.org.ua/books/4313166_Strateg%20nov-ost%20230109.pdf
43. Зовнішньоекономічна стратегія України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/foreign-policy>
44. GlobalCompetitivenessReport 2011-2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf
45. Киндлбергер Ч., Алибер Р. Мировыефинансовыекризисы. Мании, паники и крахи. – СПб. : Питер, 2010. – 544 с.
46. Мазуренко В. І. Світова фінансова криза 2007-2010 р.р. : глобальний та національний виміри: монографія / В. І. Мазуренко. – Дніпропетровськ: ПП Видавництво "Нова ідеологія", 2009. – 216 с.
47. Матросова Л. Мировойфинансовыйкризис и его влияние на экономикуУкраины // Вісник економічної науки України. – 2009. – №1. – С. 122-124.
48. Офіційний сайт департаменту статистики ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/snaama/dnllist.asp>

Наукове видання

СТРАТЕГІЯ УЧАСТІ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Монографія

За редакцією доктора економічних наук *Кукурудзи І. І.*

Комп'ютерне верстання
Л. Г. Любченко

Підписано до друку 17.05.2016. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 11,1. Тираж 300 пр. Зам. №6099

Видавець і виготівник – видавничий відділ
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Адреса: бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, 18031
Тел. (0472) 37-13-16, факс (0472) 35-44-63,
e-mail: vydav@cdu.edu.ua, <http://www.cdu.edu.ua>
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3427 від 17.03.2009 р.